

T.C.
İSTANBUL SABAHATTİN ZAİM ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ BİLİM DALI

EBÛ HAYYÂN EL-ENDELÛSÎ'NİN *EL-BAHRU'L-*
MUHÎT ADLI TEFSİRİNDE TENÂSÛB

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Necati KILIÇ

İstanbul

Eylül-2024

T.C.
İSTANBUL SABAHATTİN ZAİM ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ BİLİM DALI

EBÛ HAYYÂN EL-ENDELÛSÎ'NİN *EL-BAHRU'L-MUHÎT* ADLI
TEFSİRİNDE TENÂSÛB

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Necati KILIÇ

Tez Danışmanı
Doç. Dr. Murat KAYA

İstanbul
Eylül-2024

Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Müdürlüğüne,

Bu çalışma, jürimiz tarafından Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı, Temel İslam Bilimleri Bilim Dalında YÜKSEK LİSANS TEZİ olarak kabul edilmiştir.

Danışman: Doç. Dr. Murat KAYA

Üye: Dr. Öğr. Üyesi Sabahattin GÜMÜŞ

Üye: Prof. Dr. Abdulmuttalip ARPA

Onay

Yukarıdaki imzaların, adı geçen öğretim üyelerine ait olduğunu onaylarım.

Prof. Dr. Erhan İÇENER

Enstitü Müdürü

BİLİMSEL ETİK BİLDİRİMİ

Yüksek lisans tezi olarak hazırladığım “**Ebû Hayyân el-Endelüsî’nin *el-Bahru’l-Muhît Adlı Tefsirinde Tenâsüb***” adlı çalışmanın öneri aşamasından sonuçlandığı aşamaya kadar geçen süreçte bilimsel etiğe ve akademik kurallara özenle uyduğumu, tez içindeki tüm bilgileri bilimsel ahlak ve gelenek çerçevesinde elde ettiğimi, tez yazım kurallarına uygun olarak hazırladığımı, bu çalışmamda doğrudan veya dolaylı olarak yaptığım her alıntıya kaynak gösterdiğimi ve yararlandığım eserlerin kaynakçada gösterilenlerden oluştuğunu beyan ederim.

Necati KILIÇ

ÖN SÖZ

Kur'ân'ı bir yaşam kılavuzu olarak indiren Rabbimize hamd ve bu yüce kitabın müfessiri olan Resul-i Ekrem (s.a.v) Efendimiz'e de salât ü selamlar olsun. Kur'ân-ı Kerîm'in sûreleri, âyetleri, kelimeleri hatta harfleri arasında tam bir bütünlük ve insicam olduğuna ulemâ tarafından işâret edilmektedir. Kur'ân-ı Hakîm'deki tenâsüb ve irtibâtı ortaya çıkarmaya çalışan ilimlerden sayılan “Münâsebetü'l-Kur'ân” ilmi Kur'ân'ın tertibindeki bazı hikmetleri ortaya çıkarmaya çalışmaktadır. Yüce Kitabımızın bu eşsiz yönü birçok müfessirin dikkatini çekmiştir. Ebû Hayyân da münâsebet ilmine önem veren bu âlimlerin başında gelir. En önemli eseri sayılan “*el-Bahru'l-Muhît*” adlı tefsiri birçok araştırmacının dikkatini çekmiş, çeşitli yönlerden ve özellikle de lugat ve beyan yönünden araştırma konusu olmuştur. Biz de *el-Bahru'l-Muhît*'te “âyetler ve sûreler arası münâsebet” mevzûunu çalışmayı düşündük. Danışman hocamın da onayı ile tez konusunu “Ebû Hayyân el-Endelüsî'nin *el-Bahru'l-Muhît* Adlı Tefsirinde Tenâsüb” başlığıyla belirlemiş olduk.

Bu vesile ile araştırmamdaki her aşamada bana yardımcı olan değerli tez danışmanım Doç. Dr. Murat KAYA'ya, fikirleriyle tezimin gelişmesine katkıda bulunan kıymetli hocalarım Prof. Dr. Abdulmuttalip ARPA ve Dr. Öğr. Üyesi Sabahattin GÜMÜŞ'e, eğitim alanında dersleriyle bize vizyon katan çok değerli hocalarıma, ayrıca yüksek lisans eğitimim boyunca benden desteklerini esirgemeyen aileme teşekkürlerimi sunarım.

Necati KILIÇ
Eylül-2024

ÖZET

EBÛ HAYYÂN EL-ENDELÛSÎ'NİN *EL-BAHRU'L-MUHÎT* ADLI TEFSİRİNDE TENÂSÛB

Necati KILIÇ

Yüksek Lisans, Temel İslam Bilimleri

Tez Danışmanı: Doç. Dr. Murat KAYA

Eylül-2024, 155+X Sayfa

Kur'ân-ı Kerîm'in lafız, âyet ve sûreleri arasındaki insicâm ve alâkayı muhtelif yönlerden tespit etmek için "Münâsebâtü'l-Kur'ân" ilmi teşekkül etmiştir. "Tenâsübü'l-Kur'ân" diye de adlandırılan bu ilme ehemmiyet veren müfessirlerden biri de Ebû Hayyân el-Endelüsî'dir. Meşhur tefsiri *el-Bahru'l-Muhît* lugat, belâgat ile ilgili konulara değinmesi, kırâatler için bir kaynak olması, âyetler ve sûreler arası tenâsübe önem vermesi yönüyle tefsir ilminde önemli bir yere sahiptir. Bu çalışmamızdaki amaç âyetler ve sûreler arası münâsebetin *el-Bahru'l-Muhît* isimli tefsirde nasıl işlendiğini incelemektir. Çalışmanın birinci bölümünde araştırmanın konusu, amacı, kapsamı, metodu, literatür taraması ile Ebû Hayyân'ın hayatı ve *Bahru'l-Muhît*'in tanıtımı bulunmaktadır. İkinci bölümünde Münâsebâtü'l-Kur'ân ilminin doğuşu, gelişimi ve bu ilme önem veren müfessirler, sûre kavramı ve sûrelerin tertibinin tevkîfilîği ile ilgili tartışmaların değerlendirilmesi ile Ebû Hayyân'ın bu konudaki kanaati ele alınmaktadır. Üçüncü bölüm de üç kısımdır. Birinci kısımda Ebû Hayyân'ın Münâsebet ilmine yaklaşımı, istifade ettiği müfessirler ile etki bıraktıkları müfessirlere örnekler verilmektedir. İkinci kısımda *el-Bahru'l-Muhît*'te âyetler arası münâsebet ile Tanzîr, Mudâdde, İstitrâd, Tahallüs, İstidlâl ve İntikâl gibi tenâsüb vecihlerine örnekler bulunmaktadır. Üçüncü kısımda da Ebû Hayyân'ın sûreler arasında kurduğu münâsebet vecihleri ile sûreler arası münâsebet yaklaşım şekilleri misallerle ele alınmaktadır. Sonuç kısmında da genel bir değerlendirme yapılmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Kur'ân, Tefsir, Ebû Hayyân, *el-Bahru'l-Muhît*, Tenâsüb, Tenâsüb Vecihleri, Münâsebâtü'l-Kur'ân.

ABSTRACT

AL-TANASUB IN THE ABŪ HAYYĀN AL-ENDALUSI'S TAFSİR AL-BAHRU MUHİT

Necati KILIÇ

Master, Basic Islamic Sciences

Supervisor: Asst. Dr. Murat KAYA

Sebtember-2024, 155+X Pages

The science of “Munāsebāt al-Qur’ān” was formed in order to determine the harmony and relevance between the words, verses and suras of the Holy Qur’ān from various aspects. Abū Hayyān al-Andalusī was one of the commentators who gave importance to this science, which is also called “Tenāsübü al-Qur’ān”. His famous tafsīr al-Bahru al-Muhīt has an important place in the science of tafsīr as it touches upon the issues related to linguistics, eloquence, being a source for qiraats, and giving importance to the harmony between verses and suras. The aim of this study is to examine how the interrelationship between verses and suras is treated in the tafsīr al-Bahru al-Muhīt. The first part of the study includes the subject, purpose, scope, method, literature review, Abū Hayyān's life and the introduction of al-Bahru al-Muhīt. The second part deals with the birth and development of the science of Munāsabāt al-Qur’ān and the commentators who attach importance to this science, the concept of sūrah and the evaluation of the discussions about the through divine authority of the order of the sūrahs and Abū Hayyān's opinion on this issue. The third chapter is also in three parts. In the first part, Abū Hayyān's approach to the science of Munāsabah, the commentators he benefited from and the examples of the commentators who left an impact on him are given. In the second part, there are examples of the harmony between verses in al-Bahru al-Muhīt and the modes of harmony such as Tanzīr, Mudādda, Istitrād, Tahallus, Istidlāl and Intikāl. In the third part, Abū Hayyān's modes of correlation between the suras and his approach to the correlation between the suras are discussed with examples. A general evaluation is made in the conclusion.

Keywords: Qur’ān, Tafsir, Abu Hayyan, *al-Bahr al-Muhit*, Harmony, Modes of Correlation, Munāsabāt al-Qur’ān.

İÇİNDEKİLER

TEZ ONAYI	i
BİLİMSEL ETİK BİLDİRİMİ	ii
ÖN SÖZ.....	iii
ÖZET.....	iv
ABSTRACT	v
İÇİNDEKİLER	vi
KISALTMALAR LİSTESİ.....	viii
BİRİNCİ BÖLÜM	
GİRİŞ	1
1.1. Araştırmanın Konusu	1
1.2. Araştırmanın Amacı	2
1.3. Araştırmanın Kapsamı	2
1.4. Araştırmanın Önemi.....	4
1.5. Araştırmanın Metodu	4
1.6. Literatür Taraması.....	5
1.7. Ebû Hayyân ve <i>el-Bahru'l-Muhît</i>	7
1.7.1. Ebû Hayyân.....	7
1.7.2. <i>el-Bahru'l-Muhît</i>	10
İKİNCİ BÖLÜM	
TENÂSÜB, MÜNÂSEBÂTÜ'L-KUR'ÂN VE SÛRE KAVRAMLARI	13
2.1. Tenâsüb, Münâsebâtü'l-Kur'ân ve Sûre Kavramları	13
2.1.1. Tenâsüb ve Münâsebetin Lügat Manası.....	13
2.1.2. Tenâsüb ve Münâsebâtü'l-Kur'ân'ın İstılah Manası.....	14

2.1.3. Münâsebâtü'l-Kur'ân İlminin Doğuşu, Gelişimi ve Bu İlme Yer Veren Müfessirler	16
2.1.4. Tenâsübü'l-Kur'ân İlminin Ehemmiyeti.....	21
2.1.5. Tenâsüb İlmine İtiraz Edenler ve Tartışmalar.....	24
2.2. Sûre Kavramı ve Sûreler Arası Tertip Meselesi	25
2.2.1. Sûre'nin Lügat ve İstılah Anlamı.....	25
2.2.2. Sûrelerin Tertibi Meselesi.....	26
2.2.3. Sûre Tertibi Görüşlerinin Değerlendirilmesi ve Tercih	32
ÜÇÜNCÜ BÖLÜM	
EBÛ HAYYÂN ve TENÂSÜBÜ'L-KUR'ÂN	37
3.1. Ebû Hayyân'ın Münâsebât İlmine Yaklaşımı	37
3.1.1. Ebû Hayyân'ın Münâsebet Konusunda İstifâde Ettiği Müfessirler	39
3.1.2. Münâsebât Konusunda Ebû Hayyân'dan İstifade Eden Müfessirler	52
3.2. <i>el-Bahru'l-Muhîr</i> 'te Âyetler Arası Münâsebet.....	67
3.2.1. Ebû Hayyân'ın Âyetler Arasında Kurduğu Münâsebet Vecihleri	68
3.2.2. <i>el-Bahru'l-Muhîr</i> 'te Âyetler Arası Münâsebet Çeşitleri	78
3.3. <i>el-Bahru'l-Muhîr</i> 'te Sûreler Arası Münâsebet	97
3.3.1. Ebû Hayyân'ın Sûreler Arasında Kurduğu Münâsebet Vecihleri.....	99
3.3.2. Ebû Hayyân'ın Sûreler Arası Münâsebeteye Yaklaşım Şekilleri	102
SONUÇ.....	144
KAYNAKÇA	147
ÖZGEÇMİŞ.....	155

KISALTMALAR LİSTESİ

A.g.e.	: Adı Geçen Eser
A.Ü.	: Atatürk Üniversitesi
a.s.	: Aleyhisselam
Bkz.	: Bakınız
B.	: Baskı Sayısı
b.y.	: Baskı Yeri Yok
C.	: Cilt
c.c.	: Celle Celâlühü
çev.	: Çeviren
DİA.	: Diyanet İşleri Ansiklopedisi
DİB.	: Diyanet İşleri Başkanlığı
Haz.	: Hazırlayan
Hz.	: Hazreti
M.Ü.F.Y.	: Marmara Üniversitesi Fakültesi Yayınları
Neşr.	: Neşreden
r.a.	:Radiyallahu anhu
S.	: Sayı
s.a.v.	: Sallallahu aleyhi ve sellem
TDV	: Türkiye Diyanet Vakfı
Thk.	: Tahkik
t.y.	: Tarih yok
v.	: Vefatı
vd.	: Ve Diğerleri

BİRİNCİ BÖLÜM

GİRİŞ

1.1. Araştırmanın Konusu

Yüce kitabımız Kur'ân-ı Kerîm'in indiği ortamda meydana getirdiği köklü değişimlerin sırrı nedir? Arap dili belağat ustalarını, bu kelamı işittiklerinde, secdeye götüren tesir nedendir? Allah Teâlâ'nın, "Kur'ân'ın Kelâmullah olduğunda bir kuşkunuz varsa hadi bir benzerini getirin, en kısa bir sûrenin benzerini getirmekten de âcizsiniz" şeklindeki tehdit ve meydan okumaları karşısında muarızları acze düşüren mâna nedir? Kur'ân'a muaraza edenler, neden daha kolay bir yol olan nazîrini getirme gayretini bırakıp canlarını mallarını tehlikeye atarak harp yolunu seçtiler? Elbette bu işin sırrı Allah kelamının, sûre, âyet, kelime hatta harflerine varıncaya kadar insan üstü ilâhî bir güçle tanzim edilmesinde; i'caz derecesine çıkan, kendi bünyesindeki tenâsüb, irtibat, insicam ve eşsiz nazmındadır.

Hz. Peygamber (s.a.v) ise bu insan üstü hitaba muhatap olmaya muktedir kılınmıştır. Nitekim O, ilk müfessir olarak Kur'ân'ı beşere eksiksiz ulaştırmış hükümlerini beyan etmiş, teşri' vaifesini de hakkıyla îfa etmiştir. Hz. Peygamber'in vefatını müteâkiben, farklı milletlerden insanların müslüman olarak Kur'ân'la tanışması ve Arap dilindeki zenginliğin Kur'ân'ı anlamada farklı anlayışları beraberinde getirmesiyle Allah'ın muradını daha iyi fahmetmek gayesiyle "Ulûmu'l-Kur'ân" yani "Kur'ân İlimleri" ortaya konmuştur. Nâzil olan âyet ve sûrelerin nüzûl sırası ve tarihinden bağımsız bir şekilde mushafta yerlerini alması ve tertip edilmesi ve bu sıralamadaki eşsiz tenâsüb ve insicam bu tertibin, tevkîfi olduğu kanaatını doğurmuştur. Bu hikmete binâen âyet ve sûre tertibinin, kastedilen manaların doğru anlaşılmasında adeta temel taşı mesabesinde olduğunu konu edinen "Münâsebât'l-Kur'ân" gibi bir ilim dalı teşekkül etmiştir. Hicri 3-4. yüzyıllarda ortaya çıktığı varsayılan bu ilim zamanla geliştirilerek gerek tefsirlerde gerekse müstakil eserlerde yerini almıştır.

Âyet, sûre arasındaki uyum, ahenk, tenâsüb ve insicamı gözler önüne seren tenâsüb ilmi çok değerli bir ilim olmakla birlikte tefsirlerde layık olduğu şekilde yeteri kadar işlenemediği düşünülmektedir. Az sayıda müfessir bu ilmi eserlerinde tatbik etmiştir.

Bu çok önemli Kur'ân ilmine dikkatleri çeken nadir müfessirlerden biri de Ebû Hayyân el-Endelüsîdir ki *el-Bahru'l-Muhît* adlı tefsirinde âyetler ve sûrelerin birbiriyle irtibatına dolayısıyla tenâsüb ilminin önemine değinmektedir. Bu nedenle de araştırmamızın konusu olmuştur.

1.2. Araştırmanın Amacı

Çalışmanın amacı Kur'ânın i'caz vecihlerinden olan Münâsebâtü'l-Kur'ân ilmini, *el-Bahru'l-Muhît* tefsirinde ele alarak incelemektir. Kur'ân-ı Kerîm'in hak Kelamullah sıfatıyla beşer üstü bir insicâma sahip olduğunu, Hz. Peygamber'in dahi âyet ve sûrelerin tertibinde müdahalesinin olmadığını bu tefsirde göz önüne sermeye çalışmaktır. Bu minvalde âyet ve sûrelerin kendi içinde bir bütünlük teşkil ettiğini, kendinden önceki ve sonraki âyet ve sûrelerle bir uyum içerisinde olduğunu arz etmektir. Bu vesile ile kastedilen, murâd edilen mânaların doğru anlaşılması açısından sûre tertibinin nakledildiği şekliyle olması gerektiğine değinmektir. Bununla birlikte gayemiz, Ebû Hayyân'ın Tenâsübü'l-Kur'ân mevzûunda özellikle âyetler ve sûreler arası irtibâta nasıl temas ettiğini tespit etmek; sûre tertibi ile ilgili kanaatine değinmek, kendinden önceki ulemâdan istifâdesini ve bıraktığı mîrası arz etmeye çalışmaktır.

Bahru'l-Muhît'te baştan sona kadar, âyetlerin tümü arasındaki münâsebeti incelemek çok zaman alacağından ve konunun oldukça geniş olması sebebiyle belki bir doktora çalışması mesabesinde bulunduğundan yeri geldikçe bu mevzûa bazı örnekler üzerinden bakacağız. Bu eserde âyetler arası münâsebet de değinmekle birlikte sûrelerin ise tamamına göz atarak aralarındaki tenâsübe değinmeye çalışacağız.

1.3. Araştırmanın Kapsamı

Çalışmamızda, Tenâsübü'l-Kur'ân ilminin bir parçası olan âyet ve sûreler arası münâsebetin Ebû Hayyân'ın *el-Bahru'l-Muhît* isimli tefsirinde ne şekilde ele alındığını ortaya koymaya çalışacağız. Konuyla ilgisine göre bazı âyetleri; sûreleri ise tümünü inceleyerek müellifin münâsebet konusundaki fikirlerini arzetmeye gayret edeceğiz. Dolayısıyla Kur'ân'ın tertibindeki incelikleri konu edinerek, Fâtiha'dan Nâs'a kadar yekpare olan muhkem binasını keşfe çalışacağız.

Çalışmamız âyet ve sûreler arası tenâsüb mevzûunu incelemek olduğundan bu konudaki yaklaşımlar bizim için referans olacaktır. Âyet ve Sûrelerin birbiriyle olan insicam, irtibat ve tenâsübünü *el-Bahru'l-Muhît* eserinde ele alacağız. Ayrıca Ebû Hayyân'ın özellikle Mûnâsebât'l-Kur'ân ilminde söz sahibi olmuş şeyhi Ebû Cafer b. Zübeyir (v.708/1308)'in *el-Burhân fi Tertîbi Süveri'l-Kurân* ile Fahreddin er-Râzî (v. 606/1210)'nin *Mefâtihu'l-Ğayb* eserinden istifadelerine göz atacağız. *Rûhu'l-Meânî* müellifi Âlûsî (v. 1270/1854), Nazmü'd-Dürer sahibi Bikâî (v. 885/1480) ve *Hak Dini Kur'ân Dili* müellifi Merhum Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır (v. 1878-1942)'da da bıraktığı izleri incelemeye çalışacağız.

Neticede sûreler arasındaki bu sistematik ilişkileri *el-Bahru'l-Muhît* tefsirinde tespit edip, Kur'ân'ın elfazı ile âyet ve sûre tertibinin beşer müdahalesinden uzak i'câza ayna olduğunu göstermeye gayret göstereceğiz.

Çalışmamızda şu sorulara cevap arayacağız:

1. Ebû Hayyân el-Endelüsî kimdir, şahsiyeti ilmi kişiliği eserleri.
2. *el-Bahru'l-Muhît* nasıl bir tefsirdir?
3. Mûnâsebâtü'l-Kur'ân ilmi nedir, ne zaman ortaya çıkmıştır?
4. Mûnâsebâtü'l-Kur'ân ilminin diğer ilimlerle ilişkisi nedir?
5. Mûnâsebâtü'l-Kur'ân ilminin faydası nedir?
6. İlim ehlinin Mûnâsebâtü'l-Kur'ân'la ilgili algısı nedir?
7. Âyetler ve sûreler arasında nasıl bir mûnâsebet vardır, Ebû Hayyân'ın tefsirinde bu mevzû nasıl ele alınmaktadır?
8. Ebû Hayyân'ın Mûnâsebâtü'l-Kur'ân mevzûunda etkilendikleri ve etki bıraktıkları müfessirler ile eserlerindeki bulgular nelerdir?

Araştırmanın hipotezlerini şöyle sıralayabiliriz:

1. Ebû Hayyân, *el-Bahru'l-Muhît* isimli tefsirinde âyet ve sûreler arası tenâsüb ve irtibata değinmektedir.
2. Mûnâsebâtü'l-Kur'ân ilmi Kur'ân'daki mevcut sûre tertibinin tevkîfi olduğu görüşüyle sıkı bir ilişki içerisindedir.
3. Ebû Hayyân'ın âyet ve sûreler arasındaki mûnâsebeti tefsirinde işlemesi, O'nun tevkîflik görüşünü kabul ettiği yönündeki kanaatini göstermektedir.

4. Münâsebâtü'l-Kur'ân ilmini ele alan Ebû Hayyân, önceki kuşak ulemâdan istifade ederek bu ilmin daha da gelişmesine ve bir mîras olarak kalmasına katkıda bulunmaktadır.

1.4. Araştırmanın Önemi

Kur'ân tarihine baktığımızda Münâsebâtü'l-Kur'ân'la alakalı çalışmaların sayılı olması dolayısıyla az sayıda müfessir tarafından ele alınmasının bu çalışmayı önemli kılacağı kanaatindeyiz. Ebû Hayyân el-Endelüsî de bu sayılı müfessirlerden olup, *el-Bahru'l-Muhît* isimli tefsirinde Münâsebâtü'l-Kur'ân ilmini işlemektedir. Bu eser daha önce Münâsebâtü'l-Kur'ân açısından baştan sona incelenmemiş olduğundan, bu konudaki çalışmamız bir ilki teşkil edecektir. Ayrıca *el-Bahru'l-Muhît*'te âyet, âyet içi lafızlar, özellikle sûreler arası tenâsüb mevzûunda Ebû Hayyân'ın kendinden önceki müfessirlerden istifadesi ile O'nu takip eden müfessirlerde bıraktığı izleri tespit etme bâbından da bu çalışma ehemmiyet arzedecektir. Bununla birlikte araştırmamız, sûre tertibinin tevkîfliğinin Münâsebâtü'l-Kur'ân'la çok sıkı bir şekilde irtibatlı olduğunu ele alması ve müellifin sûre tertibinin tevkîfliği ile ilgili görüşlerini tespit etmesi yönüyle de ayrı bir önemi haizdir.

1.5. Araştırmanın Metodu

Araştırmamızda literatür taraması, veri inceleme, mukayese, nitel (tümevarım) gibi yöntemler kullandık. Literatür taramasında, Münâsebâtü'l Kur'ân'ın târihi gelişimi, ilim ehli tarafından bu alanda yapılmış çalışmalar ile bu mevzûdaki ulemanın algısını araştırmaya çalıştık. Özellikle Ebû Hayyân el-Endelüsî'nin *el-Bahru'l-Muhît* tefsirini lafız, âyet ve sûreler arası tenâsüb ve irtibat yönüyle inceleyen çalışmalarını referans kabul ettik. Lafız, âyet ve sûre arasındaki irtibat ve ilgiyi konu edinen bu Kur'ânî ilmin başlangıçtan günümüze kadar ele alındığı çalışmalardan, gerek tefsir, hadis rivayetleri, gerekse kitap, makale, tez türü araştırmalardan faydalandık. Eksik yönleri kapatacak kapsamlı bir çalışmanın ortaya çıkmasına gayret gösterdik. Veri inceleme yöntemi ile başta *el-Bahru'l-Muhît* olmak üzere konu ile ilgili eserleri taramak suretiyle ana tema ile ilgili görüşlere ulaşarak çalışmamıza katkıda bulunacak verilere ulaştık. Mukayese yöntemi ile *el-Bahru'l-Muhît*'te ele alınan Tenâsüb mevzûunun işlenişinin klasik ve güncel tefsirlerle karşılaştırarak benzer ve farklılıklarına temas ettik. Nitel

(Tümevarım) yöntemi ile de elde ettiğimiz verilerin analizini yapmaya çalıştık. Sonuçta, Ebû Hayyân'ın *el-Bahru'l-Muhît* tefsirinde Münâsebâtü'l-Kur'ân'ı ele alış biçimiyle ilim sahasına katkısını ortaya çıkarmaya gayret gösterdik.

1.6. Literatür Taraması

Literatür taraması neticesinde gördüğümüz kadarıyla nakle değil akla dayanan bir ilim olduğu düşünülen Münâsebâtü'l-Kur'ân ilmi ilk defa hicri 4. yüzyılda Bağdat'ta İbn Ziyad en-Nîsâbü'rî (v. 324-936) tarafından ifade edilmektedir. Bu ilim "re'y"e dayandığı için daha çok dirayet tefsirlerinde yer almıştır. Âyetler ve sûreler arasında uyumlu bir ilişkinin varlığından söz eden ulema Kur'ân'ın elfazı gibi sıralamasının da i'câz neticesi olduğunu ifade etmişlerdir. Bu sebeple Tenâsübü'l-Kur'ân mevzûu İ'cazu'l-Kur'ân ilminin bir alt başlığı şeklinde varsayılmıştır. Kur'ân tarihi boyunca bu mevzûa önem veren bazı müfessirlerden Zemahşerî *el-Keşşâf*'ı ile, Ebu's-suûd Efendi *İrşâdu'l-Akli's-Selîm* ile son dönem müfessirlerinden Bediüzzaman Said Nursî *İşârâtü'l-İ'câz* adlı eseriyle ve Merhum Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır da *Hak Dini Kur'ân Dili* adlı tefsiriyle öne çıkmışlardır. Öyle ki; Kur'ân'ın en büyük i'câzının nazmında bulunduğunu, âyet, kelime hatta harfler arasında da eşsiz bir tenâsübün olduğunu ıspatlamaya çalışmışlardır.

Ebû Hayyân'ın şeyhi olan ve tefsirinde kendisinden istifade ettiği Ebu Ca'fer b. Zübeyr'in yazdığı *el-Burhân fî Tertib-i Suveri'l-Kur'ân*, Tenâsübü'l-Kur'ân alanında yazılmış ilk müstakil eser kabul edilir. Zerkeşî'nin *el-Burhân*'ı, Celaleddin Suyûtî'nin telif ettiği *Tenâsuku'd-Durer fî Tenâsubi's-Suver* ve *Merâsıdu'l-Metâli' fî Tenâsubi'l-Mekâti' ve'l-Metâli'* adlı eserleri de âyet ve sûreler arasındaki münâsebetlere temas etmektedir. Hocası Ebu Ca'fer b. Zübeyr başta olmak üzere Fahreddin er-Râzî gibi ulemadan istifade eden Ebû Hayyân, Bikâî, Âlûsî ve Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır gibi müfessirler üzerinde de etkiler bırakmıştır. Bu müelliflerin eserleri özellikle Kur'ân'da tenâsüb alanında araştırma konumuz olacaktır. Ayrıca yeri geldikçe istifade ettiğimiz bazı müfessir ve tefsirleri arasında; Ebû Hafs en-Nesefî'nin *et-Teyşîr fî't-Tefsîr*'i, İbn Atiyye'nin *el-Muharrerü'l-Vecîz*'i, İbn Âşûr'un *et-Tahrîr ve't-Tenvîr*'i, Merâğî'nin *Tefsîru'l-Merâğî* adlı eseri, Nahcuvânî'nin *el-Fevatihu'l-İlahiyye ve'l-Mefatihu'l-Ğaybiyye*'si, Ferâhî'nin *Delâilu'n-Nizâm*'ı, Abdullah Draz'ın *en-Nebeu'l-Azîm* isimli eseri ve Sâbûnî'nin *Safvetü't-Tefâsîr*'i de bulunmaktadır.

Tefsir mukaddimesinde bir âyetin veya sûrenin kendinden önceki âyet ve sûre ile irtibat ve münâsebet yönünü araştırmanın çok önemli olduğunu vurgulayan Ebû Hayyân el-Endelüsî'nin *el-Bahru'l-Muhît* adlı tefsirini ele alan çalışmalar literatürde oldukça fazla yere sahiptir. Mehmet KAYA'nın "*el-Bahru'l-Muhît Tefsiri Hakkında Yapılmış Akademik Araştırmalar: Bir Literatür İncelemesi -Türkiye, Arap Dünyası ve Batı Ölçeğinde-*"¹ adlı çalışması kaynaklara ulaşmamızda katkıda bulunmuştur. Bu makaledeki bahsi geçen yüksek lisans tezleri², doktora tezleri³ ile makaleler⁴den istifade etmeye çalıştık. Kur'ân-Kerîm'in âyet meallerinde Hayrettin Karaman ve arkadaşları tarafından hazırlanan *Kur'an Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir*'inden⁵ yararlandık.

¹ Kaya, Mehmet, "el-Bahru'l-Muhît Tefsiri Hakkında Yapılmış Akademik Araştırmalar: Bir Literatür İncelemesi -Türkiye, Arap Dünyası Ve Batı Ölçeğinde-", *Amasya İlahiyat Dergisi*, S. 17 (Aralık 2021): 331-74.

² Abdülmün'im eş-Şâfiî, "Ebû Hayyân el-Müfessir Menhecuhu ve Ârâuhu fi't-Tefsîr" (Kahire: Câmiatü'l-Ezher, Külliyyetü Usûliddîn, 1972); Mustafa Köseoğlu, Ebu Hayyân'ın el-Bahru'l-Muhît Adlı Eserinin Beyân İlmi Açısından Tahlili (İstanbul: Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2017).

³ Mahmut Kafes, "Ebû Hayyân el-Endelüsî'nin Hayatı ve el-Bahru'l-Muhît İsimli Tefsirindeki Metodu" (Konya: Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1995); Halil İbrahim Kocabıyık, Belâgat Açısından Ebû Hayyân'ın el-Bahru'l-Muhît Tefsiri (Isparta: Süleyman Demirel Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2018).

⁴ Hüseyin Avni Çelik, "Ebû Hayyân el-Endelüsî ve Tefsirindeki Metodu", *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 7 (1986), 187-216; İbrahim Kocabıyık, "Ebû Hayyân ve el-Bahru'l-Muhît Adlı Tefsiri", *Academic Platform Journal of Islamic Research* 3/2 (2019), 195-208; Yunus Yasin, "el-Münâsebât Beyne Suveri'l-Kur'ân İnde Ebî Hayyân fi el-Bahri'l-muhît 'ard ve tahlîl", *Mecelletü Câmiati'n-Necâh li'l-Ebhâsi'l-Ulûmi'l-İnsâniyye* 29/12 (2015), 2330-2352.

⁵ Ankara: DİB. Yayınları, 2007.

1.7. Ebû Hayyân ve *el-Bahru'l-Muhît'i*

1.7.1. Ebû Hayyân

Künyesi Ebû Hayyân, lakabı Esîruddîn olan Muhammed b. Yûsuf b. Hayyân Gırnata'da 654/1256 dünyaya geldi. Bir ilim diyarı olan Gırnata'da çocukluğunu ve gençliğini geçiren müellif, birçok seçkin ulemadan ders aldı. Evvela Kur'ân'ı hıfzeden Ebû Hayyân'ın daha sonra hadis ilimleriyle iştilal etti. Kur'ân'ı, yedi kıraat üzere okuyup, öğrendi. Sarf, nahiv, arap edebiyatı, tefsir, hadis, fıkıh usûlü ve kelâm konularında söz sahibi olan Ebû Hayyân'ın hocaları daha hayattayken, yaklaşık ondokuz yaşlarında kendi talebelerine Arapça okutacak dereceye geldi.⁶

Ebû Hayyân Mısır'a yerleşmeden önce Malika, Tunus, Mekke gibi şehirlere uğramış, Arapça, sarf, nahiv, hadis, tefsir gibi ilimlerde birçok âlimden istifade etmiştir. Akabinde ilmini aktarabileceği talebeler de yetiştirmiştir. İlme çok düşkün bir âlim olduğuna işareten, talebelerinden Safedî, "O'nu, ilim dinleme, kitap okuma ve kitap yazma dışında bir şeyle meşgul haldeyken göremezdiniz," der.⁷

Ebû Hayyân genç yaşta, asıl vatanı Endülüs'ten, 679/1280 senesinde göç etti. En son Kahire'ye yerleşinceye kadar birçok şehir gezdi.⁸

⁶ Şemsuddîn, Ebî Abdillâh b.Osmân ez-Zehebî, *Zuyûlu'l-İber fî Haberi Men Ğaber*, thk. Ebû Hâcer b. Besyûnî, (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, tsz.), IV, 134; Salâhuddîn Halîl b. Aybek es-Safedî, *A'yânu'l-Asr ve A'vânu'n-Nasr*, thk. Ali Ebû Zeyd-Mahmûd Sâlim Muhammed, (Beyrut: Dâru'l-Fikri'l-Muâsıra, 1998), V, 325; Muhammed b. Şakir el-Kütübî, *Fevâtü'l-Vefeyât*, thk. İhsan Abbas, (Beyrut: Dâru Sâdir, tsz.), IV, 71; İbn Hacer el-Askalânî Şihâbüddin Ahmed b. Ali, *ed-Dureru'l-Kâmine fî A'yâni'l-Mieti's-Sâmine*, (Beyrut: Dâru'l-Cil, 1993), IV, 302; Şemsuddin Muhammed b. Ali ed-Dâvûdî, *Tabakâtü'l-Müfessirîn*, (Beyrut: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, tsz.), II, 287; İbnu'l-İmâd, Ebû'l-Felâh Abdulhay b. Ahmed, *Şezerâtu'z-Zeheb fî Ahbâri men Zeheb*, (Beyrut: Dâru İbn Kesîr, tsz.), VIII, 251.

⁷ Askalânî, *ed-Dureru'l-Kâmine*, IV, 303; İbnu'l-İmâd, *Şezerâtu'z-Zeheb*, VIII, 252; ez-Zehebî, Muhammed Hüseyin, *et-Tefsîr ve'l-Mufessirîn*, (Kahire: Mektebetü Vehbe, 2000), I, 225.

⁸ Suyûtî, Celâlüddîn Adurrahmân b. Ebî Bekr, *Buğyetu'l-Vuât fî Tabakâti'l-luğaviyyîn ve'n-Nuhât*, thk. Ebu'l Fazl İbrahim, (Mısır: Matbaatu İsa, 1964) I, 281; Hadîce Hadîsî, *Ebû Hayyân en-Nahvî*, (Bağdad: Mektebetü'n-Nehda, 1966), 34.

Memlûklûlerin egemenliğinde olan Mısır'a geldiğinde tarih 680/1281'i göstermektedir. Bu dönemde ilim ve kitap telifinde Mısır en şaşaalı günlerini yaşamakla birlikte Endelûs ve Mağripten gelen ulemâ, bu te'lifat mirasına yenilerini ilave ederek din ilimlerini zirveye taşımaya çalışmaktadır.⁹

Ebû Hayyân Mısır'daki birçok âlimden istifade etti. Medreselerde de nahiv okuttu. Tedris vazifesine Kubbetu'l-Melik Mansur medresesinde ve el-Câmiu'l-Tulunî'de tefsir dersleri vermek sûretiyle devam etti. Daha sonra kendisine hadis müderrisliği de verilen Endelüsî son ömrüne kadar bu görevini îfa etti.

Ebû Hayyân, tefsir mukaddimesinde, tefsir yazma kararı ile ilgili şöyle der: "Eskiden beri hayalini kurduğum ve zihnimimi meşgul eden, ilimlerin en şerefli olan Kitabullah ilmiyle meşgul olma nimetine, Mısır'da Kubbetu'l-Melik Mansur medresesine müderris olunca nâil oldum. O vakit elli yedi yaşlarındaydım ve 1310/710 yılına denk geliyordu. Müderris olunca da hemen bu eserin telifine başladım."¹⁰

Endülüs'te Mâlikî olan Ebû Hayyân, sonraları daha yaygın olan Zâhiriyye mezhebine geçmiş daha sonra da Mısır'a yerleşince Şâfiî olmuştur. Felsefî fikirleri, mücessime ve mu'tezilenin fikirlerini red etmiştir.¹¹ Şâfiî mezhebinin görüşlerini çok takdir eden Ebû Hayyân bir kasidesinde İmam Şâfiî'yi methetmiştir. Ömrünün ekserisini nahiv ilminin meseleleriyle geçirdiğini, bunun kuru bir namdan fazla bir şey kazandırmadığını itiraf ederek, her yerde kendisine faydalı olacak fıkha yöneldiğini ifade etmiştir. Hayatı boyunca başta mu'tezile ve mücessime olmak üzere bâtil fırkalardan kaçan Ebû Hayyân, felsefecilere iyi bir nazar ile bakmamıştır. *el-Bahru'l-Muhît*'te filozofların cahil ve sefih insanlar olup şeriatı tahrif ettiklerini öne sürerek onları ağır bir şekilde tahkir etmiştir. Bu minvalde Zemahşerî gibi bilginlerden felsefe ve mu'tezileye sapanları reddeden Ebû Hayyân, bunların Kur'ân'ın zâhirinden uzaklaştıklarını ve fikirlerinin fayda vermediği inancındadır. Ebû Hayyân, bağlı

⁹ Hadîce Hadîsî, *Ebû Hayyân en-Nahvî*, 36-37.

¹⁰ Ebû Hayyân el-Endelüsî, *el-Bahru'l-Muhît*, thk. eş-Şeyh Âdil Ahmed Abdi'l-Mevcûd vd., (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2010), I, 100.

¹¹ Safedî, *el-Vâfi*, V, 268; Askalânî, *ed-Dureru'l-Kâmine*, IV, 304; İbnü'l-İmâd, *Şezerâtu'z-Zeheb*, V, 146; Dâvûdî, *Tabakâtü'l-Müfessirîn*, II, 290; Hadîsî, *Ebû Hayyân en-Nahvî*, 75.

olduğu şâfiî mezhebinin prensiplerine uyarak sünnet-i seniyye çizgisinde kalmış; Tefsîr, Hadîs ve Fıkıh'la ömrünü geçirmiştir.¹²

Kendisinden ilim tahsil eden Ruaynî ise Endelüsî'nin, yaklaşık beşyüz âlimden ilim tahsil ettiğini ifade eder. Bununla birlikte ona icazet verenler ise binden fazladır, der.¹³ Ebû Hayyân'ın ilim halkasına birçok talebe katılmış,¹⁴ kendisinden istifade etmiştir. Talebelerinden Safedî onun zeki talebelere çok îtina gösterip hürmet ettiğini nakleder.¹⁵

Küçük yaştan itibaren kendini ilme adayan Ebû Hayyân çağının büyük bir ilim adamı olmuştur. Bilhassa nahiv ilminde çok derinleşmiş, dönemin Sibeveyhi addedilmiştir. Bu ilmî gayretin semeresi olarak sonraki nesillerin istifade edebileceği şaheserler ortaya koymuştur. Ebû Hayyân, dil, kırâat, nahiv, şiir, edebiyat ve belağat alanında eserler ortaya koyduğu gibi tabakat, tarih, hadis, tefsir ve fıkıh ilmi dallarında da ehemmiyetli kaynak eserler meydana getirmiştir. Ebû Hayyân'ın eserleri hakkındaki malumat birbirinden farklılık arzeder. Talebelerinden Safedî'ye vermiş olduğu icâzetnâmede kendisine ait tamamlanmış kırk altı, daha nihâyete ermemiş yedi eserinden bahsetmiştir.¹⁶ el-Kütübî, eserlerinin sayısının kırk dört olduğunu nakletmiştir.¹⁷ Ebû Hayyân en-Nahvî adlı çalışmasıyla Hadîce el-Hadîsî de müellifin altmış beş eserinden söz etmiştir.¹⁸ Çalışmamıza konu olan *el-Bahru'l-Muhît* tefsirinin tahkik mukaddimesinde, lakabı Eserî olan Ebû Hayyan'ın Sarf ve Nahiv, Kırâat,

¹² el-Makkarî, Ahmed b. Muhammed, *Nefhu't-Tîb min Ğusni'l-Endelüsi'r-Ratîb*, thk. İhsan Abbas, (Beyrut: Dâru Sadır, 1968), II, 538; Askalânî; ed-Dureru'l-Kâmine, IV, 310; Safedî, el-Vâfi, V, 281; Suyûtî, *Buğyetu'l-Vuât*, I, 283; Dâvûdî, *Tabakâtü'l-Müfessirîn*, II, 290.

¹³ Makkarî, *Nefhu't-Tîb*, II, 560.

¹⁴ Bkz. İbnu'l-İmâd, *a.g.e*, VIII, 245, 252, 271, 273, 274, 281, 283, 304, 307, 309, 329, 338, 339, 342.

¹⁵ Safedî, *el-Vâfi*, V, 267; Suyûtî, *Buğyetu'l-Vuât*, I, 282; İbnu'l-İmâd, *Şezerâtu'z-Zeheb*, VIII, 253.

¹⁶ Safedî, *A'yânu'l-Asr*, V, 346-347; Safedî, *el-Vâfi bi'l-Vefeyât*, V, 280-281; Makkarî, *Nefhu't-Tîb*, II, 552, 553.

¹⁷ Kütübî, *Fevâtü'l-Vefeyât*, IV, 72, 73.

¹⁸ Hadîsî, *Ebû Hayyân en-Nahvî*, 101-261.

Hadis, Tefsir, Fıkıh, Şiir, Edebiyat, Tarih, Tabakât ve Arapça dışında farklı dillere dair telif ettiği birçok eser adı zikredilmiştir.¹⁹

Ebû Hayyân 745/1344 yılında Kâhire’de vefât etmiştir. Gıyâbî cenaze namazı Şam Emevi Camisinde kıldırılmıştır.²⁰ Ebu Hayyân, en büyük mîrası olan *el-Bahru’l-Muhît* tefsiri mukaddimesinde tefsîrini kaleme alma fikri için şunu der: “Mısır’da Sultan Mansûr Medresesi’ne müderris olarak görevlendirilmişim. Ömrümün, gençliğimin artık tükenmeye yüz tuttuğunu farkediyordum. Âhir ömrümde bir tefsir eseri ortaya koyma niyetim vardı. Bunu yazma gayret ve inâyetini Allah’tan umuyordum. İşe koyulduğumda elli yedi yaşındaydım. Yazılmış tefsirleri inceledim. Tefsir kitaplarındaki detaylı uzun şerhleri kısalttım. Muğlak ifadeleri vuzuha kavuşturdum ve karışık ifadeleri topladım. Bunlara ilaveten beyân ve i’rab ilminin inceliklerini de kattım.”²¹ Mukaddimedede tefsirinin adını zikretmemekle birlikte, bu eserin muhtasarı olarak telif ettiği *en-Nehrü’l-Mâd*’ın girişinde, ondan *el-Bahru’l-Muhît* diye bahsetmesinden, tefsirin bizzat kendisi tarafından adlandırıldığı anlaşılmaktadır.²²

1.7.2. *el-Bahru’l-Muhît*

Tefsirinde pek çok kaynaktan yararlanan Ebû Hayyân bunların bir kısmını mukaddimesinde zikretmiş, özellikle Zemahşerî ile İbn Atiyye el-Endelüsî’nin tefsirleri hakkında bilgi vermiş ve bunları mukayese etmiştir. Temel kaynaklarından birinin de İbnü’n-Nakîb el-Makdisî’nin *et-Tahrîr ve’t-Tahbîr* adlı eseri olduğunu belirtir. Ayrıca Tefsir alanında, İbn Cerîr et-Taberî, Mâturîdî, Mehdevî, Ebû Ca’fer et-Tûsî, Tâcülkurrâ el-Kirmânî, Abdülkerîm el-Kuşeyrî, Fahreddin er-Râzî, Ebû’l-Fazl el-Mürsî ve Muhammed b. Ahmed el-Kurtubî gibi birçok müfessirin tefsirlerinden istifade etmiştir. Hadis alanında *Kütüb-i Sitte*, *el-Muvatta* temel müracaat kaynağıdır. Kıraat, dil ve belâgat alanlarında Sîbeveyh, Yahyâ b. Ziyâd el-Ferrâ, Ebû Ubeyde et-

¹⁹ Bkz. Ebû Hayyân, *el-Bahru’l-Muhît*, I, 40-45.

²⁰ Makkarî, *Nefhu’t-Tîb*, II, 538; Askalânî; *ed-Dureru’l-Kâmine*, IV, 310; Safedî, *el-Vâfi*, V, 281; Suyûtî, *Buğyetu’l-Vuât*, I, 283; Dâvûdî, *Tabakâtü’l-Müfessirîn*, II, 290.

²¹ Ebû Hayyân, *el-Bahru’l-Muhît*, I, 100.

²² Ebû Hayyân, *en-Nehrü’l-Mâd mine’l-Bahri’l-Muhît*, nşr. Ömer el-Es’ad, (Beyrut 1416/1995), I, 23-24

Teymî, İbn Mücâhid, Nehhâs, İbn Hâleveyh, Ebû Ali el-Fârisî, Rummânî, Ebû'l-Bekâ el-Ukberî ve Abdülkahir el-Cürcânî'nin eserleriyle İbn Sîde, Muhammed b. Ahmed el-Ezherî ve İsmâil b. Hammâd el-Cevherî'nin sözlükleri kaynak teşkil eder. Fıkıh usulünde de Fahreddin er-Râzî'nin *el-Mahsûl*'ü yararlandığı kaynaklardandır. Çeşitli siyer ve tarih kaynaklarından da istifade eden müellif, kendi eserlerine de yeri geldikçe atıfta bulunmuştur. *el-Bahru'l-Muhît* ilk olarak müellif tarafından hazırlanan *en-Nehrü'l-Mâd* adlı muhtasarı ve öğrencisi Tâceddin Ahmed b. Ümmi Mektûm'un *ed-Dürrü'l-lakît Mine'l-Bahri'l-Muhît* adlı eseriyle birlikte sekiz cilt halinde Mısır'da basılmıştır (Kahire 1328-29/1910-11). 1928 yılında Kahire'de (Bulak) baskısı yenilenen eserin Riyad ve Beyrut gibi merkezlerde ofset baskıları yapılmıştır. Sıdkî Muhammed Cemîl, Arafat el-A'şâ ve Züheyr Caîd tarafından (1412/1992) yılında Beyrut'ta on cilt halinde gerçekleştirilen neşir de sonradan on bir cilt olarak basılmıştır. Eserin bir diğer tahkikli neşri Âdil Ahmed Abdülmevcûd ve arkadaşları tarafından sekiz cilt olarak yapılmış (Beyrut 1413/1993), bu neşir daha sonra dokuz cilt olarak da basılmıştır (1422/2001, 2010). Abdürrezzâk el-Mehdî tarafından sekiz cilt olarak neşredilen eser, Abdullah b. Abdülmuhsin et-Türkî'nin tahkikiyle yirmi yedi cilt olarak basılmıştır (Kahire 1436/2015). Mâhir Habbûş ve beş kişinin yaptığı tahkikli neşir ise yirmi iki cildir (Dımaşk 1436/2015).²³

Ebû Hayyân, tefsir mukaddimesinde takip ettiği metodu îzah etmektedir. O'nun izlediği düzenli tertibi şöyle sıralamamız mümkündür:²⁴

1. Tefsir ilminin ihtiyaç duyduğu ilimleri ve bu ilimleri kendinde cemetmiş, en muteber kitaplardan saf ve öz olanı seçmiştir. Tefekkür gücünü kulanmak sûretiyle bu eserlerden asıl maksadı gözeten Ebû Hayyân faydalı bilgiler vermeye gayret göstermiştir.

2. *el-Bahru'l-Muhît*'te âyetleri oluşturan kelimeler lafız lafız ele alınmış lügat ve nahiv kaidelerindeki inceliklere göre îzahat verilmiş, bir kelimenin farklı mânâları olduğunda bunlar da açıklanmıştır.

²³ Karagöz, Mustafa, "el-Bahru'l-Muhît", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, <https://islamansiklopedisi.org.tr/el-bahrul-muhit--ebu-Hayyân> (23.04.2024).

²⁴ Bkz. Ebû Hayyân, *el-Bahru'l-Muhît*, I, 103-104.

3. Âyetler, kelimelerin en uygun anlamıyla tefsir edilmiş, sebab-i nüzûl malûm ise nakledilmiş, nâsih-mensûh âyetler var ise işaret edilmiştir.
4. Âyetler ve sûreler arasındaki münâsebetler, irtibat ve alakaya değinilmiş, bu âyetlerin kıraatine ait şâz kıraatler de dahil olmak üzere tüm vecihler yazılmış, bu vecihler Arapçanın nahiv kaidelerine tatbik edilerek izah edilmiştir.
5. Âyetlerin manası ile ilgili rivayetler ve nakledilen görüşler yazılmış, i'râb yönünden müşkil olanları gösterilmiş ilm-i belâğatın düsturlarıyla bir kısım incelikler ve nükteler kaydedilmiştir.
6. Daha önce açıklaması yapılmış olan kelimeler ve cümleler lüzum görülmedikçe tekrar edilmemiş bir fayda gözetilecekse bu anlamlara tekrar işaret edilmiştir.
7. Âyetlerin içerdiği şer'i hükümler hakkında dört mezhep imamının ve bazı fıkıh erbabının görüşlerini aktarmış, fakat delillerle ilgili detaya girmemiştir.
8. Âyetler kelime ve terkipleriyle tahlile tabi tutulmuş, ayrıntılarıyla incelendikten sonra en isabetli vechi seçmiştir. Bu vecihlerden hangisinin tercihe şayan olduğuna işaret etmiştir. Birkaç âyet tefsir ettikten sonra bunlarla alakalı belâğat sanatlarını arzetmiştir.
9. Bazı âyetlerin tefsirlerinde lafızların ihtiva ettiği manaların işaretiyle, Tasavvufî-İşârî tefsirlere de değinmiş ve sözlerini nakletmiştir. Fakat Kur'ân'ın ahkamıyla örtüşmeyen ifadelerden kaçmıştır. Bâtiniyye fırkasının ifratkar ifadelerine tefsirinde hiç yer vermemiştir.
10. Ebu Hayyân, sahih bir senedi olmayan esbâb-ı nüzûle, sûrelerin faziletleri ile ilgili rivayetlere ve İsrailiyata tefsirinde yer vermemiştir.
11. Ebû Hayyân, re'y ile tefsiri yasaklayan rivâyetin, yeterli bilgiye sahip olmadan Kur'ân'ı kendi fikrine göre tefsir etme cüretinde bulunanlarla ilgili olduğunu söylemektedir. Mukaddimenin sonunda meşhur sahâbe ve tâbiîn müfessirlerini zikrederek, sonraki tefsir faaliyetlerinin genel seyri hakkında kısa bilgi verdikten sonra tefsir ilminin tanımını yapmakta ve unsurlarını izah etmektedir.

İKİNCİ BÖLÜM

TENÂSÜB, MÜNÂSEBÂTÜ'L-KUR'ÂN VE SÛRE KAVRAMLARI

2.1. Tenâsüb, Münâsebatü'l-Kur'ân ve Sûre Kavramları

2.1.1. Tenâsüb ve Münâsebetin Lügat Manası

“تناسب/Tenâsüb” kelimesi “tefâul” bâbından masdar sigasında olup, birbiriyle uyumlu olma, iki şey arasında alaka olması, karâbet, yakışmak, benzerlik, insicâm anlamındadır.²⁵ Kelimenin kökü “ن-س-ب/ne-se-be”dir. İttisâl/Birbiriyle bağlantılı mânasında olup bu kökten türemiş olan “نسب/neseb, نسبة/nisbet”, “anne ya da baba

²⁵ Ferâhîdî, Ebû Abdîrrahmân Halîl b. Ahmed, *Kitâbu'l-Ayn*, thk. Mehdî el-Mahzûmî-İbrâhîm es-Samraî, (Beyrut: Muessesetu'l-Âlemî li'l-Matbûât, 1998/1408), VII, 271, 272; Ezherî, Ebû Mansûr Muhammed b. Ahmed, *Tehzîbu'l-Luġa*, tahk. Muhammed Ebu'l-Fadl İbrâhîm, Alî Muhammed Becâvî, (Kâhire: Dâru'l-Misriyye, ty.), XIII, 14; Cevherî, İsmâ'îl b. Hammâd, *es-Sihâh, Tâcu'l-Luġa ve Sihahu'l-Arabiyye*, tahk. Ahmed Abdulġafûr Attâr, (Beyrut: Dâru'l-İlm li'l-Melâyîn, 1404/1984), I, 224; İbn Fâris, Ahmed b. Zekeriyâ, *Mu'cemu Mekâyisi'l-Luġa*, thk. Abdu's-Selâm Muhammed Hârûn, (Dâru'l-Fikr, b.y., 1399/1979), V, 423; İbn Manzûr, Cemâlu'd-dîn Muhammed b. Mukerrim, *Lisânu'l-Arab*, (Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1410/1990), I, 755, 756.

tarafından müşterek olma, akrabalık, soy, nesep” anlamlarındadır.²⁶ Kur’ân-ı Kerîm’de de bu anlamda kullanıldığına dair şu âyet şahitlik etmektedir. وَهُوَ الَّذِي خَلَقَ مِنْ الْمَاءِ بَشَرًا فَجَعَلَهُ نَسَبًا وَصِهْرًا وَكَانَ رَبُّكَ قَدِيرًا “O ki, beşeri sudan var edip aralarında soy ve karabet bağı kurandır. Şüphesiz Rabbin nihayetsiz kudrete mâlikdir.”²⁷

“Münâsebet/المناسبة” kelimesi “müşâkele/şeklen uyum ve mukârebe/akrabalık, ittisâl/bitişiklik, insicâm” anlamındadır.²⁸ Münâsebet, mukârebe yakınlık-akrabalık anlamında kullanıldığından ez-Zerkeşî (v. 794/1392) der ki “نسيب/قريب” kardeş, amca çocukları gibi onları birbirine rabteden bir karâbetten dolayı yakın akrabalık bağlarını da ifade eder.” Aynı zamanda kıyas konusunda, illet münâsebetinden dolayı iki şeyde vasıfların birbirine yakın olması neticesinde benzer hükme varılması şeklinde kullanıldığına dikkatleri çeken Zerkeşî, “Münâsebet”in aklın reddedemeyeceği mâkul bir ilim olduğunu da ifade etmektedir.”²⁹

2.1.2. Tenâsüb ve Münâsebâtü'l-Kur’ân’ın Istılah Manası

Zerkeşî ve Suyûtî münâsebet ilmini şöyle tarif eder: “Âyetleri, umûm-husûs, aklî-hissî ya da hayâlî gibi yönlerden birbirine bağlayan anlam ilişkilerinin yahut âyetler

²⁶ er-Râgıb el-İsfahânî, Ebü'l-Kâsım Hüseyin b. Muhammed b. el-Mufaddal, *Müfredâtü Elfâzi'l-Kur’ân (el-Müfredât fî Ğaribi'l-Kur’ân)* (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1997/1418), 801.

²⁷ el-Furkân 25/54

²⁸ Ferâhîdî, *Kitâbu'l-Ayn*, VII, 271, 272; Ezherî, *Tehzibu'l-Luğa*, XIII, 14; Cevherî, *es-Sihâh*, I, 224; İbn Fâris, *Mu'cemu Mekâyisi'l-Luğa*, VI, 423, 424; İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, I, 755, 756; ez-Zerkeşî, Bedruddin Muhammed b. Abdullah, *el-Burhân fî Ulûmi'l-Kur’ân*, thk. Muhammed Ebu'l-Fazl İbrahim, (Beyrut: Medâru'l-Ma'rife, 1376/1957), I, 35; Suyûtî, *el-İtkân fî Ulûmi'l-Kur’ân*, thk. Muhammed Ebu'l-Fadl, (y.y., el-Hey'etü'l Mısıriyye el-âmme, 1394/1974.) III, 371.

²⁹ ez-Zerkeşî, *Burhân*, I, 36; Kara, Necati, “Burhânuddîn İbrâhîm Ömer el-Bikâi ve Tefsîrindeki Metodu”, (Doktora Tezi, Atatürk Üniversitesi, İslâmî İlimler Fakültesi, Erzurum 1981), 210.

arasında sebep, sonuç; illet, malûl; benzerlik ve zıtlık gibi aklî irtibatların mevcut olmasıdır”.³⁰

Mennâu'l-Kattân da şöyle tarif eder; “Tek bir âyet içerisindeki ifadelerin birbiriyle uyumu iken, farklı âyet ve sûrelerin de aralarındaki irtibat vecihleridir”.³¹

“Münâsebâtü'l-Kur'ân” tabiriyle Kur'ân'a has bir ilim dalı oluşturan Bikâî “Tenâsüb” ilminin daha genel bir kavram olduğunu, kelimelerin veya cümlelerin her bir yapı taşının omuz omuza vererek sıralanmasındaki hikmetlerin kendisiyle bilindiği bir ilim” diye tarif eder. Münâsebâtü'l-Kur'ân'ı ise “kendisiyle, Kur'ân lafızlarının tertibindeki sebep ve hikmetlerin bilindiği ilim dalı”³² şeklinde tarif eder. Böylece Bikâî, “Münâsebâtü'l-Kur'ân”ı daha kapsamlı olan “Tenâsüb” ilminden ayırmıştır. Bikâî, bu alanda ilk defa müstakil bir eser ortaya koymakla bu ilmi zirveye taşımış bir müfessir addedilmektedir.

Münâsebetle eş anlamlı olarak, tenâsüb, insicâm, tenâsuk, irtibat, âhenk, uyum tabirleri de kullanılır³³. Münâsebâtü'l-Âyât ve's-Süver şeklinde de tanımlanmaktadır. Bazen münâsebet ile tenâsüb aynı anlamda kullanıldığından, Ulûmu'l-Kur'ân'da “et-Tenâsüb beyne'l-Âyât ve's-Süver, Tenâsübü'l-Ây ve's-Süver” ifadesi de kullanılmaktadır.³⁴ Kur'ân'ın, âyet ve sûrelerini oluşturan kelimelerin arasındaki fevkalâde alaka, intizam ve tertib sayesinde Kur'ân'ın yekpare bir kelâm mesabesinde olduğu düşüncesinde olan Hamidüddin Ferâhî (v. 1863-1930), bu ilmin Kur'ân'ın

³⁰ Zerkeşî, *a.g.e.*, I, 36; Suyûtî, *el-İtkân*, III, 371.

³¹ *Mennâ'u'l-Kattân, Mebahis fî Ulumi'l-Kur'ân*, (b.y., Mektebetü'l-Meârif li'n-Neşri ve't-Tevzi', 2000), 96.

³² Bikâî, Burhâneddin İbrahim b. Ömer, *Nazmu'd-Dürer fî Tenâsübi'l-Ây ve's-Süver*, (Kahire, Dâru'l-Kitâbi'l-İslâmî, 1984), I, 6.

³³ Çetin, Mustafa, “Âyetler ve Sûreler Arasındaki Münâsebet ve İnsicâm”, *Dokuz Eylül Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi Dergisi*, S. VI, (1989): 509.

³⁴ Yılmaz, Mehmet Faik, “Münâsebâtü'l-Âyât ve's-Süver”, *TDV İslâm Ansiklopedisi, (DİA)*, XXXI, 569-570.

nazmı ile alâkası olduğu kanısındadır. O'na göre Nazmu'l-Kur'ân, münâsebeti kapsayan bir ilimdir.³⁵

“Münâsebâtü'l-Kur'ân” ilminin, Kur'ân'ın tilâvet tertîbiyle de alâkalı olduğu düşünülmektedir. Kur'ân'ın âyet ve sûre sıralamasının da tevkîfî ve beşer üstü bir kudretle tanzim edildiği fikri kabul edilerek genelde müfessirler tarafından bu ilim değerlendirilir. Netice itibariyle “İ'câzu'l-Kur'ân”ın şemsiyesi altında teşekkül ederek onun bir dalı olmuştur.³⁶

2.1.3. Münâsebâtü'l-Kur'ân İlminin Doğuşu, Gelişimi ve Bu İlme Yer Veren Müfessirler

Ulûmu'l-Kur'ân tarihine göz attığımızda bu ilimlerin tedvin edilmeden ve hakkında araştırmalar yapıp te'lifler kaleme alınmadan evvel birçok merhaleden geçtiğini görmekteyiz.³⁷ Dolayısıyla münâsebet ilmi de diğer Kur'ân ilimleri gibi tadrîcî olarak gelişmiş ve en çok önem verilen ilimler arasında yer almıştır.

Ne zaman bu ilim teşekkül etmeye başladı sorusuna gelince, bu ilmin özünün hadislerde ve tefsirlerde dağınık bir şekilde de olsa mevcut olduğuna, hatta sahabenin ve tâbiinin ileri gelenlerinin bu ilme vâkıf olduğuna dair işaretlerden sözedilmektedir. Arap dilinin inceliklerine sahip olduklarından fitraten bu ilimden haberdar olduğu düşünülmektedir. Bikâî de bu minvalde, selefin ileri gelenlerinin, Arapça dilinin sırlarına, inceliklerine vakıf olduklarından seciyyeten bu ilimden haberdar olduklarını; fakat zamanla bu ilmin insanlara gizlendiği ve diğer ilimler gibi yabancılaştığını zikretmektedir. Bikâî bunu destekler mahiyette bazı rivâyet nakillerinde bulunur, misal verecek olursak: Abdullah bin Müslim bin Yesar babasından şöyle dediğini

³⁵ Şensoy, Sedat, “Nazmu'l-Kur'ân”, *DİA*, XXXII, 464-466; Ferâhî, Hamîdüddin, *Delâilü'n-Nizâm*, (A'zamgarh, 1388-1968), 74-75.

³⁶ Yılmaz, Mehmet Faik, *a.g.e.*, XXXI, 570.

³⁷ Bkz. Zürkânî, Muhammed Abdulazîm, *Menâhilü'l-İrfan fî Ulumi'l-Kur'ân*, (Kahire: Matbaatü İsa el-Elbânî el-Halebî, 2006), I, 28.

nakleder: “Allah’tan (Kitabından) bahsedeceğin zaman öncesi ve sonrası üzerinde dur!”³⁸

Başka bir rivâyete göre, Abdurrezak, *Musannef*’inde Abdullah b. Mesûd’a isnad ettiği rivâyette şöyle dediğini nakleder: “Biriniz arkadaşına filanca âyeti nasıl okuyor diye sorduğunda o âyetin öncesini de sorsun”.³⁹

Bikâî bu rivâyeti izah ederken şöyle der: “Allahu a’lem, herhangi bir âyetten önceki âyetler, kişiyi lafızların taşıdığı ilk anlamlardan sıyrarak münâsebâtın gerektirdiği anlamlara alıp götürebilmektedir”.⁴⁰ Yukarıda bahsi geçen benzer rivâyetlerden anlaşıldığına göre, Kur’ân nâzil olduğunda Sahabeler, Peygamber (sav)’e dayandırılan az sayıda rivâyetle Kur’ân’ı tefsir etmeye çalışıyordu. Peygamberimiz de âyetleri izah ederken ashabının fehmine göre yalın ifadeler kullanıyor çok teferruata girmiyordu. Tâbiîn döneminde de rivâyet metodu kullanılıyordu. Münâsebet ilmi de akla dayalı bir ilim olduğundan dirâyet tefsirinin gelişimine bağlı olarak zamanla hüviyet kazanmıştır.

Sahabe ve Tâbiîn çağı ile akabindeki çağlarda, Münâsebatu’l-Kur’ân’la ilgili yorumlar pek olmamıştır. İslâmî ilimler içinde yer alan Ulûmu’l-Kur’ân tadrîcen teşekkül ettiğinden bu ilmin de; İ’caz-ı Kur’ân ilminin gelişimine bağlı olarak zamanla vücut bulduğu düşünülmektedir.⁴¹ Kaynaklara göre âyet ve sûre ilişkisinden ilk defa bahseden, ehemmiyetine dikkat çeken âlim Ebû Bekir en-Nîsâbûrîdir. en-Nîsâbûrî, tefsir dersi verirken, bir âyet okunduğunda “Şu âyet neden bu âyetin yanında yer alıyor? Şu sûrelerin yanyana olmasındaki hikmet nedir?” şeklinde talebelerine hitap ederek, dikkatlerini âyetler arasındaki irtibâta çektiği nakledilmektedir. Hatta Bağdat

³⁸ Bikâî, *Mesâidü’n-Nazar li’l-İşrâfi alâ Makâsıdı’s-Suver*, (Riyad: Dâru’n-Neşr, 1987) I, 153, 154.

³⁹ Adurrezzâk es-San’anî, *Musannifu Abdurrezzâk*, thk. Habîbu’r-Rahmân el-Âzamî (el-Mektebu’l-İslâmî: 1403) III, 365.

⁴⁰ Bikâî, *Mesâidü’n-Nazar*, I, 154.

⁴¹ Yıldız, Sakıp, “Âyetler ve Sûreler Arasındaki Münâsebet”, *Diyanet Dergisi*, S. XXI, (1985): 13.

ulemasını da, bu ilme gereken ehemmiyeti vermediklerini düşünerek kınadığı rivayet olunmaktadır.⁴²

Dirâyet tefsirinin yeni teşekkül ettiği o dönemde, Nîsâbûrînin tefsirin önemli konularından biri olacak olan Tenâsübü'l-Kur'ân'dan bahsetmesi, münâsebet ilmi üzerinde akıl yürütmesi; âyet ve sûreler arasındaki irtibatı bulma gayretinde olması, tefsir ilmi açısından çok önemli bir gelişmedir. Bu dönemden itibaren 6. Asra kadar bu ilme gereken önem verilmemiştir denebilir. Yaklaşık iki asır sonra, tenâsüb ilmine dikkat çeken, *Ahkamu'l-Kur'ân* müellifi, Ebû Bekr b. Arabî (v. 543/1148) olmuştur. Zerkeşi, Burhan'da Siracü'l-Mürîdîn isimli eserinden Münâsebetu'l Kur'ân'la ilgili şu görüşlerini aktarır: “Âyetler arasındaki irtibat o kadar muhkemdir ki, kelimelerin muntazaman sıralanışı manaların tam bir uyum içinde olmasıyla Kur'ân adeta tek bir kelime gibidir. Bu hususa sadece bir âlim eğildi. Bakara sûresindeki tenâsübe ortaya koyduğu bir eserle işaret etti. Allah Teâlâ bize de bu ilimden hissedar olmayı müyesser etti. Ne yazık ki ilgilenen olmamakla birlikte tenâsübe dair fikirlerimiz de halk tarafından yanlış değerlendirildi, bunun karşısında bu çalışmayı bırakmak zorunda kalarak Allah'a tevekkül ettik”.⁴³ Burdan anlaşılacağı üzere Kur'ân'da tenâsübü keşfetme çabaları bazı dönemlerde pek karşılık bulmamıştır.

Münâsebet ilmi âyet ve sûrelerdeki tutarlılığı ortaya çıkarmaktadır. Kur'ân'daki bu tutarlılığı ortaya koyma babından, Abdulkahir el-Cürcânî (v. 471/1078) ile sistemleşen meânî ve beyân ilminin diğer bir ifade ile belâğatın tefsir ilmine kazandırıldığı ve Kur'ân âyetlerine tatbik edildiği ilk tefsir Zemahşerî (v. 538/1144)'nin “*el-Keşşaf*”ıdır.⁴⁴ Zemahşerî, münâsebete ilk değinen müfessirlere dendir. Sûreler arası tenâsübe hiç yer vermeyen Zemahşerî, âyet tenâsübünü ele almasıyla halefindaki bir çok müfessire örnek olmuştur.⁴⁵ Zemahşerî'nin çağdaşı Ebû Hafs en-Nesefî (v.

⁴² Zerkeşi, *Burhân*, I, 36; Subhi Salih, *Mebâhis fî Ulûmi'l-Kur'ân*, (Beyrut: Dâru'l-İlm li'l-Melâyîn, 1988), 9-11.

⁴³ Zerkeşi, *Burhân*, I, 36.

⁴⁴ Zemahşerî, Ebû'l-Kasım Carullah Mahmut b. Ömer, *el-Keşşaf an Hakâiki't-Tenzil ve Uyûni'l-Ekâvil fî Vücûhi't-Te'vil*, (Beyrut: Daru'l-Kütübi'l-Arabî, 1407/1986), I, 46-111.

⁴⁵ Faruk Tuncer, *Tenasüp İlmi Açısından Kur'ân Sûrelerindeki Eşsiz Ahenk*, (İzmir: Çağlayan Matbaası, 2010), 51.

537/1142) de *et-Teysîr fi't-Tefsîr* adlı tefsirinde intizâm başlığı altında sûrelerin birbiriyle münâsebetine değinmektedir.

Hicri VIII. asrın başlarında Tenâsübü'l-Kur'ân meselesinde ilk defa müstakil bir eser ortaya koyan Ebû Hayyân'ın hocası Ebû Cafer b. Zübeyr olmuştur. Ebû Cafer, *el-Burhân fî Tertîbi Suveri'l-Kur'ân* adlı eserinde sûreler arası münâsebetine değinmekle iktifa etmiştir.⁴⁶

“*Mefâtihü'l-Ğayb*”ın sahibi Fahreddin Râzi âyetler ve sûreler arasındaki tenâsübü teferruatlı bir şekilde ele alıp tenâsüb ilmini sistemleştiren ilk müfessirdir.⁴⁷ Celâleddin es-Suyûtî, “Münâsebetü'l-Kur'ân alanında Râzi kadar bu ilmi şahlandıran bulunmamıştır.”⁴⁸ demekle, âyetler arası tenâsübe ilk defa tefsirinde yer veren âlimin Râzi olduğunu ifade etmiştir. Râzi, Rûm sûresine kadar tenâsübe değinmemiştir. Kısa sûrelerden bazılarının münâsebetlerine değinmesi, bu sûrelerde genellikle tek konunun bulunmasıdır.⁴⁹ Râziden sonra gelen müfessirlerin ekseri âyetler arasındaki tenâsüb mevzûunda kendisinden etkilenmişlerdir. O, “Kur'ân, tümüyle bir sûre, hatta tek bir âyettir”⁵⁰ iddiasını savunmuş, bu ilmi sistematik hale getirmiştir.

İbn Cüzey el-Ğirnâtî (v.741/1340) *et-Teshîl*'de hocası Zübeyr el-Ğirnâtî'ye iktidaen âyet ve sûreler arasındaki münâsebetlere çok ehemmiyet vermiştir.

Araştırmamızın mihrinde yer alan Ebû Hayyân “*el-Bahru'l-Muhît*” te “Münâsebatu'l-Kur'ân” ilmini işlemiş, kendinden önceki ilim mîrasını başarıyla sonraki kuşaklara aktarmıştır. İleride genişçe üzerinde durulacaktır.

⁴⁶ Zerkeşî, *el-Burhân*, I, 35.

⁴⁷ Cerrahoğlu, İsmail, “Fahreddin Râzî ve Tefsîri”, *AÜ. İslami İlimler Fakültesi Dergisi*, S. II, (1977): 7-50.

⁴⁸ Suyûtî, Celaleddin b. Ebu Bekr, *Tenâsuku'd-Dürer fî Tenâsübi's-Suver*, thk. Abdülkadir Ahmed, (Beyrut: 1406/1986), 45.

⁴⁹ Yılmaz, Mehmet Fâik, *Âyetler ve Sûreler Arasındaki Münâsebet*, (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2009), 44.

⁵⁰ er-Râzî, Fahreddin Muhammed b. Ömer, *Mefâtihu'l-Ğayb (et-Tefsîru'l-Kebîr)*, (Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1401/1981), XXXII, 117.

Zerkeşî de *el-Burhan*'da ikinci mevzû olarak tenâsüb mevzûunu işlemiştir. münâsebet ilmi gelişimini ele almış, bu ilmi savunan ve muarız olanların fikirlerini tartışmıştır. Tenâsüb vecihlerini örneklerle îzah etmiştir.

Mecidüddin el-Fîrûzâbâdî (v. 817/1415) "*Besâiru Zevi't-Temyîz fi Letâifi'l-Kitabi'l-Azîz*" adlı eserinde sûrelerin maksat ve hedeflerini tesbit etmede en detaylı bilgiler aktaran ilk müelliflerden olmuştur. Fakat tenâsüb ilmine doğrudan değinmemiştir.⁵¹

Şemsüddin Muhammed bin Ahmedül Hatip el-Şîrbînî (v. 977/1570) *es-Siracu'l-Münir* adlı eserinde münâsebâta çok dikkat eder ve bunları delillendirmeye çok ehemmiyet vermiştir.⁵²

Osmanlı Şeyhu'l İslamlarından Ebû's-Suûd el-İmâdî (v. 982/1574) tefsiri "*İrşadü'l-Akli's-Selim*"de, tenâsüb ilmine temas etmiştir.

Nimetullah Nahcuvânî (v. 920/1514) tefsiri "*el-Fevâtihu'l-İlahiyye ve'l-Mefâtihu'l-Ğaybiyye*" de tenâsübe yer vermiştir. Nahcuvânî, sûrelerin içindeki bütünlüğü ifade edecek münâsebet vecihlerini tespit etmiştir.⁵³

Âlûsî (v. 1270/1854) tefsiri "*Ruhu'l-Meani*"de tenâsüb mevzûunu işlemiştir. Âlûsî tefsirini yazarken seleften tenâsüb konusunda oldukça yararlanmıştır.⁵⁴ Lakin, Âlûsî'yi farklı kılan yönü onun bu mevzûu daha çok işlemesidir.

Bu alanda ilk müstakil tefsir yazan Burhaneddin b. Ömer el-Bikâî'dir (v. 885/1480). "*Nazmu'd-Dürer fi Tenâsübi'l-Âyi ve's-Suver*" isimli tefsirinde Bikâî, tenâsüb ilmini hedefleyerek eserini kaleme alırken öncelikle tefsirini yaptığı sûrenin maksadını ortaya koyup sûre ismiyle bu maksadın münâsebetini gösterir. Besmele'yi de bu sûrenin maksadına uygun bir şekilde tefsir eder. Akabinde âyetler ve âyetlerdeki cümleler arasındaki irtibatı açıklar. Âyetler arasında tespit ettiği münâsebetlerle sûreyi

⁵¹ Bkz. Fîrûzâbâdî, Muhammed b. Yakub, thk. Muhammed Ali Neccâr, *Basâir-u Zevi't-Temyîz fi Letâifi'l-Kitabi'l-Aziz*, (Kahire: Lecnetu İhyâ-i Turâsi'l-İslâmî, 1973-1996), I, 128-558.

⁵² Zehebî, *et-Tefsîr ve'l-Müfessirûn*, I, 241.

⁵³ Turan, Abdülbaki, "Baba Nimetullah Nahcuvânî ve el-Fevâtihu'l-İlahiyye ve'l-Mefâtihu'l-Ğaybiyye İsimli Tefsîri", *Selçuk Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Sayı. I, (1985): 75.

⁵⁴ Zehebî, *et-Tefsîr ve'l-Müfessirûn*, I, 252.

adeta tek bir âyet konumuna getirir.⁵⁵ Diğer tefsirlerde tenâsübe cüzî bir şekilde yer verilirken Bikâî tefsirini tamamıyla buna hasretmiştir. Bu anlamda ilk ve son müstakil tefsir diyebiliriz.⁵⁶

Ulûmu'l-Kur'ân'ın her alanında eser telif etmiş olan olan Suyûtî, Tenâsübü'l-Kur'ân alanında kaleme aldığı *Tenâsuku'd-Dürer fi Tenâsübi's-Suver'* de bu mevzûu işlemiştir; *Merâsıdu'l-Metâli' fi Tenâsübi'l-Mekâtı' ve'l-Metâli'* isimli eserinde ise sûre içi tenâsübü ele almıştır. Bu müfessirlere ilâveten, Nâsiruddin el-Beydâvî, İbn Nakib el-Makdisî, Ebû'l-Berakat en-Neseî, Adududdin el-Îci, Veliyyüddin el-Melewi, Molla Gürani, Hakim Şah el-Kazvini, İbn Kemal Paşa da tenâsüb ilmiyle meşgul olmuşlardır.⁵⁷

Muasır müfessirlerden de, Muhammed Abduh, Reşit Rıza, Mustafa Merağî, Abdülmüteal Sa'idi', Seyyid Kutub, Muhammed Mahmut el-Hicazi, Muhammed A. Draz, Said Havva, Mevdudi, Abdulhamid el-Ferâhî, Konyalı Mehmed Vehbi, Bediüzzaman Said Nursi, Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır, Muhammed Ali es-Sâbûni ve Süleyman Ateş gibi alimler de eserlerinde tenâsüb ilmine yer vermişlerdir.⁵⁸

2.1.4. Tenâsübü'l-Kur'ân İlminin Ehemmiyeti

Tenâsübü'l-Kur'ân mevzûunu ele alan birçok âlim bu ilmin ehemmiyetine değinmiştir. Bu alandaki farklı görüşleri şu şekilde maddeler halinde sıralamak mümkündür.

1. Allah Teâlânın kitabında kelâmındaki muradını sahih bir şekilde anlamayı sağlar, hataya düşmekten korur: Bu kazıyyeye verilecek misallerden biri Ahsenu'l-kasas'ta geçmektedir. Birçok kadim ve muasır alim, Yusuf sûresi 28. âyetindeki, Mısır azizine ait, “Kocası, Yûsuf'un gömleğinin arkadan çekiştirilerek parçalandığını gördüğünde şunu söyledi: “Belli ki bu, siz kadınların hilesidir. Hileleriniz oldukça tehlikelidir.”

⁵⁵ Kara, Necati, “Burhânuddîn İbrâhîm Ömer el-Bikâ'î ve Tefsîrindeki Metodu”, (Doktora Tezi, Atatürk Üniversitesi, İslâmî İlimler Fakültesi, Erzurum 1981), 234.

⁵⁶ Kara, *Burhânuddîn İbrâhîm Ömer el-Bikâ'î ve Tefsîrindeki Metodu*, 220.

⁵⁷ Bkz. Yılmaz, *Âyetler ve Sûreler Arasındaki Münâsebet*, 39-64.

⁵⁸ Yılmaz, *a.g.e.*, 75-93.

sözünü ilahi bir hükümmüş gibi yanlış anlamışlardır. Nitekim Kur'ân'da birçok yerde kâfir ve münâfıklara ait sözler nakledilmektedir. Bu âyette de aslında Mısır Azizi'nin zevcesinin hatası karşısındaki şahsiyet zaafiyetine ve aczine bir vurgu vardır.⁵⁹

2. Kur'ândaki münâsebâtı ve nazmı bilmek, Kur'ân'daki birçok hikmeti anlamaya vesile olur: Fahreddin Râzi'nin dediği gibi, “Kur'ânın birçok letâifi tertibinde ve âyetlerin birbiriyle irtibatında saklıdır. Bikâî de bunu te'kîden irtibattan, tertipten kasıt “manaların çok yüksek meziyetleri hâvî olması, eşsiz bir söz dizim şeklinde düzenlenmesidir,” der.⁶⁰ Abdulhamit Ferâhî de “Kur'ânın ekser hikmetleri derin manaları nazmındaki delalette gizlenmişken kim bu tarafı incelemeyi terkederse Kur'ân'ın birçok manasından mahrum kalmıştır” der.⁶¹ Bediüzzaman Said Nursi de Kur'ân kelimelerinin adeta inci gibi dizildiğini birbiriyle çok sıkı bir münâsebât içinde bulunduğunu ifade ederek bu konu ile ilgili şöyle der. “Kur'ân'ın inci gibi lafızlarının dizilmesi, bir hayta bir çeşide bir nakşa münhasır değildir. Belki zuhurca, hafâca, yakınlıkça, uzaklıkça mütefavit çok tenâsüblerden hasıl olan pek çok nakışlar üzerine dizilmişlerdir, nazmedilmişlerdir. Zaten i'cazın esası, ihtisardan sonra ancak böyle nakışlardadır.”⁶²

3. Tenâsüb, Kur'ân'ın i'cazındaki esrarı izhar etmede en önemli âmillerden biridir: Tenâsüb, Kur'ânın en önemli i'caz vecihlerinden biri olmakla birlikte ilahi bir kitap oluşunun en büyük alâmetlerindedir. Bikâî bu mevzûda şöyle der. “Bu ilimle iman kalbe yerleşir, akıl onu mümkün görür. İ'caz da iki tarikle anlaşılır: Biri, cümlelerin terkiblerindeki nazım; diğeri ise âyetlerin kardeşleri olan diğeri âyetlerle irtibatı veya tertiplerindeki nazımdır.”⁶³

4. Münâsebât, Cenab-ı Allah'ın emirlerinin azametini ve ehemmiyetini ortaya koyar: Bu konuda İnâyetullah Subhânî, Ferâhî'nin şöyle dediğini nakleder. “Cuma namazının emredilmesindeki azameti şöyle farkettim, baktım ki Cuma sûresinde evvela Allah

⁵⁹ El-Hâlidî, Salah, *el-Kasasu'l-Kur'ânî*, (Dimeşk: Dâru'l-Kalem, 1998), II, 127.

⁶⁰ Bikâî, *Nazmü'd-Dürer*, I, 9.

⁶¹ Ferâhî, *Delâilu'n-Nizâm*, 38.

⁶² Bediüzzaman Said Nursi, çvr. Abdulmecid Nursî, *İşârâtu'l-İ'caz*, 24. (İstanbul: Envar Neşriyat, 1994).

⁶³ Bikâî, *Nazmü'd-Dürer*, I, 11.

Teâlâ semanın ve arzın kendi ulûhiyetini tesbih ettiğini zikretti, kendi güzel sıfatlarını, insanlar üzerindeki lütfunu arz etti ve Yahudilerin, Allahın emirlerini hafife almalarıyla hüsrana düştüklerini hatırlattı. Yani önce terğib ile teşvik etti sonra terhib ile sakındırdı. Akabinde de Cuma'nın ahkâmını vazetti.”⁶⁴

5. Münâsebât ilmi Kur'ân'da tekrarın lüzumsuz olduğu vehmini ortadan kaldırır: Müfessirlerin çoğu Kur'ân'daki tekrarın hakikatte zâhiri olup farklı mâna ve hikmetler taşıdığını ortaya koymuşlardır. Örneğin Bikâî, bazı sûrelerde zikredilen aynı kıssaların aslında bir tekrar değil farklı ders, ibret ve manalar için olduğunu söyler.⁶⁵ Seyyid Kutub ta aynı şekilde, sûrelerdeki kıssa tekrarının siyakı içerisinde değerlendirildiği vakit farklı mesajlar ihtiva ettiğini beyan etmiştir.⁶⁶ Bediüzzaman Said Nursi de bu mevzûu şöyle desteklemektedir. “Bilirsiniz ki, her âyet için bir zâhir var, bir bâtın var; bir had var, bir muttala' var. Ve herbir kıssa için çok vecihler, hükümler, faideler, maksatlar vardır. Binaenaleyh, muayyen bir âyet her yerde öbür münâsip bir vecih için, bir faide için zikredilebilir. Bu itibarla, zâhiren tekrar görünse bile hakikatte tekrar değildir.”⁶⁷

6. Münâsebât ilmi Resûlullah (sav)'ın ve ashabının âyetlerden iktibasta bulduklarına işâret etmektedir: Birçok hadis-i şerif, âyet-i Kerîmelerle münâsebettedir ve bu nedenle, bir araştırmacı âyetlerdeki nazmı, manalarındaki tenâsübü tedebbür ederse bu manaları teyid eden ifadelerin kelâm-ı nübüvetten kaynaklandığını mutlaka görür.⁶⁸ Buna misal olarak şu hadis-i şerif gösterilebilir. Abdullah b. Mes'ud (r.a.) 'dan merfûen nakledildiğine göre Nebi (s.a.v.) şöyle buyurmuştur: “Ey gençler! Evlenme imkanınız varsa evlenin. Zira evlilik bakışları haramdan alıkoyar. Namusu da korur.

⁶⁴ Sübhânî, Muhammed İnâyetullah Esed, *İm'ânu'n-Nazar fî Nizâmi'l-Âyi ve's-Suver*, (Amman: Dâr-u Ammâr, 2003), 167.

⁶⁵ Bikâî, *Nazmü'd-Dürer*, I, 14.

⁶⁶ Kutub, Seyyid, *fî Zılâli'l-Kur'ân*, (Kahire: Dâru'ş-Şurûk, 1412/1991), I, 55; Sübhânî, *İm'ânu'n-Nazar*, 258.

⁶⁷ Bediüzzaman Said Nursi, çvr. Abdulmecid Nursî, *Mesnevi-i Nuriye*, (İstanbul: Envar Neşriyat, 1993), 232.

⁶⁸ Sübhânî, *İm'ânu'n-Nazar*, 258.

Evlenme imkanı bulamayan da oruca sarılsın. Çünkü oruç, günahlara karşı bir zırhtır.”⁶⁹

Bu rivayet, Nur sûresinde geçen bakışları haramdan sakındırma âyetleriyle münâsebâtardır; zira âyette zinaya düşme tehlikesine binaen namusu ve gözü haramdan alıkoyma emredilmiş; hadiste de yine zinaya yeltenmemek için güç getirene evlilik, imkanı olmayana da oruç tavsiye edilmiştir. Dikkatle bakıldığında hadisin menbainin âyet olduğu anlaşılabilir. ⁷⁰

2.1.5. Tenâsüb İlmine İtiraz Edenler ve Tartışmalar

Kur’ân’da âyet ve sûreler arası tenâsübün varlığından söz edenlerle birlikte muhâlif görüşler de mevcuttur. İzzuddîn b. Abdisselâm (v. 660/1262) bunların başını çeker. O, Kur’ân’ın farklı zaman ve şartlarda inen âyetleri arasında bir alâka kurmanın zorlama bir iş olacağını düşünmektedir. Zira farklı şartlara göre inzâl olunan âyet ve sûrelerdeki ahkam farklıdır. “Böyle farklı hükümler arasındaki münâsebetten sözedilemez”, der.⁷¹

Şevkânî’nin (v. 1250/1834) eleştirisi de İzzuddîn b. Abdisselâm’ın eleştirisinin devamı ve şerhi niteliğindedir. O da aynı şekilde Kur’ân dahilinde bir münâsebet kurma eyleminin lüzumsuz olduğu kanaatindedir. Şevkânî, yirmi üç seneye yakın bir zaman diliminde farklı yer ve zamanlarda inen Allah Kelamının kendi içinde takdim ve te’hirinin kesin bir bilgiyle bilinmesinin mümkün olmadığını düşünmektedir. Öyle ki;

⁶⁹ Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâil b. İbrâhîm el-Cu’fî, *el-Câmiu’-Sağîr es-Sahîhi’l-Muhtasar min Umûri Resulillah (Sahîhu’l-Buhârî)*, (Riyad: Dâru’s-Selâm li’n-Neşri ve’-Tevzî’, 1433/2012) “*Nikâh*”, 5066; Müslim, Ebü’l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc b. Müslim el-Kuşeyrî, *el-Müsnedü’s-Sahîhi’l-Muhtasari bi Nakli’l-Adli ani’l-Adli ilâ Resûlillâh (el-Câmiu’s-Sahîh)*, thk. Muhammed Fuâd Abdülbâkî, (Riyad: Dâru’s-Selâm li’n-Neşri ve’-Tevzî’, 1435/2014) “*Nikâh*”, 3400.

⁷⁰ Sübhânî, *İm’ânu’n-Nazar*, 259.

⁷¹ Zerkeşî, *el-Burhân*, I, 37. Arpa, Abdulmuttalip, “İzz bin Abdusselam ve el-İşâre ile’l-İcâz fi Ba’zı Envâi’l-Mecâz Adlı Eseri”, (Yayınlanmamış Doktora Tezi, Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya 2009), 135,136.

Şevkânî, müfessir Bikâî'yi, yazdığı tefsîr sebebiyle eleştirmekte, tekellüfle âyet ve sûreler arasında münâsebet kurduğunu iddia etmektedir.⁷²

Bu iddialara reddiye cevap, Zerkeşî'nin şu sözlerinde mevcuttur: “Kur'ân'ın iç dizaynında sebep-i nüzûlün farklılığından dolayı uyum olamaz diyen aldanmıştır. Âyet ve sûreler her ne kadar farklı hadiselerle göre indirilse de sıralanması mevzûu bir çok hikmete dayanır. Bunun için Kur'ân iç dizaynındaki âhenk ve alâka birçok makâsıdı muhtevîdir ve araştırılmayı beklemektedir.”⁷³

Öte yandan İzz b. Abdusselâm ile Şevkânî'nin hakikatte tenâsüb ilmine karşı çıkmadıkları sadece bu işi su-i istimâl edebilecek ehliyetsiz kişilerin zorlama te'villere sapabilecekleri ihtimaline muhalefet ettikleri görüşü de mevcuttur. Hatta, İzz b. Abdisselam “Tenâsüb iyi bir ilimdir” diyerek bu ilme büsbütün karşı olmadığını kendisinde bizzat ifade etmiştir.⁷⁴ Şevkânî de eserlerinde Kur'ân'ın içi uyumuna dair olumlu fikirler serdetmektedir.⁷⁵

2.2. Sûre Kavramı ve Sûreler Arası Tertip Meselesi

2.2.1. Sûre'nin Lügat ve İstilah Anlamı

“Sûre” lugavi açıdan; sıçramak, atlamak, duvara tırmanmak gibi anlamlara gelmektedir. Kökü “sevr” olup, yüce mertebe, şan, şeref, mevki, evin bölümleri veya katları gibi anlamları hâvidir.⁷⁶ İstilahî açıdan sûre, âyetlerden müteşekkil, vahyin talimi ile Peygamber vâsıtasıyla sınırları tahdit edilmiş kısımlara denmektedir.⁷⁷

⁷² Şevkânî, Muhammed b. Alî b. Muhammed, *Fethu'l-Kadir el-Câmiu beyne Fenneyyi'r-Rivâye ve'd-Dirâye min İlmi't-Tefsîr*, (Beyrut: Dâru'l-Mâ'rife, 1417/1997), I, 93-95.

⁷³ Zerkeşî, *el-Burhân*, I, 37.

⁷⁴ İzzüddîn b. Abdusselam, *el-İşâratü ilâ'l-Îcâz fî Ba'zı Envâi'l-Mecâz*, (Kahire: el-Matbaatü'l-Âmira ,1313), 221.

⁷⁵ Bkz. Şevkânî, *Fethu'l-Kadir*, I, 33.

⁷⁶ Bkz. Cevherî, *es-Sihah*, I, 690; İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, III, 2148; Râgıb el-İsfehânî, *el-Müfredât*, 433.

⁷⁷ Bkz. Zerkeşî, *el-Burhân*, I, 264.

Sûre kelimesinin lügat anlamı ile terim anlamı arasında bir uyum olduğunu görmekteyiz. Kur'ân'ın sınırları mahdut kısımlarına sûre isminin verilmesi, iç dizaynındaki kuvvetli ilişki sayesinde. Zira sûreler kendi içinde bütünlüğü olan ve diğer sûrelerle de uyum halinde Kur'ân binasını meydana getirmektedirler.⁷⁸

2.2.2. Sûrelerin Tertibi Meselesi

Sûre tertibiyle alakalı olarak âyet tertibine evvela değinmek isteriz. Tefsir ve Ulûmu'l-Kur'ân kaynaklarına göre âyetlerin tertibinin tevkîfi olma konusunda ulema müttefiktir. Hz. Peygamber, kendisine nâzil olan âyetleri yazdırırken nereye yazılacağını İlâhi vahye istinaden bizzat bildiriyordu.⁷⁹ Zerkeşî, âyetlerin sıralanması ile besmelelerin sûre evvelinde yazılışının tevkîfi olma meselesinde şüphe ve anlaşmazlık olmadığını ifade eder.⁸⁰ Bu sebeple Hz. Peygamber hayattayken, âyetlerin mevcut tertiple dizilişinde ve dünyaya veda ettikten sonra cemedilmesi ve çoğaltılması neticesinde oluşan âyet sıralanışında herhangi bir ihtilaf yoktur. Dolayısıyla âyetlerin sûre içindeki sıralanışı, sûrelerin birbirinden ayrılarak sınırlarının çizilmesi, vahyin kontrolünde olmuştur.⁸¹

İslâm âlimleri, sûrelerin tertibinin tevkîfiliği meselesinde ise hemfikir değillerdir. Bu konuda üç farklı fikir vardır. İlk görüş, vahye müstenid, tevkîfi olmasıdır. İkinci görüş, Hz. Osman (r.a) hilafetinde ashabın icthâdıyla gerçekleşmiş olmasıdır. Üçüncü görüş

⁷⁸ Bkz. Zerkeşî, *el-Burhân*, I, 263-264.

⁷⁹ Bkz. Zerkeşî, *a.g.e.*, I, 258-259; Suyûtî, *el-İtkân*, I, 172-175,188; Zürkânî, *Menâhilü'l-İrfan*, I, 238; Subhî Sâlih, *Mebâhis fî Ulûmi'l-Kur'ân*, (Beyrut: Dâru'l-İlm li'l-Melâyîn, 1988), 71; Mennâu'l-Kattân, *Mebâhis*, 139-141; İsmail Cerrahoğlu, *Tefsir Usûlü*, 17. Baskı, (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2008), 56; Muhsin Demirci, *Kur'ân Târîhi*, 7. Baskı, (İstanbul: MÜİFY, 2008), 151-162; Aynı müellif, *Tefsîr Usûlü*, 112, 113.

⁸⁰ Zerkeşî, *el-Burhân*, I, 256.

⁸¹ Bkz. Zerkeşî, *a.g.e.*, I, 256; Suyûtî, *el-İtkân*, I, 172; İbn Âşûr, Muhammed Tâhir b. Muhammed b. Muhammed et-Tahir et-Tûnusî, *et-Tahrîr ve't-Tenvîr*, (Tûnus: ed-Dâru't-Tûnusiyye, 1984), Mukaddime, 85-86 ve 92; Muhammed Hamidullah, *Kur'ân Tarihi*, Çev: Mehmet Sait Mutlu, (Ankara: 1991), 58; Demirci, M., *Tefsîr Usûlü*, 113.

ise, bir kısmın tevkîfi, diğer kısmın da ictihâdî olmasıdır.⁸² Şimdi bu üç farklı fikir arasında değerlendirme sonucunda bir tercih yapılacaktır.

2.2.2.1. Tevkîfi Olması ve Delilleri

Sûrelerin tertibinin tevkîfi olduğunu söyleyenler, sûre sıralamasının, tıpkı âyetlerin tertibi gibi Cibrîl (a.s) vasıtası ile âlemlerin Rabbinin inzal ettiği şekilde vahyin yönlendirmesiyle bizzat Allah Resûlü (s.a.v.) tarafından düzenlendiğini savunmaktadır. Bu görüşe göre elimizde bulunan mushaftaki tertip meselesinde ictihâda mahal yoktur. Nitekim Zerkeşî, sûrelerin tertîbi tevkîfidir diyenlerle, ictihâdîdir diyenlerin sonuçta aynı fikirde bulduklarını, ihtilafın ise lafızda kaldığını ifade etmektedir. Zerkeşî'ye göre Sahâbenin nüzûl sebeplerini ve âyetlerin yerlerini bilmesi, Hz. Peygamber (s.a.v.)'in tatbiki olarak sûrelerin tertîbini onlara talim etmesinden kaynaklanmaktadır. İctihâdî olduğuna kanaat getirenler, Hz. Peygamber'in namazda sûreleri okurken Sahâbenin Resûlullah'tan duydukları şekilde sıraladıkları görüşündeler. Neticede ictihâdîdir diyenler Hz. Peygamber'in sözlü emri olmasa da fiiline göre sûrelerin tertîb edildiğini söylemektedirler. Bu da fiilen tevkîfi olması demektir.⁸³ Zerkeşî, "*Mushaf, Levh-i mahfûza müstenid, âyetleri ile sûreleri de tevkîfidir*"⁸⁴ fikrini desteklemektedir. Ebû Hayyân da sûre tertîbinin sahabe tarafından dizildiğini iddia etmenin sahih olmadığını bilakis bu işin Hz. Peygamber tarafından yapıldığını, sahabenin dahlinin bulunmadığına itikad ettiğini, başkaları muhâlif olsa da inancının böyle olduğunu ifade etmektedir.⁸⁵ Ebû Hayyân'ı en çok etkileyen hocası⁸⁶ İbnü'z-Zübeyr, el-Burhân'da, sahabenin Hz. Peygamber'den gördüklerine

⁸² Bkz. Zerkeşî, *el-Burhân*, I, 254-258; Suyûtî, *el-İtkân*, I, 194-199; Zürkânî, *Menâhil*, I, 244-250; Subhî Sâlih, *Mebâhis*, 71-74; Mennâu'l-Kattân, *Mebâhis*, 141-145; Cerrahoğlu, *Tefsir Usûlü*, 115; Demirci, M, *Kur'ân Târîhi*, 162-166

⁸³ Zerkeşî, *el-Burhân*, I, 254, 255; İsmet Ersöz, *Kur'ân Târîhi, Kur'ân-ı Kerîm'in İndirilişi ve Bugüne Gelişi*, (İstanbul: Ravza Yayıncılık, 1996), 92, 93.

⁸⁴ Zerkeşî, *a.g.e.*, I, 36

⁸⁵ Ebû Hayyân, *el-Bahrü'l-Muhît*, III, 436.

⁸⁶ Ebû Hayyân, *a.g.e.*, I, 33.

binâen sûreleri sıraladıklarını, bu işin ümmet açısından bağlayıcı olduğunu ifade etmektedir.⁸⁷ Âlûsî de cumhurun, tevkîfilik fikrinde birleştiğini ifade eder.⁸⁸

Sûrelerin tertîbinin tevkîfi olduğunu savunan, lügat ve tefsirde otorite sayılan Ebû Bekir el-Enbârî (v. 328/940)'ye göre, sûreler genelde bir olay üzerine nâzil olurken, âyetler ise umûmiyetle gelen sorulara cevap mahiyetinde nâzil olmaktadır. Cebrâil (a.s) vahiyle birlikte, Efendimiz (s.a.v.)'e her sûrenin yerini de bildirmekteydi. Bundan dolayı Nebî (a.s), kendisine öğretildiği şekilde sûrelerin tertîbini de âyet ve harflerin tertîbi gibi bildirmişti. Bu sebeple, sûrelerin tertibine müdâhele eden dolayısıyla Kur'ân'ın tertîbine de müdâhele ederek tahrif etmiş olur, demektedir.⁸⁹

Bunun yanında Ebû Ca'fer en-Nahhâs (v.338/949), İbni'l-Hassâr (v. 442/1051), Ebû Amr ed-Dânî (v.444/1052), Beyhakî (v.458/1065), Burhânüddîn el-Kirmânî (v.500/1106'dan sonra), el-Beğavî (v. 516/1122), et-Tîbî (v. 743/1343) gibi ulema tevkîfilik fikrini savunmaktadırlar. Tevkîfilik fikrinin belli başlı delilleri şöyle sıralanabilir.

1. Kur'ân-ı Kerîm'in bazı âyetleri üzerinde dikkatle düşünüldüğünde, sûrelerin tertîbinin tevkîfi olduğu anlaşılmaktadır. Allâh'ın inzâl ettiği ve muhafaza edeceğine dair vadi, Kur'ân tertîbinin, ilâhî irâde dışında herhangi bir müdahaleye maruz kalmadığını göstermektedir.⁹⁰ Bahsi geçen âyetler şunlardır: اَنَا نَحْنُ نَزَّلْنَا الذِّكْرَ وَإِنَّا لَهُ لَحَافِظُونَ⁹¹ “Hiç kuşku yok ki Zikri biz inzâl ettik ve onun muhâfızı da kesinlikle biziz.”⁹¹

⁸⁷ İbnü'z-Zübeyr es-Sekafî, *el-Burhân fî Tertîbi Süveri'l-Kurân*, thk. Muhammed Şa'bânî, (Muhammediye: 1410/1990), 54, 55. İbnü'z-Zübeyr, bu görüşüne delil olarak, İmam Mâlik'in de Sûrelerin tertibinin sahabenin ictihâdı ile olduğunu savunmasına rağmen şöyle söylediğini nakletmiştir: “Sahâbe, Kur'ân'ı Hz. Peygamber'den duydukları şekil üzere cem ve tertip ettiler.” (Bkz. İbnü'z-Zübeyr, *el-Burhân*, 51.)

⁸⁸ el-Âlûsî, Şihâbuddin, *Rûhu'l-Meânî fî Tefsîri'l-Kur'âni'l-Azîm*, (Beirut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, ts.), I, 27.

⁸⁹ Zerkeşî, *el-Burhân*, I, 258; Suyûtî, *el-İtkân*, I, 195; Mennâu'l-Kattân, *Mebâhis*, 144,145; Demirci, M., *Kur'ân Târîhi*, 164,165; Aynı müellif, *Tefsîr Usûlü*, 116.

⁹⁰ Yıldız, S., “Âyet ve Sûreler Arasındaki Münâsebet”, 35

⁹¹ el-Hicr 15/9.

وَمَا كَانَ هَذَا الْقُرْآنُ أَنْ يُفْتَرَى مِنْ دُونِ اللَّهِ وَلَكِنْ تَصْدِيقَ الَّذِي بَيْنَ يَدَيْهِ وَتَفْصِيلَ الْكِتَابِ لَا رَيْبَ
فِيهِ مِنْ رَبِّ الْعَالَمِينَ “Bu Kur’ân Allah’tan gayrına isnad edilemez, O, evvel inen kitapları
tasdik eder ve konulmuş olan hükümleri açıklar; bunda hiç kuşku yoktur ki O,
âlemlerin rabbindedir.”⁹²

Mûsâ Cârullâh Bigiyef (v.1369/1949) de sûre tertîbinin kesinlikle ilâhi menşeli olduğunu şu âyet isbat etmektedir, der.⁹³ لَا تُحَرِّكُ بِهِ لِسَانَكَ لِتَعْجَلَ بِهِ ۚ إِنَّ عَلَيْنَا جَمْعَهُ
“... O vakit okuduğumuzda onu onun okunuşuna tâbi ol. Sonra onu beyan etmek bize aittir elbette.”⁹⁴

2. İbn Ebî Şeybe’den gelen rivayetlere göre Rasûlullah (s.a.v) namaz kıldırıldığında sûreleri, elimizdeki tertibe göre okurdu hatta Seb-i Tivâl’i ve Mufassalı tek rekatta okurdu.⁹⁵

3. Buhârî, Abdurrahman b. Yezîd tarîkiyle İbn Mesut’tan mevkûfen rivâyet ettiği bir hadîste İsrâ, Kehf, Meryem, Tâ-hâ ve Enbiyâ sûrelerinin ilk inen sûreler olduğunu nakleder.⁹⁶ Görüldüğü üzere burda sûre sıralaması mevcut tertiple aynıdır.

4. İbn Hacer el-Askalânî, Evs b. Huzeyfe (r.a)’den mervî olan Kur’ân’ın hizplere bölünme sıralaması günümüz tertiple birebir uyumaktadır, der.⁹⁷

⁹² Yûnus 10/37.

⁹³ Mûsâ Cârullâh, Bigiyef, *Kitâbu Tertîbi’s-Suveri’l-Kerîme ve Tenâsubihâ fi’n-Nuzûl ve fi’l-Mesâhif*, (Hindistan: 1972), 64.

⁹⁴ Kıyâme 75/16-19.

⁹⁵ Zerkeşî, *el-Burhân*, I, 258.

⁹⁶ Buhârî, “*Fedâilü’l-Kur’ân*”, 4994; Zerkeşî, *a.g.e.*, I, 258.

⁹⁷ Hacer, Ahmed b. Ali Ebu’l-Fazli’l-Askalânî eş-Şâfiî, *Fethu’l-Bârî Şerhu Sahihi’l-Buhârî*, (Beyrut: Dâru’l-Ma’rife, ty), IX, 42.

5. Vâsile b. Eska'dan nakledildiğine göre; Seb-i Tival, Miûn, Mesâni önceki kutsal kitaplar yerinde verilmiş ve Allah Resûlü Mufassal ile fazîletli kılınmıştır.⁹⁸ Bu rivayet tertîb-i suverin tevkîfliğini gösterir. Enfâl sûresinin de Berae sûresinden olmayıp müstakil bir sûre olduğuna delil teşkil eder.⁹⁹

6. Özel mushaf sahibi sahabeler, nassa rağmen ictihâd olmadığını ıspatlar mahiyetinde mushafalarını yakmış Hz. Osmân'a biat etmişlerdir. İmam mushafı üzerinde icma' etmişlerdir. Şayet ictihâdî bir mesele olsaydı hepsi bu teslimiyeti göstermezdi.¹⁰⁰

7. Hz. Peygamber (s.a.v) ile Cebrâl (a.s)'in "arzâ-i âhire"de mukâbelelerinin mevcut tertip haricinde cereyan etmesi imkansızdır.¹⁰¹ Vahyin yazılması, ezberlenmesi ve her sene mukâbele ile okunması ile ilâhî metin şüphe götürmez bir şekilde muhafaza edilmiştir.¹⁰²

2.2.2.2. İctihâdî Olması ve Delilleri

Ulemanın bir kısmı sûre tertibinin tevkîfî olduğunu savunurken bir kısmı da bunun tam aksini müdafaa etmekte ve tertibin sahabe ictihadına dayandığını savunmaktadır. İmam Mâlik ve Ebu Bekir b. Tayyib bu iddianın en başta gelen savunucularındandır.¹⁰³ İbn Kesir ve Bâkîllânî gibi alimler de bu görüşü destekler mahiyette sûrelerin tertibinin

⁹⁸ Ahmed b. Hanbel, Ebû Abdillah, *Müsned*, (Beyrut: el-Mektebu'l İslâmî, 1985), 17445; Beyhâkî, Ebû Bekir Ahmed b. El-Hüseyn b. Alî, *Şuabu'l-îmân*, thk, Muhammed es-Saîd Besyûnî Zağlûl, (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1410), 2415.

⁹⁹ en-Nahhâs, Ebû Ca'fer Ahmed b. Muhammed, *en-Nâsîh ve'l-Mensûh fi'l-Kur'âni'l-Kerim*, Tah. Muhammed Abdusselam Muhammed, 1. Baskı, Mektebebü'l-Felah, Kuveyt, 1408, 159.

¹⁰⁰ Bkz. Atik, M. Kemal. "Âyet Ve Sûrelerin Tevkîfliği Meselesi", *Erciyes Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 7, S. 6 (1989): 217, 218.

¹⁰¹ Ersöz, İ., *Kur'ân Târîhi*, 93.

¹⁰² Hamîdullâh, *İslâm Peygamberi*, II, 698, 699.

¹⁰³ Zerkeşî, *el-Burhân*, I, 257.

ictihadi olduğunu ve sûrelerin birbirlerine benzerlik üzere sıralandığını kabul etmektedirler.¹⁰⁴ Sûre tertibinin ictihadi olduğunu belli başlı delilleri şunlardır.

1. Huzeyfe (r.a)'den gelen bir habere göre, Rasûlüllah (s.a.v) namazda kıraatini mushaftaki tertipten farklı bir şekilde Bakara, Nisâ ve Âl-i İmrân sıralamasıyla tamamlamıştır.¹⁰⁵

2. Sûre tertibi konusunda bazı sahabenin elinde bulunan mushafların Hz. Osman'ın cem ettiği mushaftan farklı olması da ictihâdî olduğunun bir delildir. Mesela Hz. Ali (r.a)'nin elindeki mushafta tertip nüzûl sırasına göredir.¹⁰⁶ İbn Mes'ud (r.a)'a ait mushaf, tamamen farklı bir tertipte devam eder.¹⁰⁷

3. Sûre tertibi Resûlüllah (sav)'tan tevkîfi bir şekilde sâbit olsaydı, öylece nakledilirdi. Bunun vuku bulmaması sûre tertibinin tevkîfi olmadığını delilidir.¹⁰⁸

2.2.2.3. Kısmen Tevkîfi, Kısmen İctihâdî Olması

Bazı alimler bir kısım sûrelerin tertiplerinin tevkîfi, bazılarının ise sahabenin ictihadiyla olduğunu ifade etmektedir. Sûre tertibi hususunda hakkında delil olmayan kısmın sahabe ictihadiyla; delil olan kısmın ise tevkîfi olduğu görüşündedirler. Zerkeşi, İbn Atiyye'den alıntı yaparak, Rasûlüllah (s.a.v)'ın birçok sûrenin tertibini ashabına öğrettiğini; bunların dışında kalanlar ile ilgili hükmü ise ümmetine havale etmesinin mümkün olabileceğini nakleder.¹⁰⁹ Suyûtî de Kur'ân tertibinin günümüzdeki şekilde olduğunu savunmakla birlikte, Beyhakî'nin "Tevbe ve Enfâl

¹⁰⁴ İbn Kesir, Ebu'l-Fidâ İsmail, *Fedailü'l-Kuran*, (Beyrut: Daru'l-Marife, 1987), 36; Bâkılânî, Ebû Bekr Muhammed b. Tayyib, *Nüketu'l-İntisar li Nakli'l-Kuran*, thk: Muhammed Zağlul Selam, (İskenderiye: Daru'l-Kütüp, 1971), 82.

¹⁰⁵ Müslim, "*Salatü'l-Müsâfirin ve Kasruha*", 1814.

¹⁰⁶ Askalânî, *Fethu'l-Bârî*, IX, 42.

¹⁰⁷ Bkz. Zerkeşi, *el-Burhân*, I, 276.; Suyûtî, *el-İtkân*, I, 222-224.; *Fethu'l-bârî*, IX, 79; İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve't-Tenvîr*, I, 88.

¹⁰⁸ Bâkılânî, *Nüketu'l-İntisar li Nakli'l-Kuran*, 82.

¹⁰⁹ Zerkeşi, *el-Burhân*, I, 255.

dışındaki tüm sûrelerin sıralaması tevkîfidir” görüşünü nakletmektedir.¹¹⁰ Ayrıca Hz. Osman’dan geldiği varsayılan haberde Enfâl ile Berae’nin mevzû bakımından çok benzediği, Resûlullah’ın dünyadan irtihalinden önce Berae’nin yerini bildirmediğinden, sûreleri birbirinin devamı zannedip aralarında besmele yazdırmaması da bu görüşün delillerinden kabul edilmektedir.

2.2.3. Sûre Tertibi Görüşlerinin Değerlendirilmesi ve Tercih

Sûre sıralamasının tevkîfi olduğunu savunan görüş daha isabetli gözükmemektedir; zira aklî ve naklî delilleri çok daha kuvvetli olmakla birlikte, karşıt görüşlerin naklî ve aklî delilleri hüccet ve sened bakımından daha zayıftır. Karşıt fikri savunanların delillerine şöyle cevap vermek mümkündür.

1. Rasûlullah (s.a.v)’in bir rekatta sûreleri mevcut tertibin hilafına okumasını Zerkeşî delil olarak kabul etmez. Rasûlullah (s.a.v)’in namazda sûre sıralamasında tertibe riâyet etmenin vâcib olmayıp câiz olduğunu ümmete göstermek için o şekilde yaptığını ifade eder.¹¹¹ Ayrıca sûre tertibine işaret eden ve müslimde geçen Zehraveyn’i Bakara’yı, Al-i İmran sûresini okuyun”¹¹² gibi rivayetler de tertibin aslına işaret etmektedir. Ebû Hayyân’ın şeyhi İbnü’z-Zübeyr, mevcut tertip nüzûl sırasına göre yapılmadığına göre bu durum mevcut sıralamanın tevkîfi olduğunun apaçık delilidir, der.¹¹³

2. Bakara ve Âl-i İmrân sûreleri medenî olmakla birlikte Kur’ân’ın başında yer almaları, birçok mekkî sûrelerden önce tertipte yer almaları, sebab-i nüzûl, uzunluk, kısalık ve içerdiği mevzû farklılıklarına göre telif edilmemesi, icthât fikrini devre dışı bırakıyor. Nitekim Kurtubî, buna delil olarak İmam Mâlik’in “Kur’ân sahabenin Peygamberden işittikleri üzere telif edilmiştir” sözünü nakletmektedir.¹¹⁴ Ebû Hayyân

¹¹⁰ Suyûtî, *el-İtkân*, I, 218.

¹¹¹ Zerkeşî, *el-Burhân*, I, 257.

¹¹² Müslim, “*Fedâilü’l-Kur’ân*”, 1874.

¹¹³ İbnü’z-Zübeyr, *el-Burhân*, 55.

¹¹⁴ el-Kurtubî, Ebû Abdullah Muhammed b. Ahmed b. Ebû Bekir b. Ferhu’l-Ensârî Hazraci Şemsüddîn, thk. Ahmedü’l-Berdûnî ve arkadaşları, *Tefsiru’l-Kurtubî el-Câmiu li Ahkâmi’l-Kur’ân*, (Kahire: *Dâru Kütübi’l-Mısriyye*, 1384/1964), I, 59-60.

da Bakara'nın son âyetlerinin sûre başıyla münâsebetine değinirken sûre sıralamasının sahabe tarafından değil de bizzat Hz. Peyamber tarafından yapıldığına îtikâd ettiğini, hatta başkaları bu görüşe muhâlefet etse de görüşünün bu yönde olduğunu ifade etmektedir.¹¹⁵

3. Kur'ân'ın sûre tertibinin tevkifî olduğunun delillerinden biri de Hz Osman'ın selefi Hz. Ebûbekir'in cemettiği mushafa göre istinsahta bulunmasıdır. Bu istinsahta Kur'ân'ı tek bir mushafta toplamak ve ona göre çoğaltma gayesi güdülmüştür. Bu minvalde sûre tertibi ile ilgili bir içtihat ashaptan nakledilmemiştir.

4. Sahabe tertip hususunda diğer mushafları terk etmiş, Hz. Osman (r.a.)'ın mushafında ittifak ederek icma' oluşturmuşlardır. Bu icma' vahye dayalı bir delile istinad etmeli; çünkü eğer sûre tertibi ictihadî olsaydı böyle bir mevzûda nas olmadan icmanın mümkün olamayacağı için ashab arasında birçok ihtilaf olurdu. İcma' da Şehristani'nin ifadesiyle gizli veya aşikar bir nassa istinad eder.¹¹⁶ Âlûsî de bu minvalde "Hakkı söylemekten ve bâtıla karşı durmaktan asla geri durmayan ashab bu konuda icma ettiyse bu kesinlikle onların ilmi bir delile istinad ettiklerini ıspatlamaktadır" der.¹¹⁷

5. İbn Abbâs'ın, Yezîd Fârisî'ye isnad ederek rivayet ettiği hadiste geçen Enfâl ve Tevbe dışındaki sûrelerin sıralaması vahye dayanır, rivâyeti sahih değildir. Buhârî, bu râviyi zayıf şeklinde vassfetmektedir.¹¹⁸ Bu durum hadisin sıhhatini etkileyerek kendisiyle amel etmeyi imkansız hale getirmektedir.¹¹⁹ Dolayısıyla, Kur'ân-ı Kerîm tevâtürle nakledilmiş, nazım, tertip konusunda zirvede olup ve her türlü şüpheden arıyken telifine dair bu tür zayıf rivayetler kabul edilemez. Bu rivayet metin açısından da bazı çelişkiler içermektedir. Zira, herbir sûrenin müstakil bir adı vardır. Bâkılânî,

¹¹⁵ Ebû Hayyân, *el-Bahru'l-Muhît*, III, 436.

¹¹⁶ Şehristânî, Ebü'l-Feth Tâcüddîn (Lisânüddîn) Muhammed b. Abdilkerîm b. Ahmed, thk. Muhammed Seyyid Geylânî, *el-Milel ve'n-Nihal*, (Beyrut: Daru'l-ma'rife, 1404/1983), I, 197.

¹¹⁷ Âlûsî, *Rûhu'l-Meânî*, I, 26.

¹¹⁸ Buhârî, *ed-Duafau's-Sağîr*, thk, Mahmut İbrahim Zâyed, (Halep: Dâru'l-Va'y, 1396/1976), 122; İbnü'z-Zübeyr, *el-Burhân*, 50.

¹¹⁹ Mennâ'u'l-Kattân, *Mebâhis fî Ulûmi'l-Kur'âni'l-Kerim*, 72-73.

“bu durum ikisinin ayrı birer sûre olduğunu ıspatlar; çünkü herbirinin kendine ait ismi vardır,” der.¹²⁰ İcma ile sabittir ki Enfâl sûresi ve Tevbe sûreleri tekbaşlarına birer sûredirler. Bunun için Zerkeşi der ki: “Kur’ân-ı Kerîm’in sûre sayısı ulemanın ittifakıyla yüz on dördtür.”¹²¹ Suyûtî de aynı şekilde: “Mutemed ulemanın icmaıyla sûre sayısı yüz on dördtür,” der.¹²² Fahreddin Râzî de “Resûlullah (s.a.v) iki sûrenin tek başına birer sûre olduğunu ve tevbe sûresinin başında bismelenin yazılmaması gerektiğini vahiyle bildirmiştir. Bu ilahi emri bildirmeden vefat ettiğini iddia etmek, Kur’ân’daki sûre ve âyet tertibinin Allah ve Resulü tarafından olduğu hakikatına gölge düşürür, şianın tahrif iddialarına kapı aralar.”¹²³ der. Elmalılı, bu konuda Hz. Peygamber’e Tevbe sûresinin Enfâl’in devamı şeklinde bir haber isnad edilmediği için bu ihtimalin muhal olduğunu söyleyerek Tevbe sûresi için şunları ifade etmektedir: “Tevbe sûresinin birçok âyetinin olması, bir çok isimle tesmiyesi tek başına bir sûre olduğunun kanıtıdır. Ayrıca Resûlullah Berae’nin Enfâl’den bir parça veya devamı olduğunu söylememiştir. Böyle önemli bir mevzûda sukut buyurması müstakil bir sûre olduğunu beyandır.”¹²⁴ Ebû Hayyân, Tevbe sûresi tefsirinde bu ihtilâfın mevcûdiyetine değinmekle birlikte eserinin bu nevi tartışmalardan hâlî olduğunu ifade eder. Bu konuda selef müfessirlere tâbi olduğunu vurgulayarak cumhûra tâbi olduğunu açıkça söyler.¹²⁵ Ebû Hayyân’ın hocası Ebû Câfer ve çokça nakilde bulunduğu İbn Atiyye de Tevbe ve Enfâl sûresinin müstakil birer sûre olduğuna dair rivâyetlerin çok daha sahîh olduğunu, aksi durumun Kur’ân için nakîse olacağını ifade etmektedirler.¹²⁶

¹²⁰ Bâkîllânî, *Nüketu’l-İntisar*, 72.

¹²¹ Zerkeşi, *el-Burhân*, I, 251.

¹²² Suyûtî, *el-İtkân*, I, 225.

¹²³ Râzî, *Mefâtihu’l-Ğayb*, XV, 224.

¹²⁴ Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur’ân Dili*, thk. Asım Cüneyd Köksal, Murat Kaya, (İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, 2021), III, 289.

¹²⁵ Ebû Hayyân, *el-Bahru’l-Muhît*, V, 6.

¹²⁶ İbnü’z-Zübeyr, *el-Burhân*, 55; İbn-i Atiyye Ebû Muhammed Abdulhak b. Gâlip el-Gırnatî el-Endelüsî, *el-Muharrerü’l-Vecîz fî Tefsîri’l-Kitâbi’l-Azîz*, thk. Abdu’s-Selam Abdu’s-Şâfi Muhammed (Beyrut: Dâru Kütübi’l-İlmiyye, 2001), III, 3.

6. Zerkeşî, sûre tertîbinin tevkîfiliğini savunanlarla, ictihâdiliğini savunanlar arasındaki ihtilâfın aslında tamamen lafzî olduğunu düşünmektedir. Her iki görüşün sonuçta aynı noktaya geldiğini belirterek şunları söylemektedir: “Ashab Hz. Peygamber (sav)’den, sûre tertîbini sözlü emir olmadan fiili bir şekilde, gerek namazda veya başka durumlarda kendisi bizzat okurken kulaklarıyla şahit olarak dolaylı bir şekilde öğrenmişlerdi. Sahabe-i Kiram sebab-i nüzûlü ve âyetlerin sûrelerdeki yerlerini bilmekteydi. Bu minvalde, İmâm Mâlik (v.179/795), tertîbin ictihâdî olduğu görüşünde olduğu halde ashabın Kur’ân’ı Allah elçisinden duydukları şekilde tertip ettiklerini vurgulamaktadır. Bu görüşte de tevkîflik iması vardır. Sonuçta her iki görüş te sûre sıralamasının Resûlullah’a ait olduğunu savunmaktadırlar. Bir ve ikinci görüş arasındaki fark, birincisi Resûlullah (sav)’ın sözlü emrine göre tertip edildiğini savunurken ikincisi ise fiiline göre tertîb edildiğini savunmaktadırlar ki bu da sûre tertibinin fiilen tevkîfi olması demektir.”¹²⁷

Bu minvalde, Kur’ân-ı Kerîm’in sûrelerinin tertibinin vahiyyle olduğunun bir delili de “arzâ-i âhire”dir. Allah elçisi bu son arzuda Cibril ile Kur’ân’ın tamamını belli bir sıra ve nizam dâhilinde mukâbele etmişlerdir. Emin bir vahiy elçisi olan Cebrail (a.s)’ın yanında öğrenme ve her yıl mukâbele yaparak ezberleri karşılaştırma gibi tedbirler sayesinde Kur’ân kıl kadar şüphe içermeyecek biçimde muhafaza edilmiştir.¹²⁸

Resûlullah’ın (s.a.v) sûrelerin hangi sıra ve tertîbe göre dizilmesi gerektiğini öğretmesi sûrelerin birbiriyle münâsebet ve bağlantılarına işaret etmektedir. Bir sûrenin sonunun, kendinden sonra gelen bir sûrenin başına en mu’cizevî bir tenâsüble bedi’ bir şekilde bağlanması aslında sûre tertibinin tevkîfi olduğunun da aynı zamanda bir delilidir. Onlara bu tertipteki şekli veren vahyin sahibi Allah Teâlâ olduğundan sûreleri yerlerinden oynatmak mümkün değildir. Beşer fikrinin nüfûz edemeyeceği bu eşsiz ahenk insan fikrinin mahsûlü olamaz. Fıkıh usulünde de uzun uzadıya tartışılmış ve varılmış kanaate göre sûrelerin tertîbi tevkîfidir. Bu tertip vahye istinaden Rasûlullâh tarafından gösterilmiştir.¹²⁹ Kur’ân tertîbinin tevkîfi olmayıp insan müdahalesiyle olduğunu iddia etmek onun nazım ve tenâsübünü zedelemektir. Kur’ân’ı alelâde bir

¹²⁷ Zerkeşî, *el-Burhân*, I, 254, 255; Ersöz, İ., *Kur’ân Târihi*, 92, 93.

¹²⁸ Hamîdullâh, M., *İslâm Peygamberi*, II, 698, 699.

¹²⁹ Keskioglu, Osman, “Nüzûlünden Günümüze Kur’ân-ı Kerîm Bilgileri”, *TDV İslam Ansiklopedisi (DİA)*, 2. Baskı, Ankara 1989, 107-110.

kitap gibi göstermek onun bedi' ve ince manâlarını hiçe saymaktır. Bu menfî iddiâlar da genel itibariyle batılı ilim adamlarına dayanmaktadır.¹³⁰ Sonuç itibariyle Kur'ân'ın mu'cizeliğini gösteren sûre sıralamasındaki tenâsüb ve irtibatlar, tertîbin tevkîfliğine işaret etmekte ve Kur'ân'ın da tüm parçalarıyla muhkem olup her türlü tenâkuz ve ihtilaftan uzak olduğunun delili kabul edilmektedir.

¹³⁰ Birişik, Abdülhamit, “Kur'ân'da İç Bütünlük: İslâhî'nin Tefsîr Yöntemi”, *Dîvân, İlmî Araştırmalar*, Sayı: S. II, (2001):71.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

EBÛ HAYYÂN ve TENÂSÜBÜ'L-KUR'ÂN

3.1. Ebû Hayyân'ın Münâsebât İlmine Yaklaşımı

Kur'ân nazmı yani iç dizaynı ile beşer üstü bir kelimadır. Tesâdüfe veya insan müdahalesine mahal vermeyecek bir tenâsübe ve eşsiz bir nazma sahiptir. Tetkik ve tahliline bir hudut yoktur. Bu irtibât ve tenâsübün icma-ı ümmet olan âyet tertibinin tevkîfilîği ile ve cumhur-u ulemanın kabul ettiği sûre sıralamasının tevkîfilîği meselesi ile alakalı olduğu düşünülmektedir. Bununla birlikte Kur'ân, sıradan kitaplara kıyasla konu ve başlıklara göre tertip edilmiş bir kitap olmadığından aklın rolü, Kur'ân âyetleri ve sûreleri arasında esasen var olan irtibatı tespit edip ortaya çıkarmaktır.¹³¹ Ne var ki sûreler ve âyetler arası münâsebeti keşfetmek tevkîfi bir iş sayılmadığından, müfessirin ictihâdına, Kur'ân'ın belâğatını zevk edip, ehemmiyetinin farkına varabilmesi derecesine bağlıdır. Ayrıca müfessirin ondaki beyanı fark edebilme, ince münâsebetleri, aradaki uyumu keşfedebilme kabiliyeti ile ilgilidir. Başta Arap dili ve belâğatı usûlü olmak üzere birçok ilim ve fen ile de alakadardır.¹³² Bu şartların müfessirde bulunması ile ancak bu ilim makbul olur.

Her ilim dalı kendine has bazı kurallar üzerinde kurulmuştur. Münâsebetü'l-Kur'ân ilminin de bir kısım kaideleri usûl âlimleri tarafından tesbit edilmiştir. Müfessirler de ilâhî kelâmın birbiriyle olan münâsebetine değinirken bu kurallardan yararlanmışlardır. Ne var ki, münâsebeti bulmak bir ictihâd ve yorum içerdiğinden müfessirler arasında farklılıklar olabilmektedir. Bu tenâsüb kaidelerinin varlığıyla

¹³¹ Hâlis Albayrak, *Kur'ân'ın Bütünlüğü Üzerine Kur'ân'ın Kur'ân'la Tefsîri*, 2. Baskı, (İstanbul: Şûle Yayınları, 1983), 56.

¹³² Elmalılı, *Hak Dini Kur'ân Dili*, I, 166.

birlikte âyet ve sûreler arasında irtibat kurmak bazen güç hale gelebilmektedir. Bu sebeple Bikâî, bazı âyetler arasındaki tenâsübü bulmak için aylarca tefekkür ettiğini söylemektedir.¹³³ Tenâsüb ilminin bu zorlayıcı yönünden dolayı müfessirlerin büyük bir kısmı eserlerinde Tenâsübü'l-Kur'ân ilmine değinmemeyi tercih etmişlerdir.

Müfessirler âyetler arasında münâsebeti bazı manevi karinelerle tespit etmişlerdir. Tenâsüb çeşitleri diye de adlandırılan bu karinelerden en çok istimal edilen ve Ebû Hayyân'ın da kullandığı “tanzîr, tetimme, müdâdde, istitrâd, tahallüs, intikâl, delil getirme” metodlarıdır. Suyûtî de, *İtkân*'da bu irtibât ve tenâsüb kaidelerine misallerle işâret etmektedir.¹³⁴ Kur'ân'da tenâsübü tespit etme, müfessirin ictihâd ve te'vîl kâbiliyetiyle ilgili olduğundan her hâlükârda kesinlik ifade etmeyebilir ve müfessirler arasında değişkenlik gösterebilmektedir.

Ebu Hayyân, nahiv ağırlıklı yazdığı tefsirinde âyetler arası münâsebete değineceğini tefsir mukaddimesinde ifade etmektedir.¹³⁵ Bu nedenle lafızlar arasındaki münâsebetten âyet ve sûreler arasındaki tenâsübe varıncaya kadar tenâsüb ilmini işleme gayretindedir. Âyet ve sûre aralarındaki münâsebete dikkatleri çekerek İ'câz-ı Kur'ân ve belagat sırlarını; lafızlardaki mâna münâsebetlerini tespit etmektedir.¹³⁶ Tenâsübü'l-Kur'ân'ın ele alınışının arka planında genel kabule göre âyet ve sûre tertîbinin tevkîfiliği yer almaktadır. Âyet tertîbinin tevkîfi olduğu konusu ihtilâf götürmezken, Ebû Hayyân, sûre tertîbinin de başkaları muhâlefet etse de bizzat Hz. Peygamber tarafından yapıldığı ve sahabenin bu konuda bir mudahalesinin olmadığı inancında olduğunu ifade etmektedir.¹³⁷

¹³³ Bikâî, *Nazmu'd-Dürer*, I,15.

¹³⁴ Bkz. Suyûtî, *el-İtkân*, III, 371-373.

¹³⁵ Ebû Hayyân, *el-Bahru'l-Muhît*, I, 103.

¹³⁶ Bedriye bint Atiyye b. Hamza el-Hirâzî, “Tercihâtu Ebî Hayyân el-Endelüsî fi Tefsîr beyne Âyet-i Sebîn min Sûret-i en-Nahl ilâ Âhir-i Sûret-i Meryem min Hilâl Tefsîr-i el-Bahri'l-Muhît” (Yayınlanmamış Doktora Tezi, Câmîat-u Ümmi'l-Kurâ, 1430/ 2009), 114.

¹³⁷ Ebû Hayyân, *el-Bahru'l-Muhît*, III, 436.

3.1.1. Ebû Hayyân'ın Münâsebet Konusunda İstifâde Ettiği Müfessirler

Ebû Hayyân'ın kendinden önceki ulemadan sûreler arası münâsebet konusunda istifade ettiği müfessirlerin başında Şeyhi Ebû Cafer b. Zübeyr gelir ki kendisi bu ilmin yerleşmesinde önemli bir role sahiptir. Ayrıca Fahreddin er-Râzî'den de iktibasta bulunmaktadır.

3.1.1.1. Hocası Ebû Cafer b. Zübeyr

Tefsir, kıraat, hadis, fıkıh ve dil alanında ehliyet sahibidir. Bir çok eser ortaya koyan aynı zamanda talebe de yetiştiren ve Endülüs'ün önemli ilim erbabı arasında zikredilen Ebû Cafer b. Zübeyr'den istifade edenler arasında Ebû Hayyân el-Endelüsî de bulunmaktadır.¹³⁸ Ebû Cafer'in Münâsebetü'l-Kur'ân ilminin yerleşmesinde payı büyüktür, bu alanda eser telif eden ilk müfessirdir. Tefsirinin adı *el-Burhân fi Tertîb-i Suveri'l-Kur'ân*'dir. Sûreler arası tenâsübe değinirken sadece sûrenin sonu ile peşinden gelen sûrenin başı ile olan münâsebet değinmemiş sûrenin ana konularına da değinmiştir. Ebû Hayyân münâsebet konusunda hocasından etkilenmiş olmakla birlikte tespit ettiğimize göre sadece bir yerde hocasının ismini açıkça zikreder. Bu da Fâtiha-Bakara sûreleri arasındaki münâsebettedir. Bununla birlikte açıkça ismini anmasa da birçok yerde, Ebû Hayyân'ın hocasının ifade tarzına benzer ifadelerine veya iktibaslarına rastlamak mümkündür. Bu istifâdeye işaret eden bulgular tespit edebildiğimiz kadarıyla şu sûreler arasında mevcuttur: Fâtiha-Bakara, Hûd-Yusuf, Hicr-Nahl, Kehf-Meryem, Hac-Mü'minûn, Şuara-Neml, Rûm-Lokman. Şimdi bu sûreler arasındaki münâsebetleri tespit etmede benzer ve farklı yönleri temas edeceğiz.

a) Fâtiha-Bakara: Ebû Hayyân'ın bu iki sûre arasındaki münâsebet değinirken, “Şeyhim Üstâd Ebû Cafer'in şöyle dediğini işittim” şeklinde açıkça hocasının ismini zikrettiğini görmekteyiz. Bu da Ebû Hayyân'ın bu iki sûre arasındaki münâsebeti tespitinde hocasının görüşlerinden istifâde ettiğine işaret etmektedir. Devamında hocası Ebû Câfer'in, Bakara'nın başı ile Fâtiha sûresi arasındaki münâsebeti açıklarken, إِهْدِنَا

الصِّرَاطَ الْمُسْتَقِيمَ “Bizi doğru yola hidâyet et”¹³⁹ âyetinde, “hidâyet istenilen yolun”,

¹³⁸ Abdülkerim Ünalın, “İbnü'z-Zübeyr es-Sekafi”, TDV İslâm Ansiklopedisi, <https://islamansiklopedisi.org.tr/ibnuz-zubeyr-es-sekafi> (23.03.2024).

¹³⁹ el-Fâtiha 1/6.

âyette bildirildiği üzere Allah resûlün (s.a.v.)'ün kalbini teskin ve tatmin etmek olduğunu ifade eder.¹⁴⁵

Buradaki münâsebet her ne kadar açık bir şekilde anlaşılabilirse de Ebû Hayyân'ın hocası İbn-i Zübeyr'den istifade ettiği gözden kaçmamaktadır. Buldukları münâsebet, Yûsuf (a.s.)'un kardeşlerinden gördükleri ezâlardan sonra güzel bir âkıbete kavuşmasıyla, Resûlullah için de bir örnek teşkil etmesidir. O'nun da aynı şekilde kendi yakınlarından ve diğer inkarcılardan gördüğü ezâ karşısında iyi bir âkıbete kavuşacağı ümidiyle kalbine bir teselli bahşedilmektedir.

c) *Kehf-Meryem*: Aralarındaki münâsebete değinen Ebû Hayyân, Kehf sûresinde Ashâb-ı Kehf, Mûsa (a.s) ile Hızır (a.s) ve Zülkarneyn kıssaları gibi çok ilginç olayların zikredilmesinden sonra Meryem sûresinde de Yahya (a.s)'ın bir pir-i faniden ve çok yaşlı bir kadından dünyaya gelmesi ile İsa (a.s)'ın da babasız doğması gibi çok ilginç, akıl ötesi kıssalar zikredildiğini, dolayısıyla bu sûrelerin peşpeşe gelmesinde bir tenâsüb olduğunu ifade etmektedir.¹⁴⁶

İbn-i Zübeyr de, Kehf sûresinin *أَمْ حَسِبْتَ أَنَّ أَصْحَابَ الْكَهْفِ وَالرَّقِيمِ كَانُوا مِنْ آيَاتِنَا عَجَبًا* “Yoksa sen, bizim âyetlerimizden olan Ashâb-ı Kehf ve Rakîm'i mi şaşkıncı buldun”¹⁴⁷ âyetini zikrederek, Musa (a.s) ile Hızır (a.s) kıssası peşinden Zülkarneyn kıssalarına değindikten sonra Cenâb-ı Allah'ın bunlardan da daha acayip olan kıssaları Meryem sûresinin başında zikrettiğine işaret eder. Devamında, Zekeriya (a.s)'nın çok yaşlı, eşi de çocuk doğurmaktan kesilmiş ve çocuk sahibi olmaları ümidi yokken birdenbire onlara Yahya (a.s) gibi bir erkek çocuk müjdelendiğine dikkatleri çeker. Meryem sûresinin başlarında geçtiği üzere, Zekeriya (a.s)'nın şaşırarak *قَالَ رَبِّ إِنِّي* “Zekeriyyâ, “Ya Rabbi” dedi. “Zevcem kısırken, ben de oldukça ihtiyar olduğum halde, benim nasıl oğlum

¹⁴⁵ İbnü'z-Zübeyr, *el-Burhân*, 112.

¹⁴⁶ Ebû Hayyân, *el-Bahru'l-Muhît*, VI, 163.

¹⁴⁷ el-Kehf 18/9.

olabilir”¹⁴⁸ şeklindeki taaccübüne de değinerek bu iki sûre arasındaki münâsebeti zikreder.¹⁴⁹

İfâde tarzlarından ve ulaştıkları sonuçlardan Ebû Hayyân’ın hocasından etkilendiği anlaşılmaktadır. Her iki müfessir de bu iki sûrenin bahsettiği ilginç olaylar, aklın idrâk edemeyeceği ve şaşılmaya değer kıssalar bâbından müşterek yönüne değinmektedirler.

d) Hac-Mü’minûn: Ebû Hayyân, iki sûre arasındaki münâsebet zâhir olduğunu, Hac sûresinin sonunda müminlere, يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا اذْكُرُوا مَا كُنْتُمْ وَأَسْجُدُوا وَاعْبُدُوا رَبَّكُمْ وَافْعَلُوا الْخَيْرَ

لَعَلَّكُمْ تَفْلِحُونَ “Ey iman edenler! Rükû, secde edin, rabbinize kulluk edin, dünya ve

âhiret için hayırlı işler yapın ki umulur ki felaha eresiniz”¹⁵⁰ şeklinde hitap edilerek

felâha nasıl kavuşacaklarını haber verdiğini zikretmektedir. Bahsi geçen âyette de

لَعَلَّكُمْ تَفْلِحُونَ terecci üzerine bir hitap kullanıldığını ve peşi sıra gelen sûrenin başında

قَدْ أَفْلَحَ الْمُؤْمِنُونَ ifade eden

“Müminler kesinlikle kurtuluşa ermiştir”¹⁵¹ âyetiyle umduklarının katiyen gerçekleşeceğine vurgu yapıldığını zikreder. Bu nedenle bu iki sûre arasında münâsebet olduğunu beyan etmektedir.”¹⁵²

İbn-i Zübeyr de iki sûre arasındaki münâsebet değinirken Hac sûresi 77. âyette icmâl edilen emirlerin Mü’minûn sûresinin başındaki âyetlerle ile tafsil edildiğini ifade etmektedir. Rükû ve sücûda önceki sûrede emredilirken Müminûn sûresinde ise namazda huşûnun zarûri olduğuna bir îma olduğunu ifade eder. Hac sûresindeki ibadetlere emirler bulunduğunu; Mü’minun sûresinin başında ise mü’minler için övgünün varlığından bahsetmekle birlikte emredilen ibâdetlerin kemâl yönüne

¹⁴⁸ Meryem 19/8.

¹⁴⁹ İbnü’z-Zübeyr, *el-Burhân*, 128.

¹⁵⁰ el-Hac 22/77.

¹⁵¹ el-Mü’minûn, 23/1.

¹⁵² Ebû Hayyân, *el-Bahru’l-Muhît*, VI, 365.

dikkatlerin çekildiğini zikretmektedir. Kurtuluşu ümit etmenin kaynağının, mü'minlerin Allah'ın emirlerini tatbik etmeleri olduğunu ifade etmiştir.¹⁵³

Mü'minûn sûresinin başı Hac sûresinin sonunu tafsil etmektedir; çünkü felâhı kurtuluşu ummak felahın nasıl gerçekleşeceğini beyan etmekle mümkündür ki Mü'minûn sûresinin başı bunu göstermektedir. Görüldüğü üzere İbn Zübeyr kendine has üslûpla tafsilata biraz daha fazla girmekte; Ebû Hayyân da hocasından etkilenmekle birlikte tafsilata fazla girmeden münâsebete değinmektedir.

e) Şuarâ-Neml: Ebû Hayyân, Neml sûresinin sonunun Şuarâ sûresinin başı ile münâsebetinin vâzıh olduğunu ifade etmektedir. Şuarâ sûresinin sonunda وَمَا تَنْزَّلَتْ بِهِ

وَأَنَّهُ لَنْزِيلُ رَبِّ الشَّيَاطِينُ “Onu (ilâhî öğüdü) şeytanlar indirmedi”¹⁵⁴ daha öncesinde de

طَسْفِ تِلْكَ آيَاتِ الْقُرْآنِ وَكِتَابٍ مُّبِينٍ “Şüphesiz O, âlemlerin rabbi tarafından inzâl edilmiştir”¹⁵⁵ âyetlerinin,

Kur’ân-ı Kerim’in âlemlerin rabbinden indirildiğine ve şeytanların bu olayda hiçbir dahlinin bulunmadığına dikkatleri çektiğine vurgu yapmaktadır. Neml sûresinin başında ise bu âyetlerle münâsebetli olarak O’nun âlemlerin Rabbin’den indirildiğine dâir طَسْفِ تِلْكَ آيَاتِ الْقُرْآنِ وَكِتَابٍ مُّبِينٍ “Tâ, sîn. Bunlar Kur’ân’ın, apaçık kitabın âyetleridir”¹⁵⁶ âyetinin yer aldığına parmak basmaktadır.¹⁵⁷

İbn-i Zübeyr de, Şuarâ sûresinde, Allah Teâlâ’nın, azîm rahmetinin, ve Allah düşmanlarının içyüzünü ortaya çıkarıldığını, dostlarına da merhametinin va’dedildiğini zikretmektedir. Bununla birlikte Neml sûresinde, aynı mevzûa devam edilerek bu kitabın şeytanların müdahale etmesinden beri olduğuna ve Hakla bâtılı ayıran parlak bir nûr olduğuna sûre başındaki âyetleri şâhit gösterir. Kur’ân’ı medih ve sena etmede iki sûre arasındaki benzer âyetlere dikkatleri çekmektedir.¹⁵⁸

¹⁵³ İbnü’z-Zübeyr, *el-Burhân*, 132.

¹⁵⁴ eş-Şuarâ 26/210.

¹⁵⁵ eş-Şuarâ 26/192.

¹⁵⁶ en-Neml 27/1.

¹⁵⁷ Ebû Hayyân, *el-Bahru’l-Muhît*, VII, 51.

¹⁵⁸ İbnü’z-Zübeyr, *el-Burhân*, 137.

Her iki yoruma dikkat ettiğimizde benzer ifadeler taşıdığını, Ebû Hayyân'ın ifadelerinin İbn-i Zübeyr'in ifadelerinin hülâsası olduğunu iki sûrenin de sanki birbirini tamamladığını fark edebiliriz.

f) Rûm-Lokman: Aralarındaki münâsebete değinen Ebû Hayyân, Rûm sûresinin sonunda “Yemin olsun ki Kur’ân’da insanlar için her türlü misali verdik, eğer onlara mu’cize de getirsen inkarcılar siz esassız şeyler ortaya koyuyorsunuz, diyecekler”¹⁵⁹ âyeti zikredildikten sonra bununla alâkalı olarak akabindeki sûrenin başında **الْحَمْدُ تِلْكَ** **آيَاتُ الْكِتَابِ الْحَكِيمِ** “Elif-lâm-mîm. Bunlar Kitab-ı Hakîm’in âyetleridir”¹⁶⁰ âyetinin geldiğine dikkatleri çekmektedir. Önceki sûrenin sonunda **وَلَئِنْ جِئْتَهُمْ بِآيَةٍ** “Şayet sen onlara bir mûcize getirecek olsan”¹⁶¹ âyetine karşılık, Lokman sûresinde bununla alakalı olarak **وَإِذَا تُلِيٰ عَلَيْهِ آيَاتُنَا وَلَّىٰ مُسْتَكْبِرًا** “Böyle birine âyetlerimiz okunduğunda büyüklük taslayarak sırt çevirir”¹⁶² âyetinin mukâbil şeklinde geldiğine işâret ederek iki sûre arasında münâsebet kurmaktadır.¹⁶³

İbn-i Zübeyr de aralarındaki münâsebete değinirken, Rum sûresinde tevhide dair birçok bürhan sunulduğunu, akla bunları kabul ettirmek için de “O Allah ölüden diriyi, diriden de ölüyü çıkarır ve yeryüzüne de ölümünün ardından hayat verir”¹⁶⁴ gibi birçok misâlin zikredildiğini ifade etmektedir. Buna işâret eden “Yemin olsun ki Kur’ân’da insanlar için her türlü misali verdik”¹⁶⁵ âyetini de şâhit göstermektedir. Lokman sûresinin de âdeta konuyu devam ettirerek, bir tenâsüb içinde **الْحَمْدُ تِلْكَ آيَاتُ الْكِتَابِ**

¹⁵⁹ er-Rûm 30/58.

¹⁶⁰ Lokman 31/1, 2.

¹⁶¹ er-Rûm 30/58.

¹⁶² Lokman 31/7.

¹⁶³ Ebû Hayyân, *el-Bahru'l-Muhît*, VII, 178.

¹⁶⁴ er-Rûm 30/19.

¹⁶⁵ er-Rûm 30/58.

الْحَكِيمِ , “Elif, lâm, mîm. Bunlar hikmetli kitabın âyetleridir”¹⁶⁶ âyetiyle, delilleri ve bürhanları ihtivâ eden o kitaptan istifade etmek için hidâyete ermenin şart olduğunu bunun da âyetin devamında ihsân sahibi kimselere nasip olacağını ifade ettiğini bildirmektedir.¹⁶⁷

Her iki yoruma bakıldığı zaman aralarında küçük farklar olmakla birlikte, Ebû Hayyân’ın hocasından istifadesi açıkça farkedilmektedir.

3.1.1.2. *Fahreddin er-Râzî*

Hicrî VI. yüzyılın en büyük müfessirlerinden addedilen Fahreddin er-Râzî, bir çok ilim dalında eserler ortaya koymuştur. Öyle ki allâme nâmıyla ün salmıştır.¹⁶⁸ Râzî’nin tefsiri, Ulûmu’l-Kur’ân, şer’î ilimler, kelam, felsefe, tabiat ilimleri gibi birçok ilimleri kapsamaktadır. Kendinden sonra gelen âlimler için kaynak teşkil etmiştir. Münâsebet ilmini de tefsirinde işlemiştir, öyle ki eseri münâsebet konusunu ele alan ilk tedvîn edilmiş tefsirlerden sayılır. Râzî derin bir anlayışla ince bir dikkatle sûreler arası münâsebete değinmektedir.¹⁶⁹ Ebû Hayyân, Râzî’nin yazdığı tefsire muttâli olmuş ve kendisinden çok nakillerde bulunmuştur. Münâsebet konusunda da isim zikretmeksizin nakillerde bulunduğunu farketmekteyiz. Sebe’-Fâtır, Kaf-Zâriyât, Necm-Kamer, Beyyine-Zilzâl, Mâûn-Kevser bu sûrelerdendir. Ebû Hayyân sadece Sebe’-Fâtır sûreleri arasındaki münâsebete değinirken açıkça Râzî’den istifade ettiğini beyan eder.

a) *Sebe’-Fâtır*: Râzî, Sebe’ sûresinin sonunun Fâtır sûresinin başı ile alâkasına değinirken, Sebe’ sûresinin sonunda وَحِيلَ بَيْنَهُمْ وَبَيْنَ مَا يَشْتَهُونَ كَمَا فُعِلَ بِأَشْيَاعِهِمْ مِنْ

قَبْلِ ۖ إِنَّهُمْ كَانُوا فِي شَكِّ مُرِيبٍ “Kendileriyle arzuladıkları arasına bir engel konmuştur;

¹⁶⁶ Lokman 31/1, 2.

¹⁶⁷ İbnü’z-Zübeyr, *el-Burhân*, 144.

¹⁶⁸ Yusuf şevki yavuz, “*Fahreddin er-Râzî*”, TDV İslâm Ansiklopedisi, <https://islamansiklopedisi.org.tr/fahreddin-er-Râzî> (23.03.2024).

¹⁶⁹ Lütfullah cebeci, “*Mefâtihu’l-gayb*”, TDV İslâm Ansiklopedisi, <https://islamansiklopedisi.org.tr/Mefâtihul-gayb--Râzî> (23.03.2024).

aynen daha önce benzerlerine yapıldığı gibi; çünkü onlar devamlı bir şek içindeydiler”¹⁷⁰ âyetinin, dînî gerçekler karşısında derin şüpheler içinde olan müşriklerden bahsederek ümitlerinin kesik olduğunu beyan ederken; akabindeki sûrenin başında da mü’minlerin, meleklerin gönderilmesi ile müjdelendiğini ve rahmet kapılarının kendilerine açıldığını arz ederek aralarındaki tenâsübe işâret etmektedir.¹⁷¹

Ebû Hayyân da Râzi’den benzer ifâdelerle istifade etmekle birlikte burada farklı bir görüş de serdetmektedir. O’na göre, Cenab-ı Allah, önceki sûrenin sonunda müminlerin düşmanı olan müşriklerin helâkını zikrettikten sonra, inananların tüm bu nimetler karşılığında şükür ve hamdetmesi gerektiğine şu âyetin şahitlik ettiğini düşünmektedir. “نِهَآيَتِ زَالِمِ قَوْمِ الَّذِينَ ظَلَمُوا وَالْحَمْدُ لِلَّهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ”

kavmin kökü kesildi. Tüm hamdler, âlemlerin rabbi olan Allah’a hasır”¹⁷² Önceki sûrenin sonu müşriklerin helâkını zikrettikten sonra En’âm sûresi de bu helâkın gerçekleştiğini haber verdiğinden, Ebû Hayyân aralarında bu ortak yönden dolayı münâsebet kurmaktadır.¹⁷³

İki müfessir de bu iki sûre arasındaki zıt konular üzerinden münâsebet dikkatleri çekmektedirler; zîra önceki sûre, derin şüpheler içinde olan müşriklerin ümitlerinin kesik olduğunu beyan ederken akabindeki sûre de mü’minlerin meleklerin gönderilmesi ile müjdelendiğini ve rahmet kapılarının kendilerine açıldığı mevzûuna intikâl etmektedir.

b) Fetih-Hucurât: Ebû Hayyân, Hucurât sûresinin önceki sûre ile münâsebetinin zâhir olduğunu düşünmektedir. Yaptığı açıklamada, Fetih sûresinin sonunda وَعَدَ اللَّهُ الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ “İnanan ve sâlih işler yapanlar Allah va’detmiştir”¹⁷⁴ âyetiyle îman ve sâlih amelin ehemmiyeti zikredildikten sonra, Hucurât sûresinin başında

¹⁷⁰ Sebe’ 34/54.

¹⁷¹ Râzi, *Mefâtihu’l-Ğayb*, XXVI, 2,3; Ebû Hayyân, *el-Bahru’l-Muhît*, VII, 284.

¹⁷² el-En’âm 6/45.

¹⁷³ Ebû Hayyân, *el-Bahru’l-Muhît*, VII, 284.

¹⁷⁴ el-Fetih 48/29.

müminlerin bazı amellerine/davranışlarına son vermesi gerektiğine intikâl edilerek يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَقَدَّمُوا بَيْنَ يَدَيْ اللَّهِ وَرَسُولِهِ “Ey inananlar! Allah ve resulünü geçmeye çalışmayın”¹⁷⁵ âyetiyle uyarıldıklarına işâret etmektedir.¹⁷⁶

Râzî de bu iki sûre arasındaki münâsebete değinerek, Allah Resûlünün kendi katında yüce derecesini ve kıymetini hatırlatıp, müminlere karşı ne kadar merhametli olduğu ve aşırı şefkatini bildirdikten sonra buna karşı kavlen ve fiilen saygıda kusur edilmemesi gerektiğinin vurgulandığını arz etmektedir. Ayrıca Resûlullah’ın ümmetine merhametinden dolayı gevşeyip densizliğe düşülmemesi gerektiğini, kadrinin yüceliğinin de hep hatırdâ tutulmasının emredildiğini aktarmaktadır.¹⁷⁷

Görüldüğü üzere Ebû Hayyân, Râzî’nin îzahına ve fikrine iştirak etmektedir. Her iki sûrenin konusu benzerlik göstermekte ve birbirini tamamlamaktadır. Aralarındaki uyum, Resûlullah’ın (s.a.v), Allah (c.c.) katında kıymeti ve bu kıymete layık hürmeti ihtiva etmesidir. Ebû Hayyân’ın bu konuda Râzî’den istifade etmiş olması kuvvetle muhtemeldir. Zira bazı yerde ismini zikrederek görüşünü nakletmektedir.

c) Kâf-Zâriyât: Ebû Hayyân, Kâf sûresinin sonunda نَحْنُ أَعْلَمُ بِمَا يَقُولُونَ وَمَا أَنْتَ عَلَيْهِمْ “Dediklerinin ne olduğunu çok iyi biliyoruz. Sen onların üzerinde zorba değilsin, uyarımızdan korkanlara Kur’ân’ı hatırlat”¹⁷⁸ âyetiyle “o insanlara vadedilen gün olan kıyâmetten korkanları Kur’ân’la uyar!” emrini müteâkiben peşi sıra gelen sûrede bununla uyumlu olarak kasem ifadelerinden hemen sonra vadedilen kıyâmet gününün mutlaka geleceği şu âyetle beyân edildiğine dikkatleri çekmektedir. إِنَّمَا تُوعَدُونَ لَصَادِقٌ “Yemin olsun ki size vaad edilen katiyen hakikattir”, وَإِنَّ الدَّيْنَ لَوَاقِعٌ ط “Ceza günü katiyen gerçekleşecektir”¹⁷⁹ Ebû Hayyân’a

¹⁷⁵ el-Hucurât 49/1.

¹⁷⁶ Ebû Hayyân, *el-Bahru’l-Muhît*, VIII, 105.

¹⁷⁷ Râzî, *Mefâtihu’l-Ğayb*, XXVIII, 110.

¹⁷⁸ Kâf 50/45.

¹⁷⁹ ez-Zâriyât 51/5, 6.

göre önceki sûrenin sonu kıyâmetin geleceği günden bahsederken sonraki sûrenin baş da aynı mevzûa değinerek yeminle tekid etmekte ve aralarında bir münâsebet oluşmaktadır.¹⁸⁰

Râzi de bu iki sûre arasındaki münâsebete değinirken, Kâf sûresinde, haşrin delilleriyle ispatlandığını “يَوْمَ تَشَقُّ الْأَرْضُ عَنْهُمْ سِرَاعًا ۗ ذَٰلِكَ حَشْرٌ عَلَيْنَا يَسِيرٌ” “Arz o gün paramparça olduğunda hızlıca kabirlerinden herkes çıkar ve toplanırlar bu bizim için çok kolaydır”¹⁸¹ âyeti ve akabindeki âyetlerin de âdeta onları inanmaya mecbur edip îmana sığınmaya ittiğini arz etmektedir. Ne var ki o müşriklerin birçok bürhan ve delil olmasına rağmen küfürde ısrarlı olduklarına işâret ederek, bundan sonra sanki yemin etmekten başka bir çare kalmadığını, konuyla uyumlu olarak وَالذَّارِيَّاتِ ذُرُوءًا ۖ فَالْحَامِلَاتِ

وَالذَّارِيَّاتِ ذُرُوءًا ۖ فَالْحَامِلَاتِ “Tozu dumana katanlara, yükler taşıyanlara, suhuletle cereyan edenlere, iş bölümü yapanlara yemin olsun ki size vaad edilen katiyen hakır”¹⁸² âyetinin geldiğini ifade etmektedir. Devamında Râzî, bu sûrenin kendi içinde başı ile son kısmının münâsebetine de değinir. إِنَّمَا تُوعَدُونَ لَصَادِقٍ

“yemin olsun ki size vaad edilen katiyen hakır”¹⁸³ âyetinin فَوَيْلٌ لِلَّذِينَ كَفَرُوا مِنْ يَوْمِهِمْ “Va’dedildikleri günden dolayı o inkârcılara veyl olsun”¹⁸⁴ âyeti ile münâsebet oluşturduğunu da ifade etmektedir.¹⁸⁵

Anlaşıldığı kadarıyla Râzî daha detaylı bir şekilde münâsebete parmak basmakta, irtibat ve münâsebet yönlerine dikkat çekmektedir. Ebû Hayyân da bu münâsebetlere muhtasaran değinmiş, detaya girmemiştir. Bu örnekte de Râzî’den istifade etmiş olması mümkündür.

¹⁸⁰ Ebû Hayyân, *el-Bahru 'l-Muhît*, VIII, 132.

¹⁸¹ Kâf 50/44.

¹⁸² ez-Zâriyât 51/1-5.

¹⁸³ ez-Zâriyât 51/6.

¹⁸⁴ Zâriyât 51/60.

¹⁸⁵ Râzî, *Mefâtihu 'l-Ğayb*, XXVIII, 193.

d) Necm-Kamer: Ebû Hayyân, Kamer sûresinin başının kendinden önceki sûrenin sonu ile münâsebeti zâhir olduğunu ifade etmektedir. O'na göre, Necm sûresinin sonunda **أَزِفَتِ الْأَرْضُ** “Yaklaştı o yakın olan”¹⁸⁶ buyrulduktan sonra bunu takiben Kamer sûresinin başında da **إِقْتَرَبَتِ السَّاعَةُ وَأَنْشَقَّ الْقَمَرُ** “Kıyamet yaklaştı ve kamer şak etti”¹⁸⁷ şeklinde kıyâmet gerçeğine dikkatleri çekmekte ve aralarındaki konu benzerliğinden dolayı münâsebet kurmaktadır.¹⁸⁸ Râzi de, Necm sûresinin sonundaki **أَزِفَتِ الْأَرْضُ** âyeti ile kıyâmet gününe işâret edildiğine, sonra gelen Kamer sûresinin başında **وَأَنْشَقَّ الْقَمَرُ** ise “kamer şak etti” âyeti ile da yine kıyâmetin gerçekleşeceğine işâret edildiğine vurgu yaparak kıyâmet konusu üzerinden bir tenâsüb kurmaktadır.¹⁸⁹ Ebû Hayyân, Râzi ile aynı şekilde yorum yapmakta ikisi de sûreler arasında mevzû uyumuna binâen münâsebet kurmaktadır.

e) Beyyine-Zilzâl: Ebû Hayyân, Beyyine sûresinde kâfirlere cehennem ateşi; müminlere de mükafatları bildirilince, sanki bunu duyan, ne zaman diye sorma ihtiyacı hissetmesine binâen peşindeki sûrede **إِذَا زُلْزِلَتِ الْأَرْضُ زِلْزَالَهَا** “Arz dehşetli bir şekilde zelzeleye uğradığında”¹⁹⁰ şeklinde cevap verildiğine ve iki sûrenin birbirini anlamca tamamladıkları üzerinden bir tenâsüb kurmaktadır.¹⁹¹

Râzi ise önceki sûrede **جَزَاءُهُمْ عِنْدَ رَبِّهِمْ** “Onların rableri katındaki ödülleri”¹⁹² âyetinden sonra insanın, Ya Rabbi! bu ne zaman gerçekleşecek sualini sorma ihtiyacı hissetmesinden, akabindeki sûrenin başında bu suale **إِذَا زُلْزِلَتِ الْأَرْضُ زِلْزَالَهَا** “Arz

¹⁸⁶ en-Necm 53/57.

¹⁸⁷ el-Kamer 54/1.

¹⁸⁸ Ebû Hayyân, *el-Bahru'l-Muhît*, VIII, 171.

¹⁸⁹ Râzi, *Mefâtihu'l-Ğayb*, XXIX, 29.

¹⁹⁰ el-Zilzâl 99/1.

¹⁹¹ Ebû Hayyân, *el-Bahru'l-Muhît*, VIII, 496.

¹⁹² el-Beyyine 98/8.

dehşetli bir şekilde zelzeleye uğradığında” ihbarı ile cevap verildiğine işâret etmekte ve önceki sûrede zihne gelebilecek bir soruya peşindeki sûrede cevap verildiği şeklinde birbirini anlamca tamamlama münâsebetine değinmektedir.¹⁹³

Görüldüğü gibi yorumlar arasında mütâbakat vardır, her iki müfessir de, önceki sûredeki mükâfât ve cezâ va’dinden sonra bunun ne zaman gerçekleşeceği şeklindeki mukadder sorusuna peşindeki sûrede cevap verilmesi ile anlamca birbirini tamamlama münâsebetine değinmektedirler. Ebû Hayyân’ın Râzî’den istifâde ettiği anlaşılmaktadır.

f) Mâûn-Kevser: Aralarındaki münâsebeteye değinen Ebû Hayyân, önceki sûrede münâfikların, cimrilik, namazı terketme, riya, zekatı menetme gibi halleri zikredilince akabindeki sûrede de, *إِنَّا أَعْطَيْنَاكَ الْكَوْثَرَ*, “Muhakkak, sana bitmez bereketler verdik”¹⁹⁴

âyetiyle cimriliğe karşı bereketin verildiği; *فَصَلِّ لِرَبِّكَ وَأَنْحَرْ*, “Rabbin için namaz kıl ve kurban kes”¹⁹⁵ âyetiyle namazı terketmeye mukâbil “namaz kıl”, riyaya karşı “Rabbin için namaz kıl”; zekatı menetmeye mukâbil de “kurban kes” emirlerinin vaz’ edildiğini haber vermektedir. Böylece dört meseleye dört emirle karşılık verildiğine dikkatleri çekerek aralarında münâsebet kurmaktadır.¹⁹⁶

Râzî de, Kevser’in, Mâûn’a tam mukabil geldiğini, önceki sûrede münâfiğin dört şeyle tavsif edildiğini zikrederek tek tek bunları açıklamaktadır. İlkinin cimrilik olduğuna *وَلَا يَحُضُّ عَلَى طَعَامِ الْمَسْكِينِ* “yetimi itip kakan”¹⁹⁷, “Ve yoksula yedirmeyi özendirmeyen”¹⁹⁷ âyetlerinin işâret ettiğini düşünmektedir. İkincisinin namazı terketmek olduğuna *الَّذِينَ هُمْ عَنْ صَلَاتِهِمْ سَاهُونَ* “Onlar namazın hakikatından uzaktırlar”¹⁹⁸ âyetinin delâlet ettiğini ifâde etmektedir. Üçüncüsünün namazda

¹⁹³ Râzî, *Mefâtihu'l-Ğayb*, XXXII, 57.

¹⁹⁴ el-Kevser 108/1.

¹⁹⁵ el-Kevser 108/2.

¹⁹⁶ Ebû Hayyân, *el-Bahru'l-Muhît*, VIII, 520.

¹⁹⁷ el-Mâûn, 107/2,3.

¹⁹⁸ el-Mâûn 107/5.

riyakârlık yapmak olduğuna ^{۱۹۹} الَّذِينَ هُمْ يَرَاؤْنَ “Onlar halka gösteriş yaparlar”¹⁹⁹ âyetinin işaret ettiğini arz etmektedir. Dördüncüsünün de zekat vermeyi engellemek olduğunu ve buna da وَيَمْنَعُونَ الْمَاعُونَ “Hayra da engel olurlar”²⁰⁰ âyetinin delâlet ettiğini haber vermektedir. Peşi sıra gelen sûrede de bu dört sifata mukâbil dört sıfatın zikredildiğini beyân etmektedir. Bunları da şöyle sıralamaktadır: Cimriliğe karşı أَنَا أَعْطَيْنَاكَ الْكَوْثَرَ karşı “Muhakkak, sana bitmez bereketler verdik” yani sen de verdiklerimizden bolca ver cimrilik yapma; الَّذِينَ هُمْ عَنْ صَلَاتِهِمْ سَاهُونَ “Onlar namazın hakikatından uzaktırlar” âyetine mukâbil فَصَلِّ “namaz kıl” yani namaza devam et; الَّذِينَ هُمْ يَرَاؤْنَ “Onlar halka gösteriş yaparlar” âyetine mukabil لِرَبِّكَ “Rabbin için” yani namaza rabbin için gel insanlara gösteriş için değil. وَيَمْنَعُونَ الْمَاعُونَ “Hayra da engel olurlar” âyetine mukâbil وَأَنْحِزْ “kurban kes” yani kurban etini tasadduk et, gibi emirlerin mukâbil gelerek bir tenâsüb oluşturduğu fikrindedir. Râzî bu münâsebetin güzelliği karşısında hayretini gizlemeyip, “işte şu çok acayip münâsebetlere bak, ibret al!” demekten kendini alıkoyamamaktadır. Devamında إِنَّ شَانِئَكَ هُوَ الْأَبْتَرُ “Hakîkatte soyu sopusu kesik olan, sana karşı kin besleyendir”²⁰¹ âyeti ile önceki sûrede zikredilen çirkin ve kötü amelleri işleyen o münâfiğin dünyasından hiçbir hayır ve eser kalmayarak öleceğini, Resûlullah’ın ise isminin dünya döndükçe hep güzelce zikredileceğini, ahirette de çok büyük sevapların verileceğini zikretmektedir.²⁰²

Her iki müfessir de bu iki sûre arasında birbirine mukâbil gelen dört davranışın birbiriyle münâsebetine değinmektedirler; çünkü iki sûre birbirine zıt mefhûmları birbiriyle irtibatlı bir şekilde karşılıklı ele almakta böylece aralarında bir tenâsüb

¹⁹⁹ el-Mâûn 107/6.

²⁰⁰ el-Mâûn 107/7.

²⁰¹ el-Kevser 107/3.

²⁰² Râzî, *Mefâtihu'l-Ğayb*, XXXII, 117.

ortaya çıkmaktadır. Burada Ebû Hayyân'ın, Râzî'den etkilendiği ve alıntı yaptığı kanaatine varmak mümkündür.

3.1.2. Münâsebât Konusunda Ebû Hayyân'dan İstifade Eden Müfessirler

Ebû Hayyân'ın kendinden sonra gelen müfessirleri, münâsebet konusunda etkilemiştir. Mesela *Nazmü'd-Dürer* sahibi Bikâî gerek sûreler gerekse âyetler arası münâsebetleri ele alma konusunda Ebû Hayyân'dan etkilenen müfessirlerin başında gelir. *Nazmü'd-Dürer*'de Bikâî, Ebû Hayyân'ın hocası İbn-i Zübeyr'den münâsebetle ilgili nakillerde bulunmakla birlikte Ebû Hayyân'dan da nakillerde bulunmuştur. Ayrıca Âlûsîn'in de *Rûhu'l-Meânî* adlı tefsirinde Ebû Hayyân'dan istifade ettiğine dâir bulgulara rastlamaktayız.

3.1.2.1. Bikâî

Çok yönlü bir âlim ve çok sayıda eser veren bir müellif olan Bikâî'nin en güçlü olduğu alan tefsirdir. Onun tefsir alanına en önemli katkılarından biri, âyetler ve sûreler arasındaki anlam ilişkilerini inceleyen münâsebat ilmini tefsir çalışmalarının merkezine alarak, teorik olarak sistemleştirmesi ve *Nazmü'd-Dürer* adlı tefsirinde bunu pratik olarak uygulamasıdır.²⁰³ Bu tefsirinin birçok yerinde Bikâî ile Ebû Hayyân'ın fikirleri arasında münâsebet konusunda benzerlik olduğunu, fikirlerinin büyük oranda örtüştüğünü görmekteyiz. En bariz olanları şunlardır: En'âm-A'râf, Hicr-Nahl, Muhammed-Fetih, İnfîtâr-Mutaffifin.

a) En'âm-A'râf: Ebû Hayyân bu iki sûre arasında Allah Teâlâ'nın Kitabına uyma konusunda bir münâsebet kurmaktadır. Bu yoruma göre, En'âm sûresinin sonlarında *وَهَذَا كِتَابٌ أَنْزَلْنَاهُ مُبَارَكٌ فَاتَّبِعُوهُ وَاتَّقُوا لَعَلَّكُمْ تُرْحَمُونَ* “Bu indirdiğimiz mübarek bir kitaptır.

Ona tâbi olun, takvaya girin ki merhamet edilesiniz.”²⁰⁴ buyrulduktan sonra, şu âyete

intikal edilmiştir: *وَهُوَ الَّذِي جَعَلَكُمْ خَلَائِفَ الْأَرْضِ وَرَفَعَ بَعْضَكُمْ فَوْقَ بَعْضٍ دَرَجَاتٍ لِيُبْلِغَكُمْ*

فِي مَا آتَيْتُمْ فِي مَا آتَيْتُمْ ۗ إِنَّ رَبَّكَ سَرِيعُ الْعِقَابِ وَإِنَّهُ لَغَفُورٌ رَحِيمٌ “Sizi yeryüzünde halife kılan, size

²⁰³ Ömer Kara, “Bikâî”, TDV İslâm Ansiklopedisi, <https://islamansiklopedisi.org.tr/bikai> (23.03.2024).

²⁰⁴ el-En'âm 6/155.

verdiği şeylerde imtihan için bazınızı bazınıza üstün kılan O'dur. Şüphesiz rabbinin cezası çok serîdir; O, engin bağışlama ve rahmet sahibidir.”²⁰⁵ Bu âyette insanlara verilen bu nimetlerin onlar için bir imtihan olduğu bu imtihanın ise sadece şer'î teklifle, onun da ilâhî kitapla olabileceğini îzah ederek ona uymayı emretmektedir.”²⁰⁶

Bikâî de aynı şekilde, En'âm sûresinin sonunda indirilen kitaba uymanın emredildiğini, ona tabi olanların felaha, asi olanlarında helakete düşeceklerinin vurgulandığına dikkatleri çekmektedir. A'râf sûresinin de bu gerçeği devam ettirdiğine işaret etmektedir.²⁰⁷

Bikâî burada açıkça Ebû Hayyân'dan istifade ettiğini ifade ederken diğer yerlerde böyle bir tasrihde bulunmamaktadır. İki müfessir de bu iki sûre arasındaki münâsebet değinirken, önceki sûrede Allah'ın kitabına uyma emrinin akabindeki sûrenin başında devam ederek detaylandırıldığına değinmektedirler.

b) Hicr-Nahl: Bikâî, iki sûre arasında dini yalanlayan ve alaya alanların akıbetleri hakkındaki tehditlerin gerçekleşmesi konusu üzerinden münâsebet kurmaktadır. Bikâî yorumunda, Hicr sûresinin sonunda “yakîn”in gelmesinin zikredilerek, gerçek yakînin de ancak herkesin ölümü ile gerçekleşeceği, alay ettikleri azabın ise perdenin kalkması ile yani ahiretin gelmesi ile ancak mümkün olacağını dile getirildiğine değinmektedir. Peşinden gelen Nahl sûresinin de benzer ifadelerle başladığını ve bu yakîn ahiretin gelmesi ile olacağını vurgulandığına değinmektedir. Önceki sûrede makam iktizası ile Cenab-ı Allah'ın lütfundan dolayı şefkat ve rahmet içeren Rab ismini kullanırken; akabindeki sûrede ise kıyametin vuku' bulup her şeyin ortaya çıkması ile makama münâsip tüm isimleri câmi olan a'zam ismini zikrettiğini ifade ederek tehdit makamına bunun daha uygun olduğunu arz etmektedir.”²⁰⁸

Ebû Hayyân da aynı şekilde, önceki sûrede ^{۱۰}فَوَرَبِّكَ لَنَسْأَلَنَّهُمْ أَجْمَعِينَ “Rabbine yemin olsun ki hepsini sorguya çekeceğiz”²⁰⁹ âyetiyle kıyamet gününün onların haşır

²⁰⁵ el-En'âm 6/165.

²⁰⁶ Ebû Hayyân, *el-Bahru'l-Muhît*, IV, 266.

²⁰⁷ Bikâî, *Nazmü'd-Dürer*, VII, 350-354.

²⁰⁸ Bikâî, *a.g.e.*, XI, 101, 102.

²⁰⁹ el-Hicr 15/92.

olacağına dair bir uyarı ve dünyada işledikleri cürümlerin özellikle âhireti inkar etmelerinin hesabını sormak için bir tenbih içerdiğine dikkatleri çeker. Bu yüzden de “آتَىٰ أَمْرُ اللَّهِ فَلَا تَسْتَعْجِلُوهُ ۗ سُبْحَانَهُ وَتَعَالَىٰ عَمَّا يُشْرِكُونَ” Allah’ın emri yerine gelecektir; acelecilikle onu beklemeyin. Allah, ortak koştuklarından münezzehtir”²¹⁰ âyetiyle Allah’ın emrinin gerçekleştiğinin katiyetine değinmektedir.²¹¹

Görüyoruz ki her iki yorum da aynı kaynaktan çıkmış gibidir, aralarında bir ihtilaf bir tenâkuz görünmüyor, sadece Bikâî her zaman yaptığı gibi îzahı uzun tutarken Ebû Hayyân da muhtasar bırakmıştır. İkisi de, Hicr sûresinin sonunda dini yalanlayan ve alaya alanların akıbetleri konusunda tehdit ile biten ifadelere dikkatleri çekerken peşinden gelen nahl sûresinin başında ise bu akıbetin gerçekleşeceğinin kesinliğine değinildiğini arz etmektedirler.

c) Muhammed-Fetih: Bikâî bu iki sûre arasında Allah’ın vadettiği yardımının gelmesi ve müşriklere yöneltilen tehditler açısından münâsebet kurmaktadır. Muhammed sûresinde Allah yolunda cihâd edenler için, kâfirlere karşı başarı, yardım ve zafer va’dedildiğine değinir. Devamında, inkarcıları ve sahip oldukları her şeyi helak etmekten bahis açar. Müminler için de Hz Peygamber (sav)’e indirilen inanmaya ve gerçeklere akılları irşat etme ve mü’minler için yine bir zafer müjdesinin vadedildiğine değinir. Sûre sonunda bu gerçeklerden yüz çevirenlerin yerine başka bir kavmin getirileceği tehdidine değinerek, akabindeki sûrede de imanın hürriyet olduğu, küfrün ise sefalet olduğunun ortaya konduğundan, işte bu, fethin ta kendisi yani apaçık bir fetihtir ki, bunu müjdeleyerek haber vermektedir. “إِنَّا فَتَحْنَا لَكَ فَتْحًا مُّبِينًا” “Sana apaçık bir fetih ihsan ettik”²¹² Bu âyetlerin, fetih müjdesiyle müminleri sevince gark ederken; küffarı destekleyen ve o vakit çoğunluğu teşkil eden ve kalplerinde hastalık olanları da tekzip ettiğine dikkatleri çekmektedir.”²¹³

²¹⁰ en-Nahl 16/1.

²¹¹ Ebû Hayyân, *el-Bahru’l-Muhît*, V, 458.

²¹² el-Fetih 48/1.

²¹³ Bikâî, *Nazmü’d-Dürer*, XVIII, 273, 274.

Ebû Hayyân da benzer ifadeler kullanır. *وَإِنْ تَوَلَّوْا يَسْتَبْدِلْ قَوْمًا غَيْرَكُمْ ثُمَّ لَا يَكُونُوا أَمْثَالَكُمْ*

“Eğer yüz çevirirseniz, Allah sizin yerinize size benzemeyen başka bir kavim getirir”²¹⁴ âyetinde Kureyş’e hitap edildiğine; resûlüne de büyük bir fetih haberi olduğuna değinmektedir. Bu fetihle vadedilen “tebdil”in yani büyük değişimin gerçekleşeceği müjdesine de dikkatleri çeker. Nihâyetinde de Mekke’nin iman diyarı olup halkının da iman ettiği haakikatini de zikretmektedir.²¹⁵

Görüldüğü üzere her iki görüşte bir benzerlik ve uyum mevcuttur. Muhammed sûresinin sonu Allah ve Resulü’ne nusreti vadederken inancından yüz çevirenlere de bir tehdit ve uyarı içerir. Fetih sûresi de zaferin mutlaka olacağını te’kidle ifade etmektedir. Bikâî’nin Ebû Hayyân’dan etkilendiği apaçık bir şekilde görülmektedir. İkisinin de bu iki sûrenin anlam bakımından birbirini tamamladığına değinerek münâsbet kurduklarını söylememiz mümkündür.

d) Nuh-Cin: Bikâî, bu iki sûre arasında Nuh (a.s), ile Hz. Peygamber (s.a.v.) arasındaki benzerlikler ile her iki kavmin de imana gelmede gösterdikleri gevşeklikle birlikte insan cinsinden olmayan cin tâifesinin davete kulak vermesi üzerinden münâsebet kurmaya çalışmaktadır. Buna göre Nuh, Allah Teâlâ’nın yeryüzünde inançsız ve putperest bir kavme gönderdiği ilk resûldür. Bununla birlikte Nuh neseben onlardan olduğu, onlarla aynı dili konuştuğu halde ona şiddetle karşı çıktılar. Hidâyeti talep etmemeleri neticesinde Nuh sûresi de Nuh’un kavmine bedduası ile son bulmaktadır. Efendimiz ise enbiyanın sonuncusu, Allah Teâlanın insanlığa gönderdiği son elçisidir. O’nun kavmi de Nuh’un kavmine çok yönden benzemektedir. Özellikle putperestlik yönünden ortak yönleri çoktur, hatta put isimleri, şekillerinin bile benzer olduğuna dair haberler mevcuttur. Ayrıca kavminin kendilerini güçsüz çaresiz bırakma, alay etme gibi davranışlarında da, Nuh’un kavmi ile ortak karaktere sahiptirler. Bununla birlikte onlar, Allah resulünün doğru bir insan olduğunu bildikleri; hatta kendi dillerini konuşan, kendi kabilelerinden kendilerine en yakın insan olduğu halde davetine icabet etmede gevşeklik gösterdiler. Onları, bu davaya kulak vermemeleri karşılığında kınamak ,Resulünü de destek ve teselli için Cin sûresi nâzil oldu. *قُلْ أُوحِيَ إِلَيَّ أَنَّهُ اسْتَمَعَ*

²¹⁴ Muhammed 47/38.

²¹⁵ Ebû Hayyân, *el-Bahru’l-Muhît*, VIII, 89.

نَفَرٌ مِنَ الْجِنَّ “Cinlerden bir grubun Kur’ân’ı dinlediği bana vahyolunuyor, bunu söyle onlara”²¹⁶ bu da Resûlullah’a bir teselli vermektedir.²¹⁷

Ebû Hayyân da iki sûrenin münâsebetine aynı şekilde yaklaşmaktadır. O’na göre, Kur’ân, Nuh’un kavminin inkarlarına ve putlara ibadetlerindeki ısrarına değinir. Nuh ilk resûl, Hz. Muhammed de son resûl olmasına rağmen iki kavim de putlara tapmada benzerlik göstermekte, hatta taptıkları putlar bile aynı isimleri taşımaktadır. Kur’ân-ı Kerîm de tebliğ ettiği âyetlerde doğruya, hidayete iletmektedir. Vahyin ilk muhatapları bu âyetleri işitmekle birlikte ekseri bu hakikatlerden yüz çevirmekteydiler. Bunun üzerine Cenab-ı Allah, bu tutumlarını kınamak için Cin sûresini Nuh sûresinin peşinden indirdi. Cinlerin insan cinsinden olmadığı halde vahye kulak verdikleri ve kendilerinden hayırlı olduklarını beyan etmektedir.²¹⁸

Bikâî ile Ebû Hayyân’ın görüşlerinde büyük bir benzerlik olduğunu söyleyebiliriz. Bikâî her ne kadar saraheten buna işaret etmese de Ebû Hayyân’dan istifade ettiğini belli etmektedir. Sûreler mevzû bakımından âdetâ birbirinin devamı gibi olduğuna her iki müfessir yaptıkları yorumlarla değinmektedirler.

e) İnfîtar-Mutaffîfîn: Bikâî saâdet ehli ile şekâvet ehlinin hallerini kıyaslarken ölçü tartıdaki hilenin şekâvete sebep olacağı mevzûları üzerinden münâsebet kurmaktadır. Buna göre, İnfîtar sûresi, kıyamet vaktinde neseplerin ve sebeplerin ortadan kaldırılacağından bahsedince peşinden gelen sûrenin din gününden bahsetmesi tehdit açısından çok daha beliğ bir ifade olmaktadır; çünkü o gün tek emreden vardır. O gün, saadete erecekler ile şakavete düşer olacaklar zikredilmektedir. O hesap gününde, insanlar arasındaki en çok çekişmeye sebep olacak mesele de, ölçü tartı meselesidir ki; bunu yapanlara, yazıklar olsun, helak olsun! tehdidi savrulmakta, ölçüyü eksik kılmanın günahın en alçakçası olduğu vurgulanmaktadır. Neticede bu konuda hıyanet edenin uğrayacağı âkıbet arzedilmekte, bu zehirli hastalığa yakalanan gâfilleri uyarıp şifa dileyenler için de çareler vazedilmektedir.²¹⁹

²¹⁶ el-Cin 72/1.

²¹⁷ Bikâî, *Nazmü’ d-Dürer*, XX, 461,462.

²¹⁸ Ebû Hayyân, *el-Bahru’ l-Muhît*, VIII, 339.

²¹⁹ Bikâî, *Nazmü’ d-Dürer*, XXI, 310, 311.

Ebû Hayyân da aralarındaki münâsebet zâhir olduğuna değinir. O'na göre, ceza günü saadet ehli ile şekavet ehlinin ahvali zikredilince o günün çok azim bir gün olduğu ve asilere özellikle de en alçak masiyet olan ve hiçbir bereketi olmayan, ölçüde eksiklik yapan isyankarlara verilecek cezalar, mevzû münâsebetinden dolayı zikredilmektedir.²²⁰

Her iki görüşe baktığımızda Bikâî'nin Ebû Hayyân'la aynı cümleleri kullandığı ve ondan etkilendiği görülmektedir; fakat her zaman ki gibi izahatı uzun tutmaktadır. İkisi de konuların birbirini tamamlaması üzerinden bu iki sûre arasındaki münâsebete değinmektedirler.

3.1.2.2. Âlûsî

İmam Âlûsî, tefsirde ileri gelen son dönem müfessirlerden olmakla birlikte “Münâsebâtu'l-Kur'ân” ilmine ehemmiyet verenlerdendir. *Rûhu'l-Meânî* adlı eserinde Ebû Hayyân'dan çok nakillerde bulunmuştur.²²¹ Münâsebetle alâkalı tespit ettiğimize göre yaklaşık on beş yerde istifade ettiğine dair işaretler vardır. Bazı yerlerde sarâhaten bunu zikreder ki bunlar; Hicr-Nahl, Lokman-Secde, Yasin-Sâffat, Muhammed-Fetih, Fetih-Hucurat, Nebe'-Nâziât sûreleridir. Bazen de açıkça isim vermeden münâsebâta değinir, bu sûreler de şöyledir. Mü'min-Fussilet, Zuhruf-Duhan, Mücâdele-Haşir, Haşir-Mümtehine, Münâfikûn-Teğâbun.

a) Hicr-Nahl: Âlûsî, bu iki sûre arasında kıyâmet günü sorguya çekilme mevzûu üzerinden münâsebet kurmaktadır. Önceki sûrenin son âyetlerini tefsîr ederken açıkça *el-Bahru'l-Muhît* eserine değinerek “*Bahr*'de de zikredildiği üzere” demek sûretiyle iki sûre arasındaki irtibat yönünü anlatmaktadır. Buna göre ^٧فَوْرَبِّكَ لَنَسْأَلَنَّهُمْ أَجْمَعِينَ “Rabbine yemin olsun ki hepsini sorguya tutacağız”²²² âyetinde onların kıyâmet günü mutlaka haşır olup dünyada yaptıklarından dolayı sorguya çekilecekleri gerçeği ile uyarıldıklarına değinilmektedir. Nahl sûresinin başında da bu sorgulama gerçeğine

²²⁰ Ebû Hayyân, *el-Bahru'l-Muhît*, VIII, 431.

²²¹ Ahmet Çelik, “*Rûhu'l-Meânî*”, TDV İslâm Ansiklopedisi, <https://islamansiklopedisi.org.tr/ruhul-meani> (23.03.2024).

²²² el-Hicr 15/92.

vurgu yapıldığına *آتَىٰ أَمْرُ اللَّهِ فَلَا تَسْتَعْجِلُوهُ* “Allah’ın va’di gelmektedir, acelecilikle beklemeyin”²²³ âyetinin işaret ettiğine dikkatleri çekmektedir.²²⁴

Âlûsî, “*Bahr*” den istifade ettiğini ismini sarahaten zikrederek açıkça beyan etmektedir. İkisi de bu iki sûre arasında aynı konunun devam etmesi üzerinden münâsebetে değinmektedirler; zira Hicr sûresinin sonu dini yalanlayan ve alaya alanların âkıbetleri konusunda tehdit ile biterken peşinden gelen nahl sûresi ise bu âkıbetin gerçekleşeceğini vurgulamaktadır.

b) Lokman-Secde: Âlûsî bu iki sûre arasında tevhid, haşir ve risâlet inanç esaslarının ele alınmasındaki benzerlik üzerinden münâsebet kurmaktadır. Yorumuna göre, iki sûre de ulûhiyet delillerini içermektedir. *Bahr*’de geçtiği gibi önceki sûrede inanç esaslarından birinci asıl olan tevhid delillerinin zikredilip, ikinci asıl olan âhîret inancı ile sona ermesi üzerine Allah Teâlâ, akabindeki sûrede konuyla uyumlu olarak üçüncü asıl olan nübüvvet inancını zikretmektedir.²²⁵

Ebû Hayyân da aynı şekilde önceki sûrede asl-1 evvel olan tevhide, yaratılış meselesi ile vurgu yapıldığını, akabinde ise asl-1 sâni olan mead ve haşrin zikredildiğini, peşi sıra gelen sûreye de asl-1 sâlis olan risaletle ilgili münzel kitap vurgusuyla başladığına dikkat çekmiştir.²²⁶ Görüldüğü üzere Âlûsî açıkça “*Bahr*” ismini zikretmekle Ebû Hayyân’dan istifade ettiğini göstermektedir.

İki müfessir de önceki sûrede ele alınan îman-1 billâh ve haşir mevzûunu müteâkiben peşi sıra gelen sûrede resullere îman hakikatı ile başladığına dikkatleri çekerek îman konularının birbirini tamamladığı üzerinden münâsebetে değinmektedirler.

c) Yâsîn-Sâffât: Âlûsî iki sûrenin de Allah’ın birliğini konu edinmesi münâsebetine değinmektedir. Yorumunda, “*Bahr*’e göre Sâffât’ın Yâsîn sûresinin sonu ile münâsebetine gelince şeklinde, direk ismini anarak nakilde bulunmaktadır. Devamında, önceki sûrede Allah Teâlâ’nın âhîreti ve ölüleri diriltmeye kâdir olduğu,

²²³ en-Nahl 16/1

²²⁴ Şihâbuddin Mahmûd Âlûsî, *Rûhu’l-Meânî fî Tefsîri’l-Kur’âni’l-Azîm*, (Beyrut: Dâru İhyâi’t-Türâsi’l-Arabî, ts.), XIV, 90; Ebû Hayyân, *el-Bahru’l-Muhît*, V, 458.

²²⁵ Âlûsî, *Rûhu’l-Meânî*, XXI, 115.

²²⁶ Ebû Hayyân, *el-Bahru’l-Muhît*, VII, 191.

onları tekrardan yoktan yaratacağı gerçeği zikredildikten sonra irâdesinin tüm bunlara hükmetmesi için vahdâniyetin şart olduğunu beyân etmektedir. Sebep olarak da Allah'ın iradesinin gerçekleşmesinin, îcat ve yok etmeye güç getirebilmesinin ancak vâhid/bir olmasıyla mümkün olduğuna dikkatleri çekerek Enbiyâ sûresinden şu âyeti bu hakikate şâhit olarak zikretmektedir. لَوْ كَانَ فِيهِمَا آلِهَةٌ إِلَّا اللَّهُ لَفَسَدَتَا ”Şayet yer ve göklerde Allah'tan hariç ilahlar olsaydı intizamları bozulurdu.”²²⁷ Sonraki sûrenin de, vahdâniyeti (Allah'ın birliği) tekid için وَالصَّافَّاتِ ”Saf saf dizilenlere, şerleri engelleyenlere ve zikri tilâvet edenlere yemin olsun ki şüphesiz ilahınız tekdir”²²⁸ âyetlerinde olduğu gibi yeminle başladığına parmak basmaktadır.²²⁹

Görüldüğü üzere Âlûsî, *Bahr*'den, açıkça ismini zikrederek istifade ettiğine işaret etmektedir. Önceki sûrenin sonundaki vahdâniyet vurgusundan sonra akabindeki sûrenin de vahdâniyeti tekît etmeyle başlaması aralarındaki konu benzerliği üzerinden münâsebet kurduklarını göstermektedir.

d) Mü'min-Fussilet: Âlûsî, iki sûre arasında Âd ve Semûd kavimlerinin tutumlarıyla Kureyşlilerin tutumu arasındaki benzerlik üzerinden tenâsübe değinmektedir. Yorumunda, Mü'min sûresinde أَفَلَمْ يَسِيرُوا فِي الْأَرْضِ فَيَنْظُرُوا كَيْفَ كَانَ عَاقِبَةُ الَّذِينَ مِنْ قَبْلِهِمْ ”Yeryüzünde dolaşıp da önceki kavimlerin âkıbetlerini düşünmezler mi”²³⁰

âyetinin Kureyş'e karşı bir tehdit ve azarlama içerdiğine değinmektedir. Peşi sıra gelen Fussilet sûresinde de tehdit ve azarlamanın farklı bir nevi ile onlara hitap edilmekte olduğuna dikkatleri çekmektedir. “Yüz çevirirlerse, Sizi, Âd ve Semûd'un başlarına isabet eden bir yıldırımın çarpmasına karşı uyarıyorum”²³¹ şeklinde Âd ve Semûd kavimlerinin başına gelenlerden ibret almaya çağrılmaktadırlar. Daha sonra ise Allah (c.c.)'ın onları nasıl helak edeceğini أَفَلَمْ يَسِيرُوا ”Yeryüzünde gezip de kendilerinden

²²⁷ el-Enbiyâ 21/22.

²²⁸ Sâffât 37/1-4.

²²⁹ Ebû Hayyân, *el-Bahru 'l-Muhît*, VII, 337; Âlûsî, *Rûhu 'l-Meânî*, XXIII, 64.

²³⁰ el-Mü'min 40/82.

²³¹ Fussilet 41/13.

önce yaşamış olanların âkıbetlerini görmezler mi”²³² âyetiyle onlara bir tehditin yöneltildiğini beyan etmektedir.²³³

Ebû Hayyân da Müminun sûresinin sonlarında *أَفَلَمْ يَسِيرُوا فِي الْأَرْضِ* “Yeryüzünde dolaşıp da önceki kavimlerin âkıbetlerini düşünmezler mi” âyetiyle Kureyş kavminin inkarları karşısında azarlandığına ve tehdit edildiklerine vurgu yapmaktadırlar. Bu tarz ifadenin peşi sıra gelen sûrede de devam ettiğine, Cenab-ı Allah’ın her şeyi açıklayan bir kitap indirdiğine, bu kitaba uyanları müjdeleyen ve yüz çevrenleri de korkutan âyetler karşısında kureyşlilerin ekserisinin yüz çevirdiğini sonra Allah’ın sonsuz kudretiyle süflî ve ulvî alemleri îcat ederek her şeye kâdir olduğuna dikkatleri çektikten sonra şöyle buyurduğuna değinmektedir. *فَإِنْ أَعْرَضُوا فَقُلْ أَنْذَرْتُكُمْ صَاعِقَةً مِثْلَ*

صَاعِقَةِ عَادٍ وَثَمُودَ “Eğer yüz çevirirlerse “Sizi, Âd ve Semûd’un başlarına isabet eden bir yıldırımın çarpmasına karşı uyarıyorum.” Ebû Hayyân Kureyşlilerin sonunun da bu iki azgın kavmin sonuna benzediğini hatırlatmaktadır. Çünkü azap tehdidini kabullenmeyen peygamber inkarcıları Kureyş ileri gelenlerinin hiçbir menfaata ulaşamayarak, Âd ve Semûd kavimlerinin kökünün kazıldığı, özellikle gazvelerde öldürülerek bir nevi helak edildiklerine, kiminin de esir düştüğüne, kiminin de varlıklarına el konulduğuna dikkatleri çekmektedir. Böylece Allah resulüne düşmanlık besleyenlerin Âd ve Semûd kavmiyle aynı âkıbete düşar olduklarını ifade etmektedir.²³⁴

Âlûsî’nin aktardıkları ile Ebû Hayyân’ın aktardıkları mukayese edildiği zaman bu iki sûre arasındaki münâsebeti aktarma babından arada ciddi bir benzerliğin varlığı göze çarpar ikisi de konu benzerliği üzerinden bu iki sûre arasında münâsebet kurmaya çalışmaktadırlar.

e) *Zuhruf-Duhân*: Âlûsî önceki sûrede mübhem bir ifadenin sonraki sûrede beyân edildiği üzerinden bir münâsebet kurmaktadır. Yorumunda, *Zuhruf* sûresinin, kâfirlere hitaben tehdit ve korkutma ile dolu bir gün vadi ile bittiğini bu sûrenin peşinden gelen

²³² el-Mü’min 40/82.

²³³ Âlûsî, *Rûhu’l-Meânî*, XXIV, 94.

²³⁴ Ebû Hayyân, *el-Bahru’l-Muhît*, VII, 462.

Duhan sûresinin de kâfirlere hitaben “o gündeki” şiddetli azap uyarısı ile başladığına değinmektedir.²³⁵

Ebu Hayyân da Zuhuf sûresinin sonunda فَذَرَهُمْ يَحْضُوا وَيَلْعَبُوا حَتَّىٰ يُلَاقُوا يَوْمَهُمُ الَّذِي

يُوعَدُونَ “Bırak onları dünyaya dalsınlar, nasıl olsa va’dedildikleri gün gelecek”²³⁶

âyetiyle kâfirlere vasıfları tayin edilmemiş, vadedilen bir günden bahsedildiğine işaret etmektedir. Duhan sûresinin başında ise vadedilen bu günün tavsif edilip beyan edildiğine dair şu âyeti zikrederek münâsebet kurmaktadır. فَارْتَقِبْ يَوْمَ تَأْتِي السَّمَاءُ

بِدُخَانٍ مُّبِينٍ “Bekle o günü ki, sema kuşatıcı bir dumanla gelir”²³⁷ Bu âyette azabın

onlara ahiret azabı haricinde dünyada kuraklık, kıtlık ve açlık ile gelebileceği uyarısının da varlığına işaret edildiğine değinmektedir.²³⁸

Her iki müfessir de Zuhuf sûresinde “vadedilen gün” ifadesindeki ibhâmın akabindeki sûrenin başında bahsi geçen o günün sıfatlarının zikredilmesiyle beyân edildiğine işaret etmekte böylece aralarında münâsebet kurmaktadır.

f) Mücâdele-Haşr: Âlûsî, iki sûre arasında Yahudi ve münâfikların ortak noktalarıyla başlarına gelenler hakkındaki konu benzerliğinden yola çıkarak münâsebet kurmaktadır. Önceki sûrede كَتَبَ اللَّهُ لَأَغْلِبَنَّ أَنَا وَرُسُلِي “Allah , elçilerimle mutlaka gâlip

geleceğiz, diye ahdetmiştir”²³⁹ âyetine karşılık bu sûrede, فَاتِيهِمُ اللَّهُ مِنْ حَيْثُ لَمْ يَحْتَسِبُوا

“Allah, onları beklemedikleri yerden azabıyla kuşatıverdi;

kalplerine de korku saldı”²⁴⁰ âyetinin geldiğine dikkatleri çekmektedir. Önceki sûrede Allah’a meydan okuyanlara mukâbil bu sûrede Allah ve Resûlüne zorluk çıkaranlar;

²³⁵ Âlûsî, *Rûhu 'l-Meânî*, XXV, 110.

²³⁶ ez-Zuhuf 43/83.

²³⁷ ed-Duhân 44/10.

²³⁸ Ebû Hayyân, *el-Bahru 'l-Muhît*, VIII, 33.

²³⁹ el-Mücâdele 58/21.

²⁴⁰ el-Haşr 59/2.

yine önceki sûrede münâfık ve yahudilerin birbirlerini dost edinmesine karşılık bu sûrede yahudilerin başına gelenler ve münâfıkları dost edinmelerinin kendilerine bir fayda vermediğine değinildiğini ifade etmektedir.²⁴¹

Ebû Hayyân da yorumunda, önceki sûrede münâfıklarla yahudilerin hâli ve birbirlerini dost edinmeleri zikredilince akabindeki sûrede de başlarına gelenlerle, Allah'ın gazabına uğramaları, sürgün edilmeleri, ayrıca Allah resûlüne su-i kast girişimleri ile O'na olan öfkelerinden dolayı kureyşle antlaşma yaptıklarına değinerek münâsebet kurmaya çalışmaktadır.²⁴²

Dikkat ettiğimizde Âlûsî ile Ebû Hayyân neredeyse aynı ifâdeleri kullanarak meseleyi âyetlerden örnek getirerek îzah etmeye çalışmaktadır. İkisi de konu benzerliği üzerinden münâsibete değinmektedirler.

g) Haşr-Mümtehine: Âlûsî iki sûrede ele alınan konuyu diğer sûrede ele alınmaya devam ederek sonuca bağlandığı üzerinden münasebet kurmaya çalışmaktadır. Yaptığı yorumda, önceki sûrede münâfıkların, ehl-i kitaptan inkâra sapanlarla dostluğu zikredildikten sonra peşindeki sûrede de müminlerin kâfirleri dost edinerek münâfıklara benzemelerinin yasaklandığının vurulduğuna değinmektedir. Yine önceki sûrede ehl-i kitapla olan antlaşmalardan bahsederken burda da müşriklerle olan Hudeybiye antlaşmasına bir vurgu yapıldığını zikreder. Devamında Âlûsî, Mümtehine sûresinin önceki sûre ile ve kendinden sonraki Sâf sûresiyle şiddetli bir bağ alâka içinde olduğunu ve böylece âdeta kardeş gibi olduklarını zikretmektedir.²⁴³

Ebû Hayyân da konu benzerliği üzerinden münâsebet kurarak, önceki sûrede kâfirlerle münâfıkların hallerinin izah edildiğini, akabindeki sûrede de müminlerin onları dost edinmemesi ve sevgi göstermemesi gerektiğinin vurguladığını aktarmaktadır.²⁴⁴

Her iki müfessir de önceki sûrenin sonu ile akabindeki sûrenin başının mevzû bakımından benzerliğine vurgu yaparak münâsibet kurmaya çalışmaktadırlar.

²⁴¹ Âlûsî, *Rûhu'l-Meânî*, XXVIII, 38.

²⁴² Ebû Hayyân, *el-Bahru'l-Muhît*, VIII, 241.

²⁴³ Âlûsî, *Rûhu'l-Meânî*, XXVIII, 65.

²⁴⁴ Ebû Hayyân, *el-Bahru'l-Muhît*, VIII, 250.

h) Münâfikûn-Tegâbûn: Âlûsî aralarında sebep sonuç ilişkisi üzerinden münâsebet kurmaya çalışmaktadır. Yorumunda, önceki sûrede münâfikların halinden ve mü'minlerden bahsedildiği, insanların da kâfir-mü'min diye ikiye ayrıldığına işaret etmektedir. Devamında *لَا تُلْهِكُمْ أَمْوَالُكُمْ وَلَا أَوْلَادُكُمْ* "Mal mülkünüz hatta evlatlarınız sizleri Allah'ı zikretmekten uzaklaştırmasın"²⁴⁵ âyeti ile irtibatlı olarak sonraki sûrede *إِنَّمَا أَمْوَالُكُمْ وَأَوْلَادُكُمْ فِتْنَةٌ* "Mal mülkünüz ve evlatlarınız size imtihan sebebidir"²⁴⁶ âyetinin geldiğine işaret etmektedir. Âlûsî, bu âyetin önceki âyetin illeti gibi olduğunu vurgulamakta, mal ve evladın Allah'ı zikretmekten alıkoyduğunu böylece bir imihan sebebi olduğunu zikrederek aralarında münâsebet kurmaktadır.²⁴⁷

Ebû Hayyân da, önceki sûrede, münafıkların halinin anlatılıp sonunda da müminlere hitap edildiğine değinmektedir. Akabindeki sûrede de bununla münâsebet halinde *هُوَ الَّذِي خَلَقَكُمْ فَمِنْكُمْ كَافِرٌ وَمِنْكُمْ مُؤْمِنٌ* "Sizi halkeden O'dur. Kiminiz kâfir, kiminiz mü'mindir"²⁴⁸ âyetiyle insanların iman ve küfür bakımından taksim edilmiş olduğuna işaret etmektedir.²⁴⁹

İki görüşe baktığımız zaman Âlûsî'nin Ebû Hayyân'dan istifade ettiğini anlamaktayız. Yine Âlûsî ilaveten farklı yorumlar da katmaktadır. Âlûsî bu iki sûre arasındaki sebep müsebbep münâsebetine açıkça değinmekle birlikte Ebû Hayyân bunu sarâhaten ifade etmemektedir.

i) Nebe'-Nâziât: Âlûsî iki sûrenin de kıyâmet konusunu ele aldığı şeklinde bir münâsebet kurmaktadır. O'na göre, Nâziât sûresinin başındaki yeminlerin, Amme sûresinin sonundaki kıyâmetle ilgili vaadlerin bütününe göre gerçekleşeceğine dair kasemler olduğuna işaret etmektedir. Âlûsî, *Bahr*'de geçtiği üzere diyerek nakilde bulunduğunu açıkça ifade eder. Devamında, önceki sûrenin sonunda kıyâmet günü

²⁴⁵ el-Münâfikûn 63/9.

²⁴⁶ et-Tegâbûn 64/15.

²⁴⁷ Âlûsî, *Rûhu'l-Meânî*, XXVIII, 119.

²⁴⁸ et-Tegâbûn 64/2.

²⁴⁹ Ebû Hayyân, *el-Bahru'l-Muhît*, VIII, 273.

azabıyla uyarı yapılırca bu sûrenin de başında da bu günün vuku bulacağını, ba'sın olacağını yeminle pekiştirildiğini arzetmektedir.²⁵⁰

Ebû Hayyân da aynı şekilde, önceki sûrede kıyamet günü gerçeği ile inkarcılara azapla tehdidinden sonra akabindeki sûrede de kıyamet günü ve ba'sın mutlaka vuku bulacağını yeminle tekid edildiğine vurgu yaparak aralarında münâsebet kurmaktadır.²⁵¹

Âlûsînin ifadelerine baktığımızda Ebû Hayyân'dan istifade ettiğini, “*Bahr*”e göre diyerek nakilde bulunmasıyla anlamaktayız. İki müfessir de konu benzerliği üzerinden münâsebetle değinmektedirler.

3.1.2.3. Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır

Elmalılı Merhum, yakın tarihin önemli müfessirlerindedir. Birçok ilimde derinleşmiştir. Âhir ömründe te'lif ettiği *Hak Dini Kur'ân Dili* adlı tefsiriyle nâm salmıştır.²⁵² Yazır, tefsirinde münâsebât konusunu birinci sıraya aldığıdır ki bu konuya bir hayli ihtimam göstermektedir. Kendinden önceki tefsirlerde işlenen münâsebet konusunu çok ileriye taşıdığını söylemek mümkündür. Elmalılı, kelime ve i'rab tahlillerinde, kıraat konusu, sebep-i nüzûl rivayetleri gibi birçok mevzûda, Ebû Hayyân'ın ismini sarahaten zikreder. İstifâde ettiği kaynaklar arasında O'nun *el-Bahru'l-Muhît* ile *en-Nehru'l-Mâd* adlı tefsirleri de bulunmaktadır.²⁵³ Münâsebât konusunda da kendisinden istifade ettiğine dair emareler olduğu halde tespit edebildiğimize göre sarîh bir şekilde bir yerde adını anmaktadır. Bunun sebebi kanaatimizce Ebû Hayyân'ın münâsebeti muhtasar; Elmalının da ictihâdıyla bu mevzûu çok daha tafsilâtlı işlemesi ve tefsirinde bu işi öncelemesidir. Buna rağmen iki müellifin münâsebet konusundaki ifadelerine baktığımızda bazı farklılıklar olmakla beraber sanki aynı menbâdan süzölmüş gibilerdir.

²⁵⁰ Âlûsî, *Rûhu'l-Meânî*, XXX, 23.

²⁵¹ Ebû Hayyân, *el-Bahru'l-Muhît*, VIII, 411.

²⁵² Yusuf Şevki Yavuz, “*Elmalılı Muhammed Hamdi*”, TDV İslâm Ansiklopedisi, <https://islamansiklopedisi.org.tr/elmalili-muhammed-hamdi> (23.03.2024).

²⁵³ Elmalılı, *Hak Dini Kur'ân Dili*, I, 100.

Elmalılı'nın, Ebû Hayyân'dan sûreler arası münâsebette istifade ettiğine dair bazı misaller şunlardır:

a) *el-Fâtiha-el-Bakara*: Elmalılı, Fatiha tefsirine değinirken, Kur'ân'ın iç bütünlüğündeki tenâsübüne işaret ederek, Kur'ân'ı, azaları birbiriyle uyumlu bir insan bedenine benzetir. Fâtiha başı, Bakara gövdesi, diğer sûreler âzaları gibidir. Kur'ân'ın cem ve tertip meselesini de, insanın anne karnındaki teşekkülüne benzetir. Zîra Kur'ân'ın nüzûl tertibi ile cemedilme vaktindeki tertibi farklıdır.

Bununla birlikte Elmalılı, Bakara'nın başındaki âyetlerin bütün Kur'ân'ı temsil ederek Fatiha'daki hidayet talebine küllî bir cevap niteliği taşıdığını ifade eder. Fatiha'nın Kur'ân'ın bütünüyle münâsebet halinde olduğunu ve bir dibace yani önsözü makamında bulunduğunu zikretmektedir.²⁵⁴

Merhum Yazır, Ebû Hayyân'ın çok veciz temas ettiği münâsebet vecihlerinin isimlerini sarâhaten zikretmese de²⁵⁵ aynen alarak daha tafsilatlı bir şekilde meseleyi arz etmektedir. İkisi de Fâtiha sûresinde mücmel bir şekilde bahsedilen "Sırât-ı müstakîm" gibi bir çok hakîkatın Bakara'da tafsîlâta kavuştuğunu, dolayısıyla aralarında icmâl-tafsîl münâsebeti bulunduğunu ifade etmektedirler.

b) *Mülk-Kalem*: Elmalılı iki sûre arasındaki münâsebeti ifade ederken, aralarındaki muhteva benzerliğini âyet sırasına göre özetleyerek, kullandığı bazı dakik ifadelerle bu iki sûredeki âyetlere telmihlerde bulunarak açıklamaktadır. Akabinde de Ebû Hayyân'dan sarahaten bahsederek şöyle nakilde bulunmaktadır. Ebû Hayyân *Bahr*'da der ki: "Önceki sûrede ehl-i saadet ile ehl-i şekavetin ahvâli, Allah Teâlânın akıl almaz kudreti, kuşatıcı ilminden bahsedildi. İsterse şakileri yerin dibine geçirebileceği veya üzerlerine taş yağdıran bir fırtına gönderebileceği hakikatı zikredildi. Ayrıca Allah Teâlânın haber verdiklerinin, Resûlullah'ın (s.a.v) vahiyle aldıklarından farklı bir şey olmadığına değinildi. Buna rağmen O'na kâh sâhir, kâh şâir, hatta mecnun yakıştırmaları karşısında bununla uyumlu olarak akabindeki sûrede O'nun kendisine izafe edilen delilik gibi iftiraldan beri olduğu zikredildikten sonra yüce ahlakı övülerek inkarcılardan gelen eziyetlere katlanıp sabretmesindeki azîm ecre değinildi."²⁵⁶

²⁵⁴ Elmalılı, *Hak Dini Kur'ân Dili*, I, 266, 267.

²⁵⁵ Bkz. Ebû Hayyân, *el-Bahru'l-Muhît*, I, 159.

²⁵⁶ Ebû Hayyân, *a.g.e.*, VIII, 301; Elmalılı, *Hak Dini Kur'ân Dili*, V, 889, 890.

Her iki müfessir de önceki sûrenin sonunda ele alınan saadet ve şekâvet ehli ile Resûlullah'a karşı yakıştırmalarına karşılık âkıbetlerinin ne olacağı konularının akabindeki sûrenin başında tekrar ele alınarak tamamlandığına vurgu yapmakta böylece aralarında münâsebet kurmaktadırlar. Zîra Resûlullah'ın risâletinin hakkâniyetinin tekîdi peşi sıra gelen sûrede devam etmektedir.

c) Leyl-Duhâ: Elmalılı bu iki sûre arasında, önceki sûrede işaret edilen en müttaki kişinin kime işaret ettiğinin sonraki sûrede açığa kavuşturulduğu üzerinden bir münâsebet kurmaktadır. Yorumunda, önceki sûrenin leyl ile başlayıp takvâ ehlinin rızaya nâil olacağı ile sona erdiğine değinmektedir. Takvâ ehlinin seyyidi Resûlullah (s.a.v.) olduğundan onun akabindeki sûrede de Resûlullah'ı hoşnut edecek ihsanlar ve ni'metlerin zikredildiğine işaret etmektedir.²⁵⁷ Ebû Hayyân da aralarındaki münâsebete değinmekte, önceki sûrede *وَسَيُجَنَّبُهَا الْأَتْقَى* “en takvâli ateşten uzak tutulur”²⁵⁸ âyetiyle takva ehlinin seyyidi olan Resûlullah (s.a.v.)'ın zikredildiğini akabinde gelen sûrede de O'na verilen nimetlerin sayıldığına vurgu yapmaktadır.²⁵⁹

Elmalının ifadeleri Ebû Hayyân'ın ifadeleriyle birebir örtüşmektedir. Her iki müfessir de en takvâli kişi olarak Resûlullah'a önceki sûrede işaret edildiğini, akabindeki sûrede de O'na yapılacak ihsanların zikredildiğini haber vererek ortak mevzû üzerinden bir münâsebet kurmaya çalışmaktadırlar.

d) Mâûn-Kevser: Elmalılı, Kevser sûresinin Mâûn sûresine olan çok sıkı münâsebetinden dolayı bir devamı olduğunu ve Mâûn sûresindeki dört meseleye Kevser sûresinde dört hakikatle mükabele edildiğini ifade eder. Elmalılı her ne kadar zahiren Ebû Hayyân'ın ismini zikretmese de ondan istifade ettiği aşıkardır. Elmalılı, Kevser sûresi için şunu ifade eder: “Bu sûre öncekilerin mütemmimi sonrakinin de aslı gibidir. Özellikle Mâûn sûresine mukâbele eder. İnkara karşı ispat, cimriliğe karşı cömertlik, namazdan sehve mukâbil namaza devam, riyaya karşı *لِرَبِّكَ* hasrı ile ihlâs,

²⁵⁷ Elmalılı, *Hak Dini Kur'ân Dili*, VI, 502.

²⁵⁸ el-Leyl 92/17.

²⁵⁹ Ebû Hayyân, *el-Bahru'l-Muhît*, VIII, 480.

yardımı men'e mukâbil kurban ve tasadduk zikredilmekte böylece aralarında mukâbele münâsebeti bulunmaktadır.”²⁶⁰

Aralarındaki münâsebete değinen Ebû Hayyân, önceki sûrede münâfıkların, cimrilik, namazı terketme, riya, zekatı menetme gibi halleri zikredilince akabindeki sûrede de, *إِنَّا أَعْطَيْنَاكَ الْكَوْثَرَ* “Muhakkak, sana bitmez bereketler verdik”²⁶¹ âyetiyle cimriliğe karşı bereketin verildiği; *فَصَلِّ لِرَبِّكَ وَأَنْحِرْ* “Rabbin için namaz kıl ve kurban kes”²⁶² âyetiyle namazı terketmeye mukâbil “namaz kıl”, riyaya karşı “Rabbin için namaz kıl”; zekatı menetmeye mukâbil de “kurban kes” emirlerinin vaz’ edildiğini haber vermektedir. Böylece dört meseleye dört emirle karşılık verildiğine dikkatleri çekerek aralarında münâsebet kurmaktadır.²⁶³

Görüldüğü üzere Elmalılı her ne kadar sarâheten Ebû Hayyân’ın ismini zikretmese de aynı ifadeleri kullanması O’ndan istifade ettiğine işâret etmektedir. İkisinin de bu iki sûre arasında mukâbele münâsebeti kurmaya çalıştıklarını söylememiz mümkündür.

3.2. *el-Bahru’l-Muhit*’te Âyetler Arası Münâsebet

Âyetler arasında son derece muntazam bir münâsebât, alâka ve insicam mevcuttur. Müfessirlerin ekseriyetle değindiği âyetlerin kendilerinden önce veya sonra gelen âyetlerle münâsebetleri olmuştur. Zerkeşî, âyetler arasında münâsebetin aranmayacağını söyleyen bazı muhakkiklerin hataya düştüğünü ifade etmektedir. Devamında, bir âyette aranacak ilk şeyin kendinden öncekini tamamlayıp tamamlamadığına bakılması gerektiğini, müstakil bir âyetse eğer kendinden önceki âyetle münâsebetinin mutlaka incelenmesi gerektiğini vurgulamaktadır.²⁶⁴ Bu münâsebetin varlığına ulaşma, âyetlerin tertibinin tevkîfi oluşu üzerinde ulemanın müttetik olmasıyla sıkı bir ilişki içindedir. Kur’ân’da âyetler arası tenâsüb bazen çok

²⁶⁰ Elmalılı, *Hak Dini Kur’ân Dili*, VI, 801.

²⁶¹ el-Kevser 108/1.

²⁶² el-Kevser 108/2.

²⁶³ Ebû Hayyân, *el-Bahru’l-Muhît*, VIII, 520.

²⁶⁴ Zerkeşî, *el-Burhân*, I, 37.

açık bir şekilde görülür, bunlar birbirinin manasını tamamlayan âyetlerdir. Aralarında tekid, tefsir, tahsis ve tafsil ilişkisi olduğu gibi bedel veya atf-ı beyan alakası da olabilir. Bu durumda âyetler arasında başka münâsebet vecihleri aranmaz.²⁶⁵ Fakat bazı âyetler arasındaki münâsebet vâzih bir şekilde gözükmez. Mesela bir âyet, itikad, amel ve ahlakî bir mevzûu ele alırken diğer bir âyet va'd, vaîd şeklinde çok farklı mevzûları da işleyebilir. İşte bu farklı konulara değinen âyetler arasında tenâsübü tespit edebilmek için bazı râbîta alakalarına başvurulur. Bu irtibat vecihleri de sebep-müsebbep gibi aklî melekelerle kavranabileceği gibi münâsebât/tenâsüb vecihleri diye adlandırılan “tanzir, istitrâd, tahallüs ve müdâdde” gibi münâsebet çeşitleri ile de kurulabilir.²⁶⁶ Bunları tespit etmek müfessirin ustalığını ve ince zihni meleke kudretini îcap eder. Bu kaideler müfessire kolaylık sağlasa da her zaman katiyeti ifade etmeyebilir. Tefsîrinde bu vecihleri kullanan Ebû Hayyân, tefsir mukaddimesinde âyetlerin kendinden önceki âyetlerle münâsebet ve irtibâtına değineceğini ifade etmektedir.²⁶⁷ Bu gayretini tefsîrinde baştan sona kadar gözlemlemekteyiz.

3.2.1. Ebû Hayyân’ın Âyetler Arasında Kurduğu Münâsebet Vecihleri

Ebû Hayyân’ın âyetler arası münâsebetleri bulmada farklı tenâsüb vecihleri kullanmaktadır. Burada Ebû Hayyân’ın en çok kullandığı “tanzir, müdâdde, istitrâd, tahallüs, intikâl, delil getirme” vecihleri misallerle desteklenerek îzah edilecektir.

²⁶⁵ Zerkeşî, *el-Burhân*, I, 40; Subhî es-Sâlih, *Mebâhis*, 152.

²⁶⁶ Zerkeşî, *a.g.e.*, I, 35; Suyûtî, *İtkân*, III, 371.

²⁶⁷ Ebû Hayyân, *el-Bahru'l-Muhît*, I, 103.

3.2.1.1. *Tanzîr/التنظير*

Birbirine benzer iki şeyi birbiri ardınca getirerek bir meseleyi izaha kavuşturmak²⁶⁸. Tenâsüb çeşitlerine has bir edebi şekildir.²⁶⁹ Burada gaye, muhataba anlatılmak istenen bilgiyi onun zihnine iyice yerleştirmektir.

1. *Misal*: Enfâl sûresinin başlarında, “Onlar hakiki inananlardır, Rableri katında dereceleri vardır ve onlara bir bağışlanma ile güzel bir rızık ta vardır”²⁷⁰ âyeti zikredildikten sonra *كَمَا أَخْرَجَكَ رَبُّكَ مِنْ بَيْتِكَ بِالْحَقِّ وَإِنَّ فَرِيقًا مِنَ الْمُؤْمِنِينَ لَكَارِهُونَ* “Rabbin seni hanenden hak için savaşa çıkardığında mü'minlerden bir kısmı bunu nâhoş gördü”²⁷¹ âyeti geldi. İlk bakışta âyetin başındaki benzetme edatıyla kendisine benzetilenin ne olduğu net anlaşılmamaktadır. Bu âyette Allah Teâlâ, ganimet taksiminde ashabın hoşlanmadığı durumlar olsa da, resûlünün emrinin icra edilmesini buyurmuştur. Bu durum, yani sahabenin isteksiz durumu daha önce savaşa çıkma durumunda da görülmektedir. Ebû Hayyân bu âyetteki tanzîr yani birbirine benzeyen iki unsurdan birini: Ashâbın ganimetlerin taksiminde gösterdikleri memnuniyetsizlik, diğerini ise onların Bedir savaşına çıkma konusundaki isteksiz davranmaları şeklinde tespit etmektedir.²⁷²

Ebû Hayyân, sahabenin ganimet dağıtımında gösterdikleri memnuniyetsizlik ve isteksizlik gibi davranışları daha önce cihâda iştirâk etme konusunda da sergilediklerini âyetlerde farkederek konu benzerliği üzerinden tanzîr münâsebetine değinmeye çalışmaktadır.²⁷³

²⁶⁸ Zerkeşî, *el-Burhân*, I, 40; Suyûtî, *İtkân*, III, 372.

²⁶⁹ Subhi es-Sâlih, *Mebâhis*, 151.

²⁷⁰ el-Enfâl 8/4.

²⁷¹ el-Enfâl 8/5.

²⁷² Ebû Hayyân, *el-Bahru 'l-Muhît*, IV, 456-458.

²⁷³ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, II, 197; Râzî, *Mefâtihu 'l-Ğayb*, 129, 130; Suyûtî, *İtkân*, III, 372.

2. *Misal*: Ahkâf sûresinde وَإِذْ صَرَفْنَا إِلَيْكَ نَفَرًا مِّنَ الْجِنِّ يَسْتَمِعُونَ الْقُرْآنَ “Cinlerden bir tâifeyi Kur’ân’a kulak vermeye yönlendirmiştik”²⁷⁴ Ebû Hayyân, bu âyetin öcesinde Allah’ın insanları mümin ve kâfir diyen ikiye ayırdığını, cinlerin de mümin ve kâfir şeklinde ikiye ayrıldığını ifâde etmektedir.

Ayrıca sûrede bahsi geçen Hûd kıssası ile ilişkilendirerek, Hûd kavminin nam salmış güç ve kuvveti ile cinlerin insanüstü güçleri arasında bir benzerlik kurmaktadır. Bunu Neml sûresindeki cinlerden bir ifritin kraliçenin tahtını uzak bir yerden getirmesi²⁷⁵ olayı ile desteklemektedir.

Ebû Hayyân, aynı şekilde Hud kavminin başına gelen felakete sebep olan şiddetli rüzgârın görünmeyen yönüyle cinlere benzetildiğini; Hud (a.s.)’un da aslen arap olma yönüyle Peygamber (s.a.v.)’e benzetildiğini tespit etmektedir.

Ebu Hayyan bu âyette Kureyşlilere karşı bir azarlama ifadesi olduğunu da vurgulamaktadır. Sebep olarak da bu kavmin, kendi konuştukları dil ile gelen mu’cize bir kitap olan Kur’ân’ı inkâr etmeleri olduğunu söyler. Resûlullah’ın hemcinsi olmayan yani insan olmayan cin tâifesinin ise hak söze kulak verdiklerini, Kureyşlilerin aksine, bu kitabın Allah katından olduğuna iman ettiklerine de değinmektedir.²⁷⁶

3.2.1.2. *Müdâdde/المضادة*

Zıtlık, birbirinin aksi, tezat anlamlarında kullanılan müdâdde, âyetler arasındaki tenâsübü tespit etmede zıtlıklardan yararlanmak demektir. Kur’ân tekâbülü, ezdâdı zıt anlamlı âyetlerin karşılaştırılmasını çok dakik bir şekilde ele almaktadır.²⁷⁷ Eşya zıddı

²⁷⁴ el-Ahkâf 46/29.

²⁷⁵ en-Neml 27/39.

²⁷⁶ Ebû Hayyân, *el-Bahru’l-Muhît*, VIII, 66.

²⁷⁷ Subhî Salih, *Mebâhis*, 155.

ile bilinir²⁷⁸ kâidesini Kur'ân-ı Kerîm âyetler arası tenâsübte azaptan sonra rahmet, kafir-mümin, cennet-cehennem gibi zıt kavramları sık sık işleyerek ele almaktadır.

1. *Misal*: Bakara'da “Muhakkak ki inançsızları uyarsan da uyarman da iman etmezler”²⁷⁹ âyetinin bir önceki âyetle tenâsübüne değinen Ebû Hayyân, bu âyette kâfirlerin Resûlullah (s.a.v)'ın uyarılarına karşı her halükârda inanmayacakları, buna karşın, öncesinde ise “O müminler, rableri katından hidayet üzerindeler ve felaha kavuşacaklardır”²⁸⁰ âyetinde de hidâyeti kabûl etmiş inanan insanlardan bahsetmekte, böylece aralarında mümin-kafir karşılaştırması yapılarak tezâd münâsebetine değinilmektedir.²⁸¹

2. *Misal*: *لَقَدْ مَنَّ اللَّهُ عَلَى الْمُؤْمِنِينَ إِذْ بَعَثَ فِيهِمْ رَسُولًا مِنْ أَنْفُسِهِمْ يَتْلُوا عَلَيْهِمْ آيَاتِهِ وَيُزَكِّيهِمْ* “Allah Teâlâ hiç şüphe yok ki, kendilerine içlerinden bir peyamber göndermiştir. Onlara Allah'ın âyetlerini okur, onları temizler ve onlara kitabı, hikmeti öğretir. Onlar ise daha önce açıkça bir sapkınlık içindeydiler.”²⁸² Ebû Hayyân bu âyetin önceki âyetle irtibâtına değinirken, insanların iki grup olduğunu, genelde bir grup Allah'ın rızasına ulaşırken diğer grubun da Allah'ın öfkesini hak ettiğini²⁸³ ifade eder. Tafsile girilmeden mücmel bir şekilde ve her birisinin Allah katında bir derecesinin olduğunu söyler. Başta müminler anılmak suretiyle Allah'ın onlara Hz peygamber gibi bir resûlü göndermekle büyük bir nimet bahsettiğini ifade eder. Ebû Hayyân bu iki grup arasındaki zıtlığa değinirken müminlerin şirk pisliklerinden temizlenip hidayet nurlarına kavuştuğunu, peşinden de

²⁷⁸ Zerkeşî, *el-Burhân* I, 49.

²⁷⁹ el-Bakara 1/6.

²⁸⁰ el-Bakara 1/5.

²⁸¹ Ebû Hayyân, *el-Bahru'l-Muhît*, I, 170; Zerkeşî, *el-Burhân*, I, 44; Suyûtî, *İtkân*, III, 372; Elmalılı, *Hak Dini Kur'ân Dili*, I, 324.

²⁸² Âl-İmrân 3/164.

²⁸³ Âl-İmrân 3/162.

münafıkların hallerini zikrederek Allah Teala'nın gazabına nasıl maruz kaldıklarını anlatır.²⁸⁴ Böylece âyetlerde işlenen konular arasında zıtlık münasebetine dikkat çeker.

3.2.1.3. İstitrâd/الاستطراد

Herhangi bir mevzûdan konu açılmışken bir münâsebet gereği başka bir mevzûa değinip tekrardan önceki veya asıl konuya dönmektir. Bedi' sanatlarından sayılan istitrâd²⁸⁵ tefsirlerde tenâsübü bulmak için kullanılan kaidelerdendir. Burada asıl vurgulanan ilk konudur. Bu mevzû için şu misalleri verebiliriz:

1. Misal:

يَا بَنِي آدَمَ لَا يَفْتِنَنَّكُمُ الشَّيْطَانُ كَمَا أَخْرَجَ أَبَوَيْكُم مِّنَ الْجَنَّةِ يَنْزِعُ عَنْهُمَا لِبَاسَهُمَا لِيُرِيَهُمَا سَوَاتِهِمَا ۗ إِنَّهُ يَرِيكُمْ هُوَ وَقَبِيلُهُ مِمَّنْ حَيْثُ لَا تَرَوْنَهُمْ ۗ إِنَّا جَعَلْنَا الشَّيَاطِينَ أَوْلِيَاءَ لِلَّذِينَ لَا يُؤْمِنُونَ

“Ey Âdem oğulları! Şeytan, ana babanızın mahrem yerlerini birbirlerine göstermek için libaslarını sıyrarak onları cennetten ihraç ettiği gibi sizi de hataya sevketmesin”²⁸⁶

Ebû Hayyân, bu âyetin önceki âyetle münâsebetine değinirken, daha önceki âyetlerde Âdem ve Havva'nın şeytanın kandırmasıyla yasak ağaca yaklaşmaları sonucu mahrem yerlerinin görüldüğünü ve ağaç yapraklarıyla setrettiklerini ifade etmektedir. Daha sonra istitrâd usûlü ile وَرِيْشًا و سَوَاتِكُمْ و وريشاً ile “Ey Âdem oğulları size mahrem yerlerinizi örtmek için elbise yarattık”²⁸⁷ âyetinde başka bir mevzûa yani “libas” mevzûuna geçildiğine dikkatleri çekmektedir. Bu âyetten sonra yukarıda zikredildiği üzere mevzû “Ey Âdem oğlu şeytan sizi hataya sevketmesin” âyeti ile istitrâd usûlüyle tekrardan insanın şeytana uymaması meselesine dönmüştür. Buradaki istitrâd usûlünden maksat Allah'ın nimet olarak ihsanda bulunduğu libas için

²⁸⁴ Ebû Hayyân, *el-Bahru'l-Muhît*, III, 108.

²⁸⁵ Bâkîllânî, *Î'câzu'l-Kur'ân*, 103; Tehânevî, Muhammed Ali b. Ali, *Keşşâfu Istilâhâti'l-Fünûn ve'l-Ulûm*, thk. Ali Dahrûc, (Beirut, Mektebetu Lübnân, 1996), I, 155.

²⁸⁶ el-A'râf 7/27.

²⁸⁷ el-A'râf 7/26.

şükretmek ve avret yerinin açık olmasındaki çirkinliği ve bunları örtmenin takvâ emaresi olduğunu bildirmektir. Ayrıca asıl vurgulanan mevzû Hz. Âdem ve Havvâ'nın düştüğü durum değil, insanın şeytana uymamak için gayret etmesi gerektiğidir.²⁸⁸

2. *Misal:*

فَقَاتِلْ فِي سَبِيلِ اللَّهِ لَا تُكَلَّفُ إِلَّا نَفْسَكَ وَحَرِّضِ الْمُؤْمِنِينَ

“Öyleyse Allah yolunda cihâd et, sen ancak kendinden sorumlusun, müminleri de teşvik et”²⁸⁹

Ebû Hayyân, yukarıdaki âyetin kendinden önceki âyetlerle tenâsübüne değinirken; önceki âyetlerde عَلَيْنَا الْقِتَالُ “Ey Rabbimiz bize savaşmayı niçin farz kıldın”²⁹⁰ ifadesiyle, Allah yolunda cihad etmekten vazgeçen bir grup insandan bahsedildiğini ve peşinden “istitrâd” münâsebetiyle cihâd konusundan çıkılarak مَا أَيْنَ مَا تَكُونُوا يُدْرِكُكُمُ الْمَوْتُ وَلَوْ كُنْتُمْ فِي بُرُوجٍ مُشِيدَةٍ ط “Nerede olsanız ölüm sizi bulur; çok sağlam kalelerde de olsanız”²⁹¹ Âyeti ile yakın bir konu olan ölüm mevzûuna geçildiğine dikkatleri çekmektedir. Bu âyette bir insanın ne kadar korunaklı bir yerde de olsa eceli geldiğinde ölümün kendisini orada yakalayacağını, dolayısıyla savaşmaktan kaçmanın hiçbir faydasının olamayacağı ifade edildiğini devamında 84. âyete kadar ise münafıkların, sözleri ve fiilleri ile Allah resûlünü yalnız bıraktıkları, kendisine itaat sözü verdikleri halde cihad gibi bir emirle karşılaştıkları zaman yan çizdikleri şeklindeki pest ahlaklarından dolayı da onların azarlandıklarına işâret etmiştir. Daha sonra gelen âyette de tekrardan asıl mevzû olan cihâd konusunun ele alındığına, Resulullah'a tek başına da kalsa cihad etmesi gerektiğine değinmiştir. Kısacası yukarıda bahsi geçen 77. âyet ile 84. âyetler cihâttan bahsederken aradaki âyetler istitrâd kâbilinden konuyu değiştirerek cihâd mevzûundan söz etmemektedir.

²⁸⁸ Ebû Hayyân, *el-Bahru'l-Muhît*, IV, 282, 283; Zemahşerî, *el-Keşşâf*, II, 197; Zerkeşî, *el-Burhân*, 49; Suyûtî, *İtkân*, III, 373.

²⁸⁹ en-Nisâ 4/84.

²⁹⁰ en-Nisâ 4/77.

²⁹¹ en-Nisâ 4/78.

Ebû Hayyân bu münâsebe değinirken “istitrâd” metodunun tanımını şöyle yapmaktadır: “Arap dili üslûp bakımından böyledir, bir konudan bahsederken ona yakın bir konuya intikal ettikten sonra tekrar baştaki mevzûa geri dönmektir.”²⁹²

3.2.1.4. Tahallüs/التخلص

Tahallüs bahsedilen konudan tamamen çıkıp başka bir konuya geçmektir. Burada amaç dinleyicinin dikkatini çekmek ve ilgisini canlı tutmaktır. İstidrattan farkı önceki konuya dönülmemesidir.²⁹³ Konuyla ilgili şu misalleri verebiliriz:

1. *Misal:* إِنَّ الصَّفَا وَالْمَرْوَةَ مِنْ شَعَائِرِ اللَّهِ “Hiç şüphe yok ki Safâ ile Merve Allah’ın sunduğu alâmetlerdir.”²⁹⁴ Ebû Hayyan bu âyet ile önceki âyetler arasındaki münâsebe değinirken sabır ve sabredenleri medheden âyetlerden hac menâsikine intikâl edildiğine dikkatleri çekerek aralarında bir tenâsüb kurar. Önceki âyetlerde إِنَّ اللَّهَ مَعَ الصَّابِرِينَ “Hakikaten Allah sabrdedenlerle beraberdir”²⁹⁵ gibi âyetlerle Cenab-ı Allah, sabredenleri methettikten sonra, hac veya umre yaparak Beytullah’ı ziyaret eden bir kimsenin bu yerleri tavaf etmesinde kendisi için bir günah olmadığı mevzûunu arz etmektedir. Daha sonra bu yeni mevzû üzerinden sabrı gerektiren mâlî ve bedenî meşakkatlar, fedakarlıklar isteyen Hac meselesine intikâl edilmesinden aralarında bir münâsebetin varlığından sözeder.²⁹⁶

Ebû Hayyân’dan çokça nakillerde bulunan günümüz müfessirlerinden Sâbûnî de bu âyetler arasındaki münâsebe benzer şekilde değinmekle birlikte bulduğu münâsebeti daha özlü bir şekilde ifade etmektedir. Yorumunda, yukarıda bahsi geçen âyetlerde, Allah Teâlâ’nın anılması ve nimetlerine şükredilmesinin ehemmiyetinden bahsedildiğine değinmekte sonrasında müminlerin sabır ve namazla istiâne

²⁹² Ebû Hayyân, *el-Bahru’l-Muhît*, III, 321.

²⁹³ Zerkeşî, *el-Burhân*, I, 44; Tehânevî, *Keşşâfu Istilâhâti’l-Fünûn*, I, 398.

²⁹⁴ el-Bakara 1/158.

²⁹⁵ el-Bakara 1/153.

²⁹⁶ Ebû Hayyân, *a.g.e.*, I, 631.

dilemelerine dâvet edildiklerine akabinde de dînin şîârından olan Hac ibadetinin ehemmiyetine intikâl edildiğine dikkatleri çekmektedir.²⁹⁷

2. *Misal*: كُتِبَ عَلَيْكُمْ إِذَا حَضَرَ أَحَدَكُمُ الْمَوْتُ إِنْ تَرَكَ خَيْرًا الْوَصِيَّةَ لِلْوَالِدَيْنِ وَالْأَقْرَبِينَ ۚ
بِالْمَعْرُوفِ حَقًّا عَلَى الْمُتَّقِينَ ۗ^ط “Size ölüm gelince mîras bırakacaksınız ana-babaya akrabalara vasiyette bulunun”²⁹⁸ Ebû Hayyân bu âyetten önce
“Size kısasta hayat vardır ey akıl sahipleri! Umulur ki takvaya erersiniz”²⁹⁹ âyeti ile münâsebetinin açık olduğunu söyler. Devamında, önceki âyette kısas ve diyet meselesi zikredildikten sonra akabindeki âyette konu münâsebetine binaen ansızın gelebilecek ölüm ihtimaline karşı Allah Teâlânın, vasiyet etmeyi emrettiğini ayrıca bu cümlenin önceki âyete aslında atıf olduğunu zâhir irtibatından dolayı müste’nife şeklinde geldiğini ifade eder. Ebû Hayyân, “ölümün gelmesi” ibaresinden kasıt ölüme işaret eden sebeplerin, hastalıkların ortaya çıkması olduğunu, Arap lisanında da ölüme sebep olan şeylerin mecâzen ölüm diye isimlendirildiğini ifade ederek delil olarak da İbrahim sûresi 17. âyeti zikreder وَيَأْتِيهِ الْمَوْتُ مِنْ كُلِّ مَكَانٍ وَمَا هُوَ بِمَيِّتٍ ۗ^ط “Her taraftan ona ölüm gelir de fakat o ölü değildir.”³⁰⁰ Ebû Hayyân, önceki âyette mevzûun kısas iken kısasın ölümü hatırlatması münâsebetine binâen mevzûla bağlantılı bir şekilde sonraki âyette zikredilen mevzûun terkedilerek ölüm ve vasiyet konusuna geçildiğini ifade etmektedir.

Sübhânî, *İm’ânu’n-Nazar* adlı eserinde bu âyetler arasındaki münâsebeti değinirken ilk etapta yüzeysel bir bakışla bakıldığında bir irtibâtın görülmediği vehmi verdiğini fakat dikkatle bakıldığında ince bağlantıların olduğunu ifade etmektedir. Ayrıca sebep-i nüzûlleri farklı olup ayrı zaman dilimlerinde nâzil olmuş olsalar da, her şeyi

²⁹⁷ Muhammed Ali es-Sâbûnî, *Safvetü’t-Tefâsîr*, (Kâhire: Daru’s-Sâbûnî, 1414/1997), I, 95.

²⁹⁸ el-Bakara 1/180.

²⁹⁹ el-Bakara 1/179.

³⁰⁰ Ebû Hayyân, *el-Bahru’l-Muhît*, II, 19; es-Sâbûnî, *Safvetü’t-Tefâsîr*, I, 107.

bilen alîm ve hakîm olan Allah Teâlâ'nın bu âyetler arasında yukarıda da ifade edildiği üzere bedî' bir insicâm, uyum ve münâsebet yerleştirdiğine dikkatleri çekmektedir.³⁰¹

3.2.1.5. Delil Getirme/ الاستدلال

Tevhide vurgu yapan âyetlerde, Allah'ın varlığı ve birliği ile ilgili mevzû açıldığında peşinden gelen âyetlerde münâsebet gereği aklı iknâya hazır hale getirecek deliller zikredilir, bunlar genelde kevnî âyetlerdir. Buna şu misalleri verebiliriz:

1. *Misal*: Ebû Hayyân, Bakara sûresinin **وَالْهَيْكُمُ إِلَهٌ وَاحِدٌ لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ الرَّحْمَنُ الرَّحِيمُ**

“İlahımız tektir, O'ndan başka ilah yok. O, esirgeyen bağışlayandır.”³⁰² âyetinde ifade edilen, ulûhiyetin teklîğini ve eşsizliğini Kur'ân sadece haber vermekle yetinmeyerek peşinden gelen 164. âyette “Yerin, göğün hilkatinde, gece-gündüz deveranında, gemilerin yüzmesinde, rüzgarda... aklını kullananlar için ibretler vardır,” ifadeleriyle de delillendirildiğine işaret etmektedir. Böylece Allah Teâlâ'nın insanlara sunduğu nimetleri derin bir şekilde tefekkür eden bir kimsenin tevhide ulaşabileceği katî delilleri zikretmektedir.³⁰³

2. *Misal*: **وَهُوَ الَّذِي أَنْشَأَ لَكُمُ السَّمْعَ وَالْأَبْصَارَ وَالْأَفْئِدَةَ ۗ قَلِيلًا مَّا تَشْكُرُونَ** “Sizin için işitmeyi

ve görmeyi ve düşünmeyi inşa eden O'dur. Çok az şükrediyorsunuz.” **وَهُوَ الَّذِي ذَرَأَكُمْ**

فِي الْأَرْضِ وَإِلَيْهِ تُحْشَرُونَ “Sizi yeryüzüne yerleştiren de O'dur, dirilişiniz O'na

olacaktır”³⁰⁴ **وَهُوَ الَّذِي يُحْيِي وَيُمِيتُ وَلَهُ اخْتِلَافُ اللَّيْلِ وَالنَّهَارِ ۗ أَفَلَا تَعْقِلُونَ**

veren hayatı veren; geceyi gündüzü döndürme de O'na âittir, akletmeyecek misiniz”³⁰⁵

Ebû Hayyân âyetlerde dizilen bu nimet silsilelerinin Allah'ın varlığına işaret eden

³⁰¹ Sübhânî, *Îm'ânu'n-Nazar*, 50.

³⁰² el-Bakara 2/163.

³⁰³ Ebû Hayyân, *el-Bahru'l-Muhît*, I, 638; *Safvetü't-Tefâsîr*, I, 97.

³⁰⁴ el-Mü'minûn 23/78, 79.

³⁰⁵ el-Mü'minûn 23/80.

deliller olduğunu ifade eder. Bu âyetten önce inkarcıların Allah'ın varlığına işaret eden delillerden kulağını tıkayarak, yüz çevirip ibret tablolarına gözünü kapaması, hakikatları düşünmemesi neticesinde hitabın müminlere döndüğüne dikkatleri çeker. İnsanın, yaratıcının kendisine şükretmesi için bahşettiği vücudundaki azaları yerinde kullanmayarak, delillerden hareketle aklıyla tefekkür edip Allah'ın vahdaniyetine intikal etmemesini sanki bu azalardan yani gözden, kulaktan ve akıldan mahrum kalmış gibi olduğuna yormaktadır. Ebû Hayyân bu konuyu şu âyetle de desteklemektedir. “كُلُوبَهُمْ سَمِعُوا مِنْ شَيْءٍ” “Kulakları, gözleri hatta gönülleri onlara hiçbir fayda vermedi.”³⁰⁶ O'na göre, bu duyu organlarını insana kim verdiyse hayatı ve ölümü veren de odur ve bu gece gündüz değişimine gücü yeten tekrardan diriltmeye de gücü yeter. Özellikle bu duyu organlarının zikredilmesinin sebebi olarak din ve dünyada en çok insana yarayacak olmasını zikreder. Zira insan işitme ve görmeyle Cenab-ı Allah'ın vahdaniyetini, varlığını hissedebilir; kalp ile de delillerden yola çıkarak tefekkür neticesinde Allah'ın vahdaniyetini ve sıfatlarını anlar. İşte bu kadar nimet karşısında kulun bu âzaları yerinde kullanmaması sebebiyle münâsebet gereği “ne de az şükrediyorsunuz” ifadesinin pek uygun olduğunu zikretmektedir. أَفَلَا تَعْقِلُونَ، أَفَلَا تَذَكَّرُونَ، أَفَلَا تَتَّقُونَ “Akletmez misiniz, düşünmez misiniz, sakınmaz mısınız” ifadelerinin de Allah Teâlâ'nın nimetleri ve varlık delillerini akledip, düşünerek nihayetinde Allah'ın emir ve yasaklarına karşı takvâyâ teşvikle sona erdiğini bunda da aynı zamanda bir tehdit mesajı olduğunu aktarmaktadır.³⁰⁷

³⁰⁶ el-Ahkâf 46/26.

³⁰⁷ Ebû Hayyân, *el-Bahru'l-Muhît*, VI, 385, 386.

3.2.1.6. *İntikâl/الانتقال*

Muhatabın dikkatini zinde tutmak için genelde işlenen konudan هَذَا gibi bir ism-i işâret ile başka bir mevzûa geçmekle gerçekleşir.³⁰⁸ Bu konuda şu misâli verebiliriz.

Ebû Hayyân, Sâd sûresinde هَذَا ذِكْرٌ وَإِنَّ لِلْمُتَّقِينَ لَحُسْنَ مَآبٍ “Bu (Kur’ân) nasihattir.

Şüphesiz takva ehli için güzel bir müstakbel vardır”³⁰⁹ âyeti ile öncesinde zikredilen هَذَا وَإِنَّ لِلطَّاعِينَ لَشَرَّ مَآبٍ “İşte, tuğyana sapanlara da şerli bir müstakbel vardır.” (Sâd,

38/55) âyetinin tefsîrini yaparken, bu âyetlerde geçen هَذَا وَإِنَّ لِلطَّاعِينَ “Bu da tuğyana

sapanlardır.” ifâdesinden هَذَا ذِكْرٌ “Bu nasihattir” ifadesine geçildiğini dolayısıyla bir

konudan başka bir konuya intikâl olduğunu ifade eder. Ebû Hayyân, هَذَا ذِكْرٌ وَإِنَّ

هَذَا ذِكْرٌ وَإِنَّ لِلْمُتَّقِينَ لَحُسْنَ مَآبٍ âyetinden önce de, Allah Teâlâ’nın peyambere ümmetinin

hatalarına karşı sabrı tavsiye edip birçok peygamberleri ve durumlarını zikrettikten sonra intikâl ile müminlerin ve kâfirlerin hak ettikleri cezayı ve gidecekleri yerleri zikretmeye intikal ettiğine dikkatleri çekmektedir. هَذَا ذِكْرٌ demekle kendinden önceki

mevzû ile bağlantının kesildiği, cennet ehlerinden bahisten sonra şekâvet ehline de geçmeden önce هَذَا وَإِنَّ لِلطَّاعِينَ ifadesi ile başka bir konuya intikal edildiğini arz

etmekte ve bunun bir kelamdan başka bir kelama intikalde bu çok güçlü bir münâsebet ve alâka olduğunu düşünmektedir.³¹⁰

3.2.2. *el-Bahru’l-Muhît’te Âyetler Arası Münâsebet Çeşitleri*

Ebû Hayyân birbirini takip eden âyetler arasındaki irtibatın bazen çok açık olduğunu ifade eder. Bu âyetler anlamca birbirinin mütemmimidir; sonra gelen âyet, öncekini

³⁰⁸ Zerkeşî, *el-Burhân*, I, 44; Suyûtî, *İtkân*, III, 375.

³⁰⁹ Sâd 38/49.

³¹⁰ Ebû Hayyân, *el-Bahru’l-Muhît*, VII, 387, 388.

te'kid ve tefsir eder. Bazen de sonraki âyet tahsîs, tafsîl şeklinde gelir. Aralarında bedel, atıf alâkası da olabilmektedir. Fakat bazı âyetler arasında tenâsüb açıkça görülmez; Ebû Hayyân aralarındaki münâsebeti tesbit edebilmek için sebeb-müsebbeb, illet-ma'lûl gibi zihni alakalarla bir takım manevi bağ ve alakalar kurmaya çalışır.

Ebû Hayyân'ın, *el-Bahru'l-Muhît*'te âyetler arasındaki tenâsübü,

1. Âyet içi lafızlar arası münâsebet,
2. Âyet başı ile sonu arasındaki münâsebet
3. Peş peşe gelen âyetler arasındaki münâsebet,
4. Sûre başındaki âyetlerle sonundaki âyetler arasındaki münâsebet olmak üzere dört şekilde ele aldığını gözlemlemekteyiz. Ebû Hayyân'ın tefsiri “âyetler arası münâsebet”in pek çok misalleri ile doludur. Biz araştırmamızda bazı misallerine değineceğiz.

3.2.2.1. Âyet İçi Lafızlar Arası Münâsebet

Kur'ân'ın lafzî yapısındaki ahenk muhatabı etkileyici bir yapıya sahiptir. Bu ahenk bazen ses nizamında, bazen de lügavi cemal bakımındandır. Kur'ân lafızlarındaki harflerin sükûn ve harekeli oluşunda, med ve kasırların münâsebetinde kulağa, ruha hoş gelen fevkalâde bir mûsiki mevcuttur. Kur'ân'ı dinleyen biri harflerin dizilişindeki uyumdan tenâsübten dolayı bir haz duyar. Bu kelimelerin bazısı tefhîm (tok sesli), bazısı safîr (ıslık sesli), bir kısmı hafî, bir kısmı zâhir bazısı da hems (gizli, nefesin akıtılması), cehr (nefesin akıtılmaması, açıkça okunması) tarzında olmakla birlikte müthiş bir uyumla ard arda geldiği görülür.³¹¹ Bu iç mûsiki Kur'ân'ın her âyetinin her bir kelimesinde bulunur.³¹² âyetler de yine birbiriyle irtibatlı kelimelerden teşekkül etmiştir. Abdullah Draz, Kur'ân'ı dinleyen birinin, üslûbunun Hz. Peyamber de dahil olmak üzere tüm insanların ifade tarzından farklı beşer üstü bir tarza sahip olduğuna hemen intikal edeceğini en-Nebeu'l Azîm adlı eserinde beyân ederek bu düşünceyi

³¹¹ Zürkânî, *Menâhil*, II, 222, 223.

³¹² Subhî Sâlih, *Mebâhis*, 334.

desteklemektedir.³¹³ Onun için, bu lafızların yerini İbn Atiyye'nin deyimiyle Arap dili baştan sona tetkik edilse yerini hiçbir lafız tutamaz. Şayet bir kelimenin yeri değiştirilse tenâsüb bozulur, işin ehli bu intizamsızlığı farkederek.³¹⁴ İnsanı cezbeden, kulakları okşayan ve gönlüne sükûnet bahşeden bu ahenk lafızları oluşturan harfler ve dizilişinde de kendini hissettirmektedir. Bu ince münâsebetlere işin ehli az sayıda müfessir temas etmektedir. Yine bir harfin yeri değiştirilirse lisanın zevki kulaklardaki tatlı duygu, his, fesahat ve tenâsüb bozulur, kaybolur. Bu sebeple münâsebet harflere ve lafızlara kadar indirgenmiş durumdadır. Şu âyette buna bir misal vardır: ثُمَّ أَنْزَلَ

عَلَيْكُمْ مِنْ بَعْدِ الْعَمِّ أُمَّةً نُعَاسًا يَعُشَى طَائِفَةً مِنْكُمْ وَطَائِفَةٌ قَدْ أَهَمَّتْهُمْ أَنْفُسُهُمْ يَظُنُّونَ بِاللَّهِ غَيْرَ الْحَقِّ

ظَنَّ الْجَاهِلِيَّةِ³¹⁵ Bu âyette harflerin bütün aksamı bulunduğu halde selâsetini ve tenâsübünü bozmamış belki revnak, parlak ve muhtelif tellerden mütenâsip, mütenâsik bir nağme katmıştır.³¹⁶ Şayet Kur'ân harflerinden biri çıkarılsa veya başka harfle yer değiştirilse tenâsüb ve irtibat tamamen bozulacaktır. Ebu Hayyân'ın belâgat ve nahiv kâideleriyle yazdığı tefsirinde kelime/lafız üzerinde durması ve aralarındaki münâsebet zaman zaman değinmesi de aslında O'nu İ'câz-ı Kur'ân'ı ve belâgat sırlarını zevk edip, lafızlardaki mâna münâsebetlerini tespit etmeye yetkin bir müfessir konumunda olduğunu göstermektedir. Bu konuda şu misalleri vermek mümkündür.

1. Misal: إِيَّاكَ نَعْبُدُ وَإِيَّاكَ نَسْتَعِينُ

إِهْدِنَا الصِّرَاطَ الْمُسْتَقِيمَ³¹⁷

Ebû Hayyân bu âyetlerde geçen نَا ve ن zamirleri arasında bir münâsebet olduğunu ifade etmektedir. O'na göre mütekellim-i meal gayr sîgasıyla ibadeti Allah'a hasr kılıp

³¹³ Draz, Muhammed Abdullah, *en-Nebeu'l-Azîm Nazarât Cedîde fi'l-Kur'âni'l-Kerîm*, thk. Ahmed Mustafa Fadliyye, (y.y. Dâru'l-Kalem li'n-Neşri ve't-Tevzî' 1462/2005), 169.

³¹⁴ İbn-i Atiyye, *el-Muharrerü'l-Vecîz*, I, 52; Draz, *a.g.e.*, 147.

³¹⁵ Âl-i İmrân 3/154.

³¹⁶ Bediüzzaman Said Nursi, *Sözler*, (İstanbul: Envar Neşriyat, 1994), 379.

³¹⁷ el-Fâtiha 1/5, 6.

sadece O’ndan yardım istemenin neticesi doğru yolda olmaktır ve maksuda giden yolu bulamayan da hedefine ulaşamaz.³¹⁸ Görüldüğü üzere Ebû Hayyân iki âyet arasındaki anlam ilişkisini bir tek harf olan ن zamiri üzerinden kurmaktadır. Zemahşerî, istiâne dilemenin ibâdet etme lafzının yanında olma sebebi olarak kulun Allah’a yaklaşmak için ona kulluk etmesi ve ihtiyacını arz etmesi şeklinde açıklarken, ibadetin, istiâneye takdîm edilme sebebi olarak da tevessül etmenin talebini arz etmekten önce geldiği şeklinde açıklama yapmaktadır.³¹⁹ Ebu’s-suûd tefsirinde, istiâne dilemenin ibadet etme eyleminden hemen sonra gelmesinin Allah’a kul olmanın ne derece yüksek bir rütbe olduğuna işaret ettiğine değinerek bu iki kelimenin tertûbindeki hikmete işaret etmektedir.³²⁰

2. *Misal*: ³²¹ أَوْلَيْكَ عَلَى هُدًى مِنْ رَبِّهِمْ وَأَوْلَيْكَ هُمْ الْمُفْلِحُونَ Ebû Hayyân bu âyetteki “hidâyet üzerindeler” ifadesinde عَلَى harf-i cerrinin هُدًى lafzı ile oluşturduğu münâsebeti anlatırken bu lafzın “isti’lâ” anlamı taşıdığını yani bir şeyin üzerinde mekân açısından bulunmak anlamına geldiğini burada ise mecâzen ifade edildiğini arz eder. Hidayet üzerinde olmaları sanki göz önünde canlanıyor anlamında, o mü’minlerin, hayatları boyunca namazı dosdoğru kılmaları, kendilerine verilen rızıktan infak etmeleri, Allah'a ve ahirete tam manasıyla iman etmelerinin neticesinde hidayet üzerinde karar kıldıklarının işareti olmasından bu şekilde ifade edildiğine değinir.³²²

Zemahşerî de عَلَى ibaresindeki isti’lânın hidâyet üzerinde yerleşme ve ona yapışma anlamına geldiğini ve bunun adeta bir bineğe binmeye benzediğini

³¹⁸ Ebû Hayyân, *el-Bahru'l-Muhît*, I, 147.

³¹⁹ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, I, 14.

³²⁰ Ebu’s-suûd, Muhammed b. Muhammed el-Mustafa, *İrşâdu'l-Akli's-Selîm ilâ Mezâya'l-Kitâbi'l-Kerîm*, (Beirut: Dâru İhyâi Turâsi'l-Arabî, t.y.), I, 18.

³²¹ el-Bakara 1/5.

³²² Ebû Hayyân, *el-Bahru'l-Muhît*, I, 169.

zikretmektedir.³²³ Ebu's-Suûd Efendi de isti'lâ harfi *عَلَى*'nin müminlerin hallerini temsil ettiğini hidâyeti adeta kuşandıklarını veya istiâre yoluyla bu kişinin adeta bir bineğe binen bir biniciye teşbîh edildiğine ve binek ile hidâyetin kinâyeye yoluyla benzerliğinden müminin hidâyette ne derece rusûhiyet kazandığını temsîl ettiğine vurgu yapmaktadır.³²⁴ Bu yorumları destekler mahiyette Bediüzzaman Said Nursî de, lafız ve âyetler arasındaki tenâsüblere değindiği *İşârâtu'l-İ'câz* eserinde şöyle demektedir: “Buradaki *عَلَى* kelimesi, temsîlî bir üslûba pencere açar, gösterir kasdıyla zikredilmiştir. Şöyle ki: Sanki hidâyet-i ilâhî bir burak olup mü'minlere gönderilmiştir. Mü'minler tarîk-i müstakîmde ona binerek arş-ı kemâlâta yürürler.”³²⁵

Ebû Hayyân, devamında *من ربهم* lafzındaki “Rab” kelimesinin bulunduğu konumda zikredilmesinin tenâsüb gereği olduğuna değinirken, münâsebetinin açık olduğunu, bu kelimenin terbiye ve şefkat anlamı içerdiğinden Allah'ın kullarına hem dünya hem ahiret saadeti hazırladığını, dünyada yaptıkları güzel amelleri karşılığında *عَلَى هُدَى* hidayet üzerinde ayaklarını sabit kılarak *هُمُ الْمُفْلِحُونَ* ahirette de onları felaha kavuşturacağını ifade ederek Rab isminin yerli yerinde zikredildiğine işaret etmektedir.³²⁶

3. *Misâl*: Ebû Hayyân, A'râf sûresinde *وَادْكُرْ رَبَّكَ فِي نَفْسِكَ تَضَرُّعًا وَخِيفَةً* “Rabbini yalvararak ve gizlice an”³²⁷ âyetinde geçen “zikret” lafzı ile “Rab” kelimesinin alaka ve münâsebetini ifade ederken, Rab kelimesinin kulluğa işaret eden *تَضَرُّعًا وَخِيفَةً* (yalvararak ve gizlice) lafızlarıyla uyumlu olduğuna değinmektedir.³²⁸

³²³ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, I, 44.

³²⁴ Ebu's-suûd, *İrşâdu'l-Akli's-Selîm*, I, 33.

³²⁵ Nursi, Said, *İşârâtu'l-İ'câz*, 61.

³²⁶ Ebû Hayyân, *el-Bahru'l-Muhît*, I, 169.

³²⁷ el-A'raf 7/205.

³²⁸ Ebû Hayyan, *Bahru'l-Muhît*, IV, 449.

Ebû Hayyân, Rab kelimesinin kulda bir saygı, haşyet duygusu uyandırması gerektiğini düşünerek, “yalvararak ve gizlice zikret” ifadesiyle anlamca tenâsüb oluşturduğunu düşünmektedir. Zemahşerî de bu âyetteki تَضَرُّعًا وَخِيفَةً ibaresini tefsir ederken, ibadet esnasında zikri gizlemenin ihlâsa ve tefekkür etmeye daha münâsip olduğuna değinir.³²⁹

4. *Misâl*: وَالْوَالِدَاتُ يُرْضِعْنَ أَوْلَادَهُنَّ حَوْلَيْنِ كَامِلَيْنِ لِمَنْ أَرَادَ أَنْ يُتِمَّ الرَّضَاعَةَ ۗ وَعَلَى الْمَوْلُودِ لَهُ رِزْقُهُنَّ وَكِسْوَتُهُنَّ بِالْمَعْرُوفِ “...çocuk kendinden olan, annelerinin yiyeceğini ve giyeceğini temin etmekle mükelleftir”³³⁰ Ebû Hayyân له مولود “çocuk kendisinden olanın” ifadesinin konuyla münâsebetine değinirken bu lafızda çocuğun babaya bir nimet olarak hîbe edilmesi ve ona mensup olması ifadesi olduğunu söyler. Aynı zamanda burada bir temlik anlamının olduğunu da ifade eder. Bundan dolayı âyet-i kerîmede çocuğun nafakasını ve annesinin bakım ve emzirme masraflarını üstlenen babaya bir teselli vardır bu da çocuğun kendisine temlik edilmesidir, evladının kendisi için bir nimet olmasıdır; zira o çocukla ailesi genişlemekte, kendi ismini taşımaktadır. Ayrıca neslin devamında çocuk babaya tâbidir ki burada babaya yine bir teselli bulunmaktadır.³³¹

Ebû Hayyân, geçen âyette çocuğun bakım giderlerini karşılamak gibi bir külfeti üstlenen babaya işaret ederken أب ve والد kelimelerinin yerine مولود له tabirinin kullanılmasının, babaya çocuğun temlik edildiği ve bir ihsân olduğu duygusunu hissettirdiğinden anlamca daha münâsip olduğunu ifade etmektedir.

³²⁹ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, II, 192; Ebu's-suûd, *İrşâdu'l-Akli's-Selîm*, III, 310.

³³⁰ el-Bakara 1/233.

³³¹ Ebû Hayyân, *el-Bahru'l-Muhît*, II, 224.

Zemahşerî de والد kelimesine yerinde مولود له kelimesinin gelme sebebi olarak çocuğun babaya ait olmasından dolayı ona nisbet edildiğine,³³² annenin ise sadece çocuğu doğurduğuna dikkatleri çekmektedir.³³³

Görüldüğü üzere, Kur’ân’ın sûreleri, âyetleri, kelimeleri ve hatta harfleri arasındaki bu eşsiz tenâsüb, insicam alâka, irtibat, âhenk ve uyum Kur’ân’a hastır ve onun i’câzının en önemli delilidir. Bu özelliği sayesinde muhâtaba bir bıkkınlık ve usanç vermez; şayet lafızlar ve onları oluşturan harfler gelişi güzel dizilmiş olsaydı beşer kelimadan farksız kalacaktı. Ebu Hayyân da tefsirinde, Kur’ân âyetlerinin cüzleri arasındaki bu eşsiz tenâsübü inceden inceye dokuyarak arz etmektedir.

3.2.2.2. *Âyetin Başı ile Sonu Arasındaki Münâsebet*

Âyetin bittiği son kelime veya son harf diye tanımlanan fâsılasının, aynı âyetin başındaki ifadelerle münâsebet ve irtibatını ele almaktadır. Bir kelamdaki cümleler veya kelime öbekleri arasında bir bütünlük bir insicam sağlanabilmesi için sözün başlangıcı ile sonu arasında tenâsüb olması gerekir ki buna bedi’ sanatında “Teşâbühü’l-etraf” (Her iki ucun, tarafın birbirine benzemesi) denir.³³⁴ Sonlarındaki fezlekelerin kendilerinden önce geçen ifadelerle ve onların manalarıyla güçlü bir irtibatı mevcuttur.³³⁵ Zerkeşî de Fâsılların zikredilen manayla uyumlu olduğuna dikkatleri çekerek bunun bazen hemen farkedildiğini bazen de gizlendiğini ifade etmektedir.³³⁶

³³² Ebu’s-suûd, *İrşâdu’l-Akli’s-Selîm*, I, 230.

³³³ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, I, 279.

³³⁴ Sa’ düddîn Mes’ûd b. Ömer Teftezânî, *Muhtasaru’l-Meânî*, (Kum: Dâru’l-Fikr, 1411) 268. Bkz. Yılmaz, Ali, “Fahrüddin er-Râzi’nin et-Tefsiru’l-Kebîr Mefâtihi’l-Ğayb Adlı Eserinde Tenâsüp Ve İnsicam” (Yayınlanmamış Doktora Tezi, A.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1996), 34.

³³⁵ Eroğlu, Ali. “Kur’ân-ı Kerîm’de Fâsıla” *A.Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi*, sy. 10 (1991): 252-258.

³³⁶ Zerkeşî, *el-Burhân*, 78.

Ebû Hayyân da âyetlerde ele alınan mevzûnun âyet fâsılası ile tenâsübüne yeri geldikçe değinmektedir. Mesela, Bakara 173. âyette **إِنَّمَا حَرَّمَ عَلَيْكُمُ الْمَيْتَةَ وَالدَّمَ وَلَحْمَ** **الْخِنْزِيرِ وَمَا أُهْلَ بِهِ لِغَيْرِ اللَّهِ فَمَنْ اضْطُرَّ غَيْرَ بَاغٍ وَلَا عَادٍ فَلَا إِثْمَ عَلَيْهِ إِنَّ اللَّهَ غَفُورٌ رَحِيمٌ** haram kılınan yiyecekler sıralandıktan sonra Allah Teâla'nın, Ğafûr (bağışlayan); Rahîm (çok merhametli) olduğu ifade edilmiştir. Ebû Hayyân, bu âyetin başı ile sonu arasında bir tenâsüb bulunduğuna işaret etmektedir. Zira kul yasak bir şeyi yerse veya zorunlu hallerde yemek mecburiyetinde kalırsa bu durum bir isyan ve emre itaatsizlik anlamı taşıdığından âyet sonunda Allah Teâla'nın esmâ-i hüsnâsından Ğafûr (günahları bağışlaması) ve Rahîm (nihayetsiz merhameti) isimleri zikredilerek kulun havf (korku) ve recadan (ümit) kopmamasının kastedildiğine vurgu yapmaktadır.³³⁷

Ebû Hayyân, âyet başındaki emirlere karşı kulun Allah'a itaatsizliği durumunda ümitsizliğe düşmemesi için âyet sonunda esmâ-i hüsnâdan bağışlama ve merhamet anlamları taşıyan Ğafur ve Rahim isimlerinin zikredildiğini ve bunun da bir tenâsüb oluşturduğunu düşünmektedir.

Tefsîrinde âyet fâsıllarının âyetin siyakıyla uyum içinde olduğuna sık sık değinen İbn Âşûr da bahsi geçen âyetin fâsılasının zikredilen konuyla uyum içinde olduğunu zikretmektedir.³³⁸ Konu ile ilgili şu misalleri de vermek mümkündür.

1. *Misal:* Allah Teâlâ'nın kullarından istediği teklifi emirlerin zorluğuna ve kolaylığına binâen âyet sonunda tereccî edatı olan umulur ki şükredersiniz **لَعَلَّكُمْ** veyahut da umulur ki sakınırsanız **تَتَّقُونَ** ifadelerinin zikredilmesi münâsebetidir. Ebû Hayyân, **وَلَكُمْ فِي الْقِصَاصِ حَيَوةٌ يَا أُولِي الْأَلْبَابِ لَعَلَّكُمْ تَتَّقُونَ**³³⁹ ve **كُتِبَ عَلَيْكُمُ الصِّيَامُ كَمَا كُتِبَ عَلَى الَّذِينَ مِنْ قَبْلِكُمْ لَعَلَّكُمْ تَتَّقُونَ**³⁴⁰ âyetlerinde geçen kısas ve orucun insana getirdiği meşakkatten dolayı âyet sonunda “umulur ki sakınırsınız”

³³⁷ Ebû Hayyân, *el-Bahru'l-Muhît*, I, 665.

³³⁸ İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve't-Tenvîr*, II, 663.

³³⁹ el-Bakara 1/179.

³⁴⁰ el-Bakara 1/183.

anlamında takvâya teşvik eden ifâdelerin konuyla münâsebetinden söz etmektedir. Aynı şekilde, Bakara 185. âyette seferî olanlar ile hasta olanların oruç tutmama ruhsatında يُرِيدُ اللَّهُ بِكُمُ الْيُسْرَ Allah'ın inana bir kolaylık tanıdığını bunun da neticesinde şükürü gerektirdiği, bunun için لَعَلَّكُمْ تَشْكُرُونَ “umulur ki şükredersiniz” ifâdesinin konuyla münâsebetine binâen geldiğine değinir.³⁴¹

2. *Misal:* أَلَمْ تَرَ أَنَّ الْفُلْكَ تَجْرِي فِي الْبَحْرِ بِنِعْمَتِ اللَّهِ لِيُرِيَكُمْ مِنْ آيَاتِهِ ۗ إِنَّ فِي ذَلِكَ لَآيَاتٍ لِكُلِّ صَبَّارٍ شَكُورٍ 342 Âyet-i Kerime’de geminin denizde yüzmesinin Alah’ın sunduğu bir nimet olduğu ve bunda sabreden ve şükreden herkes için varlığının delillerinden olduğu zikredilmektedir. Hayyân bu âyetin sonundaki صَبَّارٍ شَكُورٍ ifadesinin konuyla münâsebetine değinirken gemiye binmenin insanda bir korku uyandırabileceği için âyetin sonunda “sabredenler için” ifadesinin anlam bakımından daha uygun olduğunu söyler. Aynı şekilde Cenab-ı Allah’ın ihsanda bulunduğu, görünen ve görünmeyen nimetler karşılığında bu nimetleri takdir etmek için de “şükredenler için” ifadesinin anlama daha uygun olduğunu ifade eder.³⁴³

3. *Misal:* Âyette bahsi geçen mevzû ibret alınacak bir tablo ise genelde âyet sonunda akli kullanmaya sevkeden bir ifâde ile biter.

وَأَنَّ لَكُمْ فِي الْأَنْعَامِ لَعِبْرَةً ۗ نُسْقِيكُمْ مِمَّا فِي بُطُونِهِ مِنْ بَيْنِ فَرْثٍ وَدَمٍ لَبَنًا خَالِصًا سَائِغًا لِلشَّارِبِينَ 344 وَمِنْ ثَمَرَاتِ النَّخِيلِ وَالْأَعْنَابِ تَتَّخِذُونَ مِنْهُ سَكَرًا وَرِزْقًا حَسَنًا ۗ إِنَّ فِي ذَلِكَ لَآيَةً لِقَوْمٍ يَعْقِلُونَ

Ebû Hayyân birinci âyet ve ikinci âyet arasındaki anlam ilişkisinin ikinci âyetin sonundaki “akleden topluluklar için” ifadesiyle tenâsüb halinde olduğunu düşünmektedir. Âyetten çıkardığı sonuca göre, Cenab-ı Allah büyükbaş gibi nimetleri insanoğlunu bahşetmiş ve kan ve fişkı ortasından besleyici bir sütü nimet olarak

³⁴¹ Ebû Hayyân, *el-Bahru'l-Muhît*, II, 52.

³⁴² Lokman 31/31.

³⁴³ Ebû Hayyân, *el-Bahru'l-Muhît*, VII, 188. İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve't-Tenvîr*, XXI, 152.

³⁴⁴ en-Nahl 16/66, 67.

bahşetmiş sonra yiyecek teminleri için hurma, üzüm gibi besleyici nimetler verdiğini belirttikten sonra bu nimet karşılığında “Bunda akledenler için bir ibret vardır.” hitabıyla münâsebet kurarak mevzûu tamamlamıştır. Zira ibret alıp bir şeyden sonuç çıkarma ancak akıl sahiplerinin yapacağı bir şeydir. Hayyân burada sütün, üzüm, hurma ve baldan önce zikredilmesinin sebebinin insanların onu daha çok ihtiyaç duyup daha çok ve rahat elde etmeleri ve aynı zamanda fitrata işaret etmesi şeklinde değerlendirmektedir. Delil olarak Müslim’in rivâyet ettiği Efendimiz (s.a.v)’e İsrâ olayında kendisine sunulan süt, bal ve içkiden sütü tercih ederek fitratı tercih etmesidir³⁴⁵ hadîsini zikreder. Ayrıca bu âyetlerde geçen ihtiyaca göre dizilen nimet tertibinin, Muhammed sûresinde de bahsedilen cennetteki nehirlerin süttten, şaraptan ve de baldan olacağına dair şu âyetle de فِيهَا أَنْهَارٌ مِنْ مَّاءٍ غَيْرِ آسِنٍ وَأَنْهَارٌ مِنْ لَبَنٍ لَمْ يَتَغَيَّرْ طَعْمُهُ وَأَنْهَارٌ مِنْ خَمْرٍ لَذَّةٍ لِلشَّارِبِينَ وَأَنْهَارٌ مِنْ عَسَلٍ مُصَفًّى 346 delillendirerek âyetler arası tenâsübü daha geniş çerçevede değerlendirmektedir.³⁴⁷

İbn Âşûr da âyetin sonunda âkletme vasfının kullanılma sebebi olarak sütün kan ve fişkı ortasında yaratılmasının Allah’ın hikmetine olan delâletini anlayabilmenin tedebbürü îcap eden bir iş olduğunu zikreder. Bu yaratılışın da yağmur gibi tevhide delâlette bedîhî olmadığına dikkatleri çekmektedir.³⁴⁸

4. *Misal*: Âyet sonlarında zikredilen esmâ-i hüsnânın anlam olarak âyeti tamamladığına işaret edilmesidir. Ebû Hayyân Allah Teâla’nın isimleriyle âyeti-i kerîmenin içerdiği anlam tenâsübüne yeri eldikçe değinmektedir.

“Sahip olduklarını azaltarak onları Allah’ın helak etmesinden emin midirler? Hiç şüphe yok ki Rabbiniz sonsuz şevkat ve merhamet sahibidir”³⁴⁹ Hayyân, önceki âyetlerde geçmiş kavimlerin inkârlarının ve Allah’a isyanlarının karşılığında ansızın gece vakti veya gündüz gaflet içerisinde

³⁴⁵ Müslim, “Eşribe”, 5240.

³⁴⁶ Muhammed 47/15.

³⁴⁷ Ebû Hayyân, *el-Bahru’l-Muhît*, V, 495.

³⁴⁸ İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve’t-Tenvîr*, XI, 204.

³⁴⁹ en-Nahl 16/47.

onları yakaladığını ve cezalandırdığını ve Allah Teâla'nın onları yerin dibine batırmaya kâdir olduğu, bu azaplardan emin olunmaması gerektiği zikredildikten sonra bu âyette ise *على تحوُّف* ibaresi ile onlardan sahip oldukları bazı şeylerin zamanla ellerinden alınmak sûretiyle cezalandırılabilceğinin vurgulandığını ifade eder. Âyetin bitiminde de Cenab-ı Allah'ın sonsuz merhamet ve şefkatini ifade eden ve kulları hemen cezalandırmayıp onlara mühlet veren Rahîm ve Raûf isimlerinin âyetin anlamı ile irtibâtına değinerek tenâsübü ifâde etmiştir.³⁵⁰

3.2.2.3. Peş Peşe Gelen Âyetler Arasındaki Münâsebet

1. *Misal*: İfk hâdisesindeki fitneye sebebiyet veren ve sû-i zanna sebep olan bir halvet olayından bahseder. Ebû Hayyân, *يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَدْخُلُوا بُيُوتًا غَيْرَ بُيُوتِكُمْ حَتَّى تَسْتَأْنِسُوا*, *وَتُسَلِّمُوا عَلَىٰ أَهْلِهَا* ³⁵¹ Bu âyetin başka evlere girmeden önce izin isteyip selam vermeyi vâcip kıldığını ifade etmektedir. Bu âyetin önceki mevzû ile irtibâtına değinirken önceki âyetlerde ifk hâdisesindeki iftiranın sebebi olarak vuku bulan bir halvet olayı olduğunu ve sanki halvet tek başına töhmet altında kalmayı gerektiren bir durum olduğundan Allahu Teâla'nın başka bir eve girmeden önce izin isteyip selam vermeyi vacip kıldığını zikreder. Zira, izinsiz ve ansızın bir eve girmek ve orada bulunmak bazı zanları da peşinden getirebilir, bu mazarratı def etmek için de mevzû ile münâsebet gereği bu âyet yerini almıştır.³⁵²

2. *Misal*: Kur'an'da münâsebet olmadığı iddiasıyla tahrif iddialarına karşı münâsebeti göstererek cevap verdiği âyetlerdeki münâsebeti anlatır. Ebû Hayyân, Fahrettin Râzî'den nakille, Râfızîlerin ileri gelenlerinden bir cemaatin, kıyâmet sûresindeki *لَا تُحَرِّكْ بِهِ لِسَانَكَ لِتَعْجَلَ بِهِ* "O'nu çabucak dilinle tekrarlamaya çalışma"³⁵³ âyetinin

³⁵⁰ Ebû Hayyân, *el-Bahru'l-Muhît*, V, 479, 480.

³⁵¹ en-Nûr 24/27.

³⁵² Ebû Hayyân, *el-Bahru'l-Muhît*, VI, 410; Râzî, *Mefâtihu'l-Ğayb*, XXIII, 196, 197.

³⁵³ el-Kıyâmet 75/16.

kendinden önceki âyetlerle anlam bakımından münâsebetinin olmadığını iddiasıyla Kur'ân'da tebdîl, ziyadelik veya noksanlık vardır fikrine zehab ettiklerini ifade eder.³⁵⁴ Fahrettin Râzî, râfızîlerin böyle bir âyetin Allah'tan sudur etmeyeceğini öne sürerek Kur'an'da tahrif olduğunu iddia etmelerine karşın bu âyetin önceki âyetlerle münâsebetini îzah etmiştir. Sûre başında, kıyamet gününü ve yeniden dirilmeyi inkâr eden ve Cenab-ı Allah'ın mu'cizeleri karşısında göz yumarak yüz çevirenler tasvîr edilerek bu kişilerin dünyada sadece şehvî isteklerini tatmini için yaşadıkları vurgulandıktan sonra tam tersi, hayatını Allah'ın âyetlerini hıfzedip anlamaya, tebliğ etmeye ve bu âyetlerde derinleşmeye çalışanların karakteri de ifade edilmektedir. Eşya zıttı ile bilindir, kâidesiyle bu iki zıt karakter zikredilerek aralarında bir münâsebet kurulmaktadır. Hz. Peygamber de Allah'ın âyetlerine karşı olan titizliği ve biran önce ezberleme gayretiyle acele ettiğinden vahyin hıfzının ilâhî koruma garantisi altında olduğunu bildiren ³⁵⁵ *إِنَّ عَلَيْنَا جَمْعَهُ وَقُرْآنَهُ* âyetle îkaz edilmiş oldu. Uyarı taşıyan bu ifâdeler anlam bakımından önceki âyetlerle tenâsüb içindedir. Akabinde Peygamber (s.a.v.)'den çevrilen hitap tekrardan ³⁵⁶ *كَلَّا بَلْ تُحِبُّونَ الْعَاجِلَةَ* âyeti ile kendini dünyaya adanmış, sadece fani dünyanın geçici lezzetlerini kendini kaptırmış bahsi geçen önceki karaktere dönmüş oldu.³⁵⁷ İlk bakışta münâsebet yokmuş gibi gözükse de tefekkür neticesi bu sonuca ulaşmak mümkündür. Bununla birlikte bu münâsebetleri keşfetme gayretini her müfessirde görememekteyiz..

3. *Misal*: Konusu ribâ (fâiz) ve infâk olan âyetler arasındaki münâsebeti gösterir. الَّذِينَ ³⁵⁸ *يَأْكُلُونَ الرِّبَا لَا يَقُومُونَ إِلَّا كَمَا يَقُومُ الَّذِي يَخْبِطُهُ الشَّيْطَانُ مِنَ الْمَسِّ* Ebû Hayyân, fâiz yiyenlerin câhiliye âdeti olan habîs, pis bir mala tamahkârlık gösterdiklerinden şeytan çarpımışçasına dirileceklerini tasvîr eden bu âyetle bir önceki âyetteki الَّذِينَ يُنْفِقُونَ

³⁵⁴ Râzî, *Mefâtîhu'l-Gayb*, XXX, 222, 223.

³⁵⁵ el-Kıyâmet 75/17.

³⁵⁶ el-Kıyâmet 75/20.

³⁵⁷ Ebû Hayyân, *el-Bahru'l-Muhît*, VIII, 379, 380.

³⁵⁸ el-Bakara 1/275.

أَمْوَالُهُمْ بِاللَّيْلِ وَالنَّهَارِ سِرًّا وَعَلَانِيَةً فَلَهُمْ أَجْرُهُمْ عِنْدَ رَبِّهِمْ وَلَا خَوْفٌ عَلَيْهِمْ وَلَا هُمْ يَحْزَنُونَ³⁵⁹

Allah yolunda, mallarının iyisinden gece gündüz, gizli âşikar harcayanların mükâfatlarının Allah tarafından verileceği gerçeği arasında tenâsüb olduğunu düşünmektedir. Endelüsî, burada başka bir münâsebeti de zikretmektedir. Zira sadakalarda zâhiren bir noksanlık ribada ise bir artış bulunmakta buradan istitrâd sanatıyla başka konuya intikâl etmiştir. Allah'ın emrettiğinden Allah'n nehyettiğine dair bu intikâl iki zıt şeyi kıyasladığından tezât münâsebetini de barındırmaktadır. Riba yiyenlerin bu kötü alışkanlıktan nefret ederek uzaklaştırmaları için Arap edebiyatında âdet olan nefret edilecek şeyin, çok kötü sevmedikleri bir şeye benzetilmesiyle zikredilir ki bir tikslenme oluşsun. Hayyân bu münâsebeti genişleterek sâffât sûresindeki طَلْعُهَا كَأَنَّهُ رُؤُوسُ الشَّيَاطِينِ “(cehennemde yiyecekleri) meyveler şeytan başına benzer”³⁶⁰ âyetiyle de desteklemektedir.³⁶¹

4. *Misal*: Bir âyetin sûre içinde kendinden önceki ve sonraki bütün âyetlerle münâsebetine değinir. وَتَمَّتْ كَلِمَتُ رَبِّكَ صِدْقًا وَعَدْلًا ۗ لَا مُبَدَّلَ لِكَلِمَاتِهِ ۗ وَهُوَ السَّمِيعُ الْعَلِيمُ. “Rabbinin sözü adâlet ve doğruluk üzere tas tamamdır. Sözleri asla değişmez. O her şeyi işiten bilendir”³⁶² Ebû Hayyân bu âyetin sûre başından buraya kadar ele alınan tevhid delilleri, peygamberlik ve yeniden dirilme ve bunu inkar edenleri tenkit eden âyetlerle ilişkili olduğunu düşünmektedir. Aynı zamanda bu âyetten sonra sûre sonuna kadar gelecek olan hükümler ve kıssalarla da alakalı olduğu için bu âyetin burada zikri münâsebet bakımından uygun olmuştur, der. وَتَمَّتْ كَلِمَتُ رَبِّكَ. Tamamlanan kelimeler için farklı anlamlar zikredilmekte, Allah'nın kaza kaderi, Kur'ân, emir ve yasakları, vaatleri ve tehditleri gibi anlamlar taşımaktadır. Ebû Hayyân bu âyetin sûrenin iki tarafını birbirine bağladığını onlarla münâsebet halinde olduğunu beyân etmektedir.³⁶³

³⁵⁹ el-Bakara 1/274.

³⁶⁰ es-Sâffât 37/65.

³⁶¹ Ebû Hayyân, *el-Bahru 'l-Muhît*, II, 346.

³⁶² el-En'âm 6/115.

³⁶³ Ebû Hayyân, *el-Bahru 'l-Muhît*, IV, 212.

5. *Misal*: İsrâiloğulları'nın Allah'a verdikleri ahdi bozması konusunu işleyen âyetler arasındaki münâsebetе değinir. وَإِذْ أَخَذْنَا مِيثَاقَ بَنِي إِسْرَائِيلَ لَا تَعْبُدُونَ إِلَّا اللَّهَ وَبِالْوَالِدَيْنِ إِحْسَانًا وَذِي الْقُرْبَىٰ وَالْيَتَامَىٰ وَالْمَسَاكِينِ وَقُولُوا لِلنَّاسِ حُسْنًا وَأَقِيمُوا الصَّلَاةَ وَآتُوا الزَّكَاةَ ۗ ثُمَّ تَوَلَّيْتُمْ إِلَّا قَلِيلًا مِّنْكُمْ وَأَنْتُمْ مُعْرِضُونَ³⁶⁴ Endelüsî'ye göre bu âyet-i kerîme kendinden önceki âyetlerde geçen İsrailoğullarına verilen nimetler karşılığında nankörlükleri ve bu nimetleri değiştirmeleri sonucunda azarlanmaları ve aşağılanmaları bakımından münâsebet hâlinedir. Çünkü İsrâiloğullarından yalnızca Allah'a ibadet etmek, sıla-i rahîmi gözetmek, anne babaya hürmet gibi güzel ahlâka dair ameller için mîsâk (yemin) alındığından ayrıca mâlî ve bedenî ibadetleri yerine getireceklerine dair söz alınmasına karşılık bu gerçeklerden yüz çevirerek mîsâkı bozdukları ve bu davranışın kendilerinin tarih boyunca edinmiş oldukları bir âdetleri olduğundan bu âyette bu davranışları münâsebet gereği zikredilmektedir.³⁶⁵

366 Ebû Hayyân'a göre peygamberlerinizi “öldürüyorsunuz” fiili mâziyi hikaye eden hâl anlamında kullanılmış ki sanki onların peygamberleri nasıl katlettiği hâli hazırda hayalde veya göz önünde canlansın diyedir. Bu muzâri fiil âyet fâsılalarıyla da uyum hâlinedir. Ayrıca bu fiilde gelecek zaman anlamı da vardır; zira Yahudiler Tevrat'ta ve İncil'de kendilerine gönderilecek bir peygamber olduğunu bildikleri halde Hayber'de Peygamber Efendimiz'e zehirli bir yemek sunarak onu öldürmeye teşebbüs etmişlerdir. Hatta Hz. Peygamber (s.a.v.) aldığı bu zehir sonucunda her sene rahatsızlandığını ifade etmiş, vefatından önce de Hz. Aişe, Hz. Peygamberin “Ben Hayber'de yediğim yemeğin acısını sürekli hissettim. Şimdi de o zehrin acısıyla içimdeki damarın koptuğunu hissediyorum.” şeklinde buyurduğunu nakleder.³⁶⁷ Bu da

³⁶⁴ el-Bakara 2/83.

³⁶⁵ Ebû Hayyân, *el-Bahru'l-Muhît*, I, 450.

³⁶⁶ el-Bakara 2/87.

³⁶⁷ Buhârî, “*Meğâzi*”, 4428.

İsrâiloğullarının, peygamberlerini katletmelerini âdet hâline getirdiklerini göstermektedir.³⁶⁸

6. *Misal*: Yeniden dirilmeyi ıspatlayan hissî mu'cizelerle ve kevnî mu'cizeleri içeren âyetlerin tenâsübünden bahseder. مَثَلُ الَّذِينَ يُنْفِقُونَ أَمْوَالَهُمْ فِي سَبِيلِ اللَّهِ كَمَثَلِ حَبَّةٍ أَنْبَتَتْ

“Allah yolunda سَبْعَ سَنَابِلَ فِي كُلِّ سُنبُلَةٍ مِائَةٌ حَبَّةٌ وَاللَّهُ يُضَاعِفُ لِمَنْ يَشَاءُ وَاللَّهُ وَاسِعٌ عَلِيمٌ

harcayanların meseli bir daneye benzer ki yedi sünbül vermiştir, her sünbülde de yüz dane vardır. Allah istediğine kat be kat verir. Allah ihsânı sınırsızdır, ilmi her şeyi kuşatır”³⁶⁹ Ebû Hayyân bu âyetin kendinden önceki âyetlerle münâsebetini şöyle îzah etmektedir. Önceki âyetlerde İbrahim (a.s)’in dirilmeye şâhit olmak istemesi üzerine dört kuşun öldükten ve parçaları her tarafa dağıldıktan sonra Allah’ın izniyle dirilmesi³⁷⁰; ondan önceki âyette de ıssız, harabe bir kasabaya giren kişinin Allah bunları nasıl diriltecek sorgulaması üzerine Cenâb-ı Allah’ın onu yüz yıl öldürüp sonrasında diriltikten sonra sahip olduğu merkebin ve çevresindekilerin dirilmesi³⁷¹ yeniden dirilmenin en güçlü iki delilidir. Hayyân, bu iki kıssadaki yeniden dirilme gerçeğiyle yüzleşecek insana peşi sıra gelen âyette, âhiretine fayda verecek olan infâk meselesine geçildiğini ve aralarında bir tenâsübün varlığından söz etmektedir. Böylece yeniden dirilme ile ahiret ve infak arasında bir münâsebeti işaret etmektedir. Çünkü Allah yolunda infak etmenin semeresi daha çok âhirette görülür ve yeniden dirilmeye îtikadı olmayan da infâkta bulunmaz. Endelüsî, burada bir habbeden yedi yüz habbeyi yaratmanın Cenab-ı Allah’ın azîm kudretine işâret ettiğini ve yeniden diriltmeye Kâdir olduğunun da bir delili olduğunu ayıca inanç ile teklîfi hükümler arasında da bir münâsebetin bulunduğunu arz etmektedir.³⁷²

³⁶⁸ Ebû Hayyân, *el-Bahru'l-Muhît*, I, 469.

³⁶⁹ el-Bakara 2/261.

³⁷⁰ el-Bakara 2/260.

³⁷¹ el-Bakara 2/259.

³⁷² Ebû Hayyân, *el-Bahru'l-Muhît*, II, 315.

3.2.2.4. Sûrenin Başındaki Âyetler ile Sonundaki Âyetler Arasındaki Münâsebât

Âyetler arası münâsebette dikkatleri çeken diğer bir mevzû da sûrenin başladığı âyetlerle sona erdiği âyetler arasında bir tenâsübün olmasıdır.³⁷³ Ebû Hayyân Bakara sûresinin sonunda, sûrenin açılışı ile kapanışı diye nitelendirdiği başı ile sonu arasındaki münâsebetle değindikten sonra, uzun sûrelerin başlangıçlarının sonu ile kopmaz bir bağ ve uyum içinde olduğunu, yeri geldikçe bu tenâsübe mutlaka değineceğini ifade ederek, bu uyumun Arap dilinin fesâhat özelliğinden kaynaklandığına vurgu yapar. Devamında, bu üslûbun Arap kelamının nazmında yer aldığını yani istitrâd usûlüyle bir söze başladıktan sonra başka bir konuya geçilerek sözün çokça uzun tutulduktan sonra tekrar aynı mevzûa dönülmesi şeklinde târif etmektedir. Ebû Hayyân, bu yöntem bilindikten sonra, ilk bakışta münâsebet yokmuş gibi zannedilen sözler arasında dikkatle bakıldığında bir münâsebetin keşfedilebileceğine parmak basmaktadır.³⁷⁴

Sûre başı ve sonu münâsebeti ile ilgili *Merâsidu'l-Metâli' fî Tenâsübi'l-Mekâti'* ve *'l-Metâli'* adlı müstakil bir eser ortaya koyan Suyûtî sûre başı ile sonu arasında lafız veya manaya dayalı bir tenâsüb kurmakta ve bu münâsebetlere genelde bir veya birkaç cümle ile vecîz bir şekilde değinmektedir.³⁷⁵

Ebû Hayyan, “İftitâh/Müfteteh” (açılış) ve “İhtitâm/Muhtetem” (kapanış) uyumu diye nitelendirdiği bu kısımda genel itibariyle anlam bakımından bir tenâsüb kurmaya çalışmaktadır. Buna şu sûreleri misal verebiliriz.

a) Bakara Sûresi: Ebû Hayyân bu sûrenin sonu ile başı arasındaki münâsebetle çok veciz bir şekilde değinmektedir. Sûre sonundaki *أَمَّنَ الرَّسُولُ بِمَا أُنزِلَ إِلَيْهِ مِنْ رَبِّهِ وَالْمُؤْمِنُونَ* “Resûl ve müminler kendisine indirilene îman ettiler”³⁷⁶ âyetinin tefsirini yaparken,

³⁷³ Bkz. Zerkeşî, *el-Burhân*, I, 185; Yılmaz, *Âyetler ve Sûreler Arasındaki Münâsebet*, 159-167.

³⁷⁴ Ebû Hayyân, *el-Bahru'l-Muhît*, II, 378.

³⁷⁵ Suyûtî, *Merâsidu'l-Metâli' fî Tenâsübi'l-Mekâti'* ve *'l-Metâli'*, (Bahsün fî'l-Alâkât beyne Metâlii Suveri'l-Kur'ân ve Havâtîmihâ), thk. Abdulmuhsin b. Abdülazizi'l-Asker, (Riyâd, Mektebetu Dâri'l-Minhâc, 2005/1426). (Muhakkîkin önsözü), 30.

³⁷⁶ el-Bakara 2/285.

sûre açılışında/başında müttakilere hidâyet olarak indirilen kitap ve bu kitapta müminlerin sıfatlarından gayba iman, Allah resûlüne ve ondan önceki elçilere iman etme gibi husûsiyetler zikredildikten sonra sûre kapanışında da aynı anlamları taşıyan âyetlerin zikredilmesinin çok uyumlu olduğunu ve bu vasıfları anlatılanların ümmet-i Muhammed (s.a.v.) olduğunu ifade etmektedir.³⁷⁷ Suyûtî de bu münâsebebe tek cümle ile çok vecîz bir şekilde değinmekte, aralarında mü'minlerin ve kâfirlerin sıfatlarını bildirmek konusunda tenâsüb vardır, demektedir.³⁷⁸ Ebû Hayyân'ın daha uzun ifadelerle temas ettiği münâsebebe Suyûtî tek cümle ile değinmektedir.

Nimetullah Nahcuvânî, bu sûrenin başı ile sonu arasındaki münâsebebe uzunca değinmektedir. Sûre başında Allah'a giden yolların yaratılmışların nefesi sayısınca olduğunu, bu yollardan en güzelinin ve selametlisinin Allah'ın seçtiği yol olduğunu vurgulayarak konuya giriş yapmaktadır. Devamında Bakara'nın başında şerî hükümlerin, ortasında tarîkat âdâbıyla ilgili ahlâka dair meselelerin olduğunu, sonunun da hâlis tevhîdden ve ona tam mazhar olan Hz. Peyamberden bahsettiğine değinmektedir.³⁷⁹ Nahcuvânî bu iki sûre arasındaki münâsebebe değinirken benzer ifâdeler kullanmakta, tefsîrinin de genel özelliği olan tasavvufî tabirlere temas ederek mevzûu genişçe ele almaktadır.

a) Mâide Sûresi: Ebû Hayyân bu sûrenin başı ile sonu arasındaki münâsebebe değinirken, Râzi'den nakil yaparak sûrenin girişinde بِالْعُقُودِ³⁸⁰ يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا أَوْفُوا بِالْعُقُودِ³⁸⁰ âyeti ile Rubûbiyet ile ubûdiyet arasında ahdedilmiş bir akdın mevcûdiyetinden sözeder. Sûrenin nihâyetinde ise اللَّهُ مُلْكُ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضِ وَمَا فِيهِنَّ وَهُوَ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ³⁸⁰ nefsin fâniliği, Allah (c.c.)'ın kibriyası, izzeti, kadrinin yüceliği vurgulandığını; sûre başının şeriat sonunun ise hakikat olduğunu böylece aralarında münâsebet olduğunu söyler. Bu açılış ile kapanış arasında ne güzel bir münâsebet vardır ifadesini

³⁷⁷ Ebû Hayyân, *el-Bahru'l-Muhît*, II, 378.

³⁷⁸ Suyûtî, *Merâsidu'l-Metâli*, 47.

³⁷⁹ Nahcuvânî, Nimetullah, *el-Fevatihu'l-İlahiyye ve'l-Mefâtihu'l-Ğaybiyye*, (Mısır: Dâru Rukâbî li'n-neşr, 1419/1999), I, 20.

³⁸⁰ el-Mâide 5/1.

de naklettikten sonra Endelüsî, Râzî nin bu sözlerinin sahabe veya tâbîinden nakil olmayıp tasavvûfî görüşlerden olduğunu ve gerçek bilginin Allah'ın ilminde olduğunu ifâde ederek sözü bitirir.³⁸¹ Suyûtî, sûre başında hacda avlanma ile ilgili hükümler, haram aylara hürmet, Benî isrâil'den söz alınması, İsa (a.s.)'a ilahlık isnâd etme mevzûlarının sûre sonunda da zikredildiğine işâret ederek münâsebeti farklı bir şekilde tespit etmektedir.³⁸² Ebû Hayyân, Râzî'den nakille, doğrusunu Allah bilir ifadesini ekleyerek tasavvufî bir yorumla münâsebeti değinirken Suyûtî ise ilk bakışta akla gelen zâhirî anlam üzerinden münâsebet kurmaktadır.

b) İbrâhîm Sûresi: Ebû Hayyân'a göre bu sûrenin sonu başı ile tenâsüb içindedir; çünkü Endelüsî'ye göre sûre sonundaki **وَلْيُنذِرُوا بِهِ** "Bu Allah'ın tek ilah olduğunu bilip

bununla uyarılmaları için sana bir tebliğdir"³⁸³ ifâdesi sanki ilk âyetteki **لُتُخْرِجَ النَّاسَ**

"İnsanları, karanlıklardan aydınlığa çıkarıp Allah'ın doğru yoluna ulaştırman için sana indirilmiş bir kitaptır"³⁸⁴ ifâdesine mâtuf gibidir.³⁸⁵ Sûre başındaki âyet hem anlam hem de lafızdaki sebebiyet ifâdesiyle bir benzerlik içindedir. Suyûtî de sûre başı ve sonu Kur'ân'dan bahsetmektedir şeklinde birkaç kelime ile münâsebeti değinir.³⁸⁶ Suyûtî, Ebû Hayyân gibi aynı münâsebeti değinirken daha vecîz ifadeler kullanmaktadır.

c) Mü'minûn Sûresi: Endelüsî sûre başındaki **قَدْ أَفْلَحَ الْمُؤْمِنُونَ** "Mü'minler felâha ermişlerdir"³⁸⁷ âyetinin, sûre sonundaki **إِنَّهُ لَا يُفْلِحُ الْكَافِرُونَ** "Bilâ şüphe inkarcılar felâh görmezler"³⁸⁸ âyetiyle münâsebet halinde olduğunu ifade etmektedir. Ebû Hayyân

³⁸¹ Ebû Hayyân, *el-Bahru'l-Muhît*, IV, 69; Râzî, *Mefâtîhu'l-Ğayb*, XII, 147.

³⁸² Suyûtî, *Merâsidu'l-Metâli*, 49,50.

³⁸³ İbrâhîm 14/52.

³⁸⁴ İbrâhîm 14/1.

³⁸⁵ Ebû Hayyân, *el-Bahru'l-Muhît*, V, 429.

³⁸⁶ Suyûtî, *Merâsidu'l-Metâli*, 52.

³⁸⁷ el-Mü'minûn 23/1.

³⁸⁸ el-Mü'minûn 23/117.

birbiriyle örtüşen iki zıt ifade arasındaki tenâsübü vecîz bir şekilde ifâde etmiştir. Başta Suyûtî olmak üzere birçok müfessir de mü'minûn sûresinin başı ile sonu arasındaki münâsebet, Ebû Hayyân'ın tespit ettiği şekilde değinmektedirler.³⁸⁹

d) Nûr Sûresi: Ebû Hayyân, sûre başında *سُورَةٌ أَنْزَلْنَاهَا* “Bir sûre ki indirdik”³⁹⁰ şeklinde başlayarak peşinden Resûlüne (s.a.v) indirdiklerinden ümmetin uymak zorunda olduğu bir çok emir ve işlenen bazı suçlara karşılık cezalar zikredildiğini; sûre sonunda da ümmete *فَلْيُحَذِرِ الَّذِينَ يُخَالِفُونَ عَنْ أَمْرِهِ أَنْ تُصِيبَهُمْ فِتْنَةٌ أَوْ يُصِيبَهُمْ عَذَابٌ أَلِيمٌ*³⁹¹ O'na tâbi olarak peşinden gitmeleri gerektiği, bu durum karşısında Allah resûlüne hürmeten özel durumları karşısında izin istemeleri gerektiği ve dualarda da saygıyla O'nu anmalarının lüzûmu bildirildiğinden sûre başı ile sonu münâsebet hâlinde olduğunu düşünmektedir. Burda sûre başında farz kılınan hükümler ile sûre sonunda bu emirlere itaat etme gerekliliği vurgulanmakta Ebû Hayyân da aralarındaki münâsebeti vecîz bir şekilde ifâde etmektedir.³⁹² Suyûtî ise sûre başında *وَلْيُضْرِبْنَ بِخُمُرِهِنَّ عَلَىٰ جُيُوبِهِنَّ وَلَا* “Baş örtülerini yakaları üzerine bağlasınlar, süslerini de göstermesinler”³⁹³ âyetinin kadınlardan bahsettiğini, sûre sonunda da *فَلَيْسَ عَلَيْهِنَّ جُنَاحٌ أَنْ يَضَعْنَ ثِيَابَهُنَّ غَيْرَ* “Açılıp saçılmadan giysilerini çıkarmalarında bir sakınca yoktur.” Âyeti ile yaşlı kadınlardan bahsetmektedir, diyerek aralarında bu şekilde bir münâsebet kurmaktadır.³⁹⁴ Burada dikkati çeken Suyûtî'nin sûre başı şeklinde aldığı âyet sûrenin

³⁸⁹ Ebû Hayyân, *el-Bahru'l-Muhît*, VI, 391; Bkz. Suyûtî, *Merâsidu'l-Metâli*, 56; Zemahşerî, *el-Keşşâf*, III, 207; Râzî, *Mefâtihu'l-Ğayb*, XXIII, 129; Bikâî, *Nazmu'd-Dürer*, XIII, 198, 199; Ebu's-Suûd, *İrşâdu'l-Akli's-Selîm*, VI, 154; Âlûsî, *Rûhu'l-Meâni*, XVIII, 72; Merâğî, Ahmed b. Mustafa, *Tefsîru'l-Merâğî*, (Mısır: Matbaatu Mustafa, 1365/1946), XVII, 63; Sâbûnî, *Safvetü't-Tefâsîr*, II, 293.

³⁹⁰ en-Nûr 24/1.

³⁹¹ en-Nûr 24/63.

³⁹² Ebû Hayyân, *el-Bahru'l-Muhît*, VI, 435, 436.

³⁹³ en-Nûr 24/31.

³⁹⁴ Suyûtî, *Merâsidu'l-Metâli*, 56.

ortalarına yakın bir âyettir. Sonu diye aldığı âyet te sonlara yakın bir âyettir. Bu da sûre başı ve sonu denilince ilk ve son âyetin kastedilmeyebileceği ihtimalini ortaya çıkarmaktadır. Ayrıca Ebû Hayyân ile Suyûtî'nin burada yorum farklarına rastlamaktayız, bu da daha önce değindiğimiz gibi münâsebet tespitinin müfessirin ictihâdına müstenid olmasından kaynaklanır.

e) **Şuarâ Sûresi:** Ebu Hayyân, sûrenin sonuna yakın **وَإِنَّهُ لَشَرِيفٌ رَبِّ الْعَالَمِينَ** “Hakîkaten O, âlemlerin rabbinden nâzil olmuştur”³⁹⁵ âyetinde **إِنَّهُ** daki zamirin Kur’ân’a âit olduğunu söyler. Yani Kur’ân’ın ne bir kehânet ne bir sihir olduğu bilakis Allah katından olduğunun vurgulandığına değinir. Sûre sonunun, sûre başında geçen **تِلْكَ** ³⁹⁶ **آيَاتُ الْكِتَابِ الْمُبِينِ** müşriklerin yüz çevirdiği kitab-ı mübîn ile tenâsüb halinde olduğunu ifade eden Nahvî bu münâsebeti bir zamirle yakalayarak bu konuda ne kadar dakîk olduğunu göstermektedir.³⁹⁷ Suyûtî de yine çok vecîz bir şekilde münâsebate değinir, sûrenin Kitap zikri ile başladığını ve **وَإِنَّهُ لَشَرِيفٌ رَبِّ الْعَالَمِينَ** âyeti ile yine Kitap bahsiyle sona erdiğine işâret etmektedir.³⁹⁸ Her iki müfessirin yorumu benzerlik göstermekle birlikte Suyûtî daha vecîz ifâdeler kullanmaktadır.

3.3. *el-Bahru 'l-Muhît*'te Sûreler Arası Münâsebet

Kur’ân’da sûreler arası münâsebeteye sayılı müfessir sahip çıkmıştır. Bu müfessirler sûreler arasında bir insicam ve anlamsal tenâsübün varlığından bahsetmişlerdir. Sûreler arasında bir irtbat, alaka ve münâsebetten sözedebilmenin genelde sûre

³⁹⁵ eş-Şuarâ 26/192.

³⁹⁶ eş-Şuarâ 26/2.

³⁹⁷ Ebû Hayyân, *el-Bahru 'l-Muhît*, VII, 38.

³⁹⁸ Suyûtî, *Merâsidu 'l-Metâli*, 57.

tertibinin tevkîfliğini kabul etmekle ilgili olduğu düşünülmektedir.³⁹⁹ Çünkü sûre tertibinin tevkîfliğini kabul etmeyen bir müfessirin sûreler arasında bir anlamsal bağ ve alâka kurmaya cehd etmesi haddi zatında kendisiyle çelişmesi şeklinde değerlendirilmektedir.⁴⁰⁰ Dolayısıyla, sûre tertibinin tevkîfliğini benimseyen Ebû Hayyân⁴⁰¹ ve bir kısım müfessire göre her sûre mâkabli ile veya mâba'di ile münâsebet halindedir.

Sûre tertibinin de âyet tertibi gibi tevkîfi olduğu kanaatini benimseyen görüşün daha isabetli olduğu daha önce delilleriyle ifade edilmişti. Özellikle Osman (r.a.) döneminde istinsah edilen mushafta ashab-ı kiramın icma etmesi; diğer mushaf sahiplerinin kendi mushaflarını yakması bunun başlıca ispatı kabul edilmektedir.⁴⁰² Kur'ân'ın i'cazını inceleyen müfessirler, O'nun nazirsiz olduğunu söylerler. Bu durum Kur'ân sûrelerinin dizgisinin de vahye müstenit olduğunun kanıtı kabul edilmektedir.

Bununla birlikte, "Tenâsübü'l-Kur'ân" ilmine önem veren müfessirlerin, yazdıkları eserlerde, sûreler arasındaki anlamsal uyum ve ahengi birbirlerinden farklı açılardan inceledikleri de gözden kaçmamaktadır; zira sûre ve âyetler arası münâsebeti keşfetmek tevkîfi bir iş değil bilakis müfessirin ictihadına bağlıdır.⁴⁰³ Bu nedenle ictihâdî bir mesele olan sûreler arası münâsebetleri bulma mevzûunda müfessirler arasında ortak noktalar olmakla birlikte kısmen farklılıklar da bulunmaktadır.

Ebû Hayyân da tefsirinde sûreler arasındaki münâsebâtı bulmak için bir hayli gayret sarfetmektedir. Tefsir mukaddimesinde takip ettiği metodu zikrederken âyetler arası irtibat ve münâsebeti değineceğini ifade etmektedir.⁴⁰⁴ Ebû Hayyân, sûre tefsirinde de

³⁹⁹ Subhî es-Sâlih, *Mebâhis*, 151, 152; Ali Galip Gezgin, "Âyetler ve Sûreler Arasındaki Tenâsüb" ile "Sûrelerin Tertibinin Tevkîfliği"nin Kur'ân'ın Metin İçi Bağlamı Açısından Önemi", *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, S. 30, (2018): 22.

⁴⁰⁰ Mehmet Salmazzem, "Kur'ân'ın İ'caz Yönlerinden "Tenâsüb", *Risale-i Nur Örneği*", *Katre*, Sayı 2, (İstanbul, 2016), 208.

⁴⁰¹ Ebû Hayyân, *el-Bahru'l-Muhît*, III, 436.

⁴⁰² Zürkânî, *Menâhilu'l-İrfan*, I, 249; İsmail Cerrahoğlu, *Tefsir Usûlü*, 58.

⁴⁰³ Elmalılı, *Hak Dini Kur'ân Dili*, I, 166.

⁴⁰⁴ Ebû Hayyân, *el-Bahru'l-Muhît*, I, 59.

aynı metodu uygulayarak, peş peşe gelen sûreler arasındaki münâsebetlere değinmektedir.⁴⁰⁵

3.3.1. Ebû Hayyân'ın Sûreler Arasında Kurduğu Münâsebet Vecihleri

Ebû Hayyân, sûreler arası münâsebeti tespitinde farklı tenâsüb vecihlerini kullanmaktadır. Burada Ebû Hayyân'ın en çok değindiği vecihlerin tanımları kısaca arz edilecek sonrasında ise tenâsüb vecihlerini nasıl kullandığına misallerle değinilecektir.

3.3.1.1. İcmâl-Tafsîl Münâsebeti

Önceki sûrede muhtasar değinilen bir meselenin veya bir ifâdenin akabinde gelen sûrede detaylandırılmasıdır. Buna misal olarak Fâtiha sûresinde istenilen sırât-ı müstakîmin tafsîlatının Bakara sûresinde yapılacak amellerle şerhedilmesi⁴⁰⁶ münâsebeti verilebilir. Bazen de bir sûredeki tafsîlden sonra, tâkip eden sûrede icmâl gelebilmektedir.

3.3.1.2. İcâz-İtnâb Münâsebeti

Bir sûrede vecîz bir şekilde değinilen bir mevzû veya ibârenin peşi sıra gelen sûrede uzunca anlatılmasıdır. Buna örnek Kamer ve Rahmân sûreleri verilebilir. Önceki sûrede muttakilerin makâmı, her şeye gücü yeten bir Melîkin huzurunda, cennette, nehirler arasında bir yer şeklinde gösterilince akabinde gelen sûrede de Melîk'in kudretine delâlet eden, yarattığı eserleri zikredilmektedir. Daha sonra iki farklı grup

⁴⁰⁵ Yılmaz, Mehmet Faik, *Âyetler ve Sûreler Arasındaki Münâsebet*, (Ankara: DİB Yayınları, 2009), 168.

⁴⁰⁶ Ebû Hayyân, *el-Bahru'l-Muhît*, I, 159; Elmalılı, *Hak Dini Kur'ân Dili*, I, 267; Yılmaz, Mehmet Faik, *Âyetler ve Sûreler Arasındaki Münâsebet*, 175.

olan cennet ve cehennem ehlinin varacakları yerlere başta ihtisarla ve veciz bir şekilde değinilmişken burada itnâb sanatı ile uzunca zikredilmektedir.⁴⁰⁷

3.3.1.3. *Tetimme Münâsebeti*

Önceki sûrede işlenen bazı mevzûların sonraki sûrelerde devam ederek tamamlanmasıdır. Örneğin Bakara sûresinde işlenen îmânî, amelî mevzûlar peşi sıra gelen sûrelerde kemâle erdirilmiştir.⁴⁰⁸

3.3.1.4. *İbhâmdan Sonra Beyân Münâsebeti*

Önceki sûrede mübhem bir ifâdenin akabindeki sûrede beyân edilmesidir. Mesela Zuhuf sûresinde “va’dedilen gün” ifadesinde bir ibhâm mevcuttur. Bu kapalılık akabindeki sûrenin başında bahsi geçen günün sıfatlarını zikretmekle beyân edilmiş oldu.⁴⁰⁹

3.3.1.5. *Sebep-Müsebbep Münâsebeti*

Bir sûrenin akabindeki sûreye sebep olma hâlidir. Örneğin Kureyş sûresindeki ülfet nimetine sebep olarak Fil sûresindeki mu’cizevî fil hâdisesi zikredilmiştir.⁴¹⁰ Zerkeşî aralarındaki bu ilişkiden dolayı Ubey b. Ka’b’ın mushafında tek sûre şeklinde yer aldığı nakleder.⁴¹¹

⁴⁰⁷ Ebû Hayyân, *a.g.e.*, VIII, 186. Abdülün’im eş-Şâfiî, Ebû Hayyân el-Müfessir Menhecuhu, 120.

⁴⁰⁸ Zerkeşî, *Burhân*, I, 261; Yılmaz, Mehmet Faik, *Âyetler ve Sûreler Arasındaki Münâsebet*, 175.

⁴⁰⁹ Abdülün’im eş-Şâfiî, Ebû Hayyân el-Müfessir Menhecuhu, 120.

⁴¹⁰ Ebû Hayyân, *el-Bahrü’l-Muhît*, VIII, 514; Yılmaz, Mehmet Faik, *Âyetler ve Sûreler Arasındaki Münâsebet*, 175.

⁴¹¹ Zerkeşî, *Burhân*, III, 340.

3.3.1.6. *Umûm-Husûs Münâsebeti*

Bir sûrenin kendinden önceki sûrede umûmî işlenen bir mevzûu husûsî ele almasıdır. Mesela, Felak sûresindeki “yaratılan şerler” lafzında umûm ifâdesi kullanılırken bu mevzû Nâs sûresinde insanla alâkalı olma husûsunda ele alınmaktadır.⁴¹²

3.3.1.7. *Tanzîr-Tezâd, Benzerlik-Zıtlık Münâsebeti*

Peş peşe gelen sûrelerin ele aldıkları mevzûlar bâzen birbirinin nazîri (benzeri) veya zıttı olabilmektedir. Mesela Mü'min ve Fussilet sûreleri arasında, inkâr ehlinin çekeceği azap, onlara yöneltilen tehdit ve aşağılanma mevzûunu işleme bakımından bir benzerlik münâsebeti bulunur.⁴¹³ Kâfirûn ile Nasr sûrelerinde ele alınan mevzû ise islâma bölük bölük giren mü'minler ile dîne karşı direnen kâfirlerin hâlini anlatmada iki farklı insan karakterini ifade etmekten dolayı bir zıtlık tenâsübü bulunmaktadır.⁴¹⁴

3.3.1.8. *Mukâbele Münâsebeti*

Peş peşe gelen sûrelerde bazen mevzûlar birbirinin mukâbili konumundadır. Buna misal olarak Mâun ile Kevser sûreleri arasındaki münâsebet verilebilir. Önceki sûrede, münâfiklık, cimrilik, namazı tek, riya ve zekatı menetme huylarına mukâbil Kevser'de îta, namaz emri, ihlas ve kurban kesmeyle ihsânda bulunma emredilmektedir.⁴¹⁵

Yukarıda bahsi geçen münâsebet vecihlerine ilâveten sûreler arasında daha fazla tenâsüb vecihleri kurmak mümkündür. Peş peşe gelen âyet ve sûreler arasındaki ilişki bazen biri diğerrinin mütemmimi, te'kidi, tefsîri şeklinde gelebildiğinden⁴¹⁶ müfessirler bu tenâsüb vecihlerine temas etmemektedirler. Onlar umûmiyetle ilk bakışta

⁴¹² İbnü'z-Zübeyr, *el-Burhân*, 224; Yılmaz, *Âyetler ve Sûreler Arasındaki Münâsebet*, 175.

⁴¹³ Ebû Hayyân, *el-Bahru'l-Muhît*, VII, 462; Âlûsî, *Rûhu'l-Meânî*, XXIV, 94.

⁴¹⁴ Ebû Hayyân, *a.g.e.*, VIII, 524; Yılmaz, *a.g.e.*, 177.

⁴¹⁵ Râzî, *Mefâtihu'l-Ğayb*, XXXII, 117; Ebû Hayyân, *el-Bahru'l-Muhît*, VIII, 520; Elmalılı, *Hak Dini Kur'ân Dili*, VI, 801, Yılmaz, *a.g.e.*, 176.

⁴¹⁶ Yılmaz, *Âyetler ve Sûreler Arasındaki Münâsebet*, 177.

farkedilmeyen münâsebet vecihlerini zihnî bir gayret ile bulmaya ve aktarmaya çalışmaktadırlar.⁴¹⁷

3.3.2. Ebû Hayyân'ın Sûreler Arası Münâsebet Yaklaşım Şekilleri

Sûreler arası münâsebetleri tespit etmede Ebû Hayyân'ın farklı yaklaşım şekilleri bulunmaktadır. Bu yaklaşım şekilleri maddeler halinde sıralandıktan sonra, misallerle açıklanacaktır.

1. Aralarında herhangi bir münâsebet zikretmediği sûreler,
2. Aralarındaki münâsebât gâyet vâzıh/açık şekilde nitelendirdiği ve herhangi bir münâsebetle değinmediği sûreler,
3. Aralarındaki münâsebetle, gâyet açık diyerek muhtasar veciz bir şekilde işaret ettiği sûreler,
4. Bir sûrenin sonu ile akabinde gelen sûrenin başlangıcı arasındaki mevzû uyumuna işaret etmesi,
5. Bir sûrenin son kısmından önceki âyetlerdeki mesajlara değinerek akabindeki sûreyle olan münâsebeti zikretme,
6. İki sûrenin ele aldıkları umûmî mevzû bakımından uyumlarına değinmesi.

3.3.2.1. Aralarında Herhangi Bir Münâsebet Zikretmediği Sûreler

Ebû Hayyân tefsirinde on yer hariç tüm sûreler arasındaki münâsebetle değinmektedir. Aralarında münâsebeti zikretmediği sûreler şunlardır. 1. A'râf-Enfâl, 2. Enfâl-Tevbe, 3. Yûnus-Hûd, 4. Yûsuf-Ra'd, 5. Kasas-Ankebût, 6. Ankebût-Rûm, 7. Fâtır-Yâsîn, 8. Şûrâ-Zuhruf, 9. Hadîd-Mücâdele, 10. Tekvîr-İnfîtâr.

Ebû Hayyân'ın münâsebetleri zikretmediği veya tespit etmediği sûreler toplam sayıya nispeten az bir kemiyet teşkil ederken bir yönden de ekser sûreler arasında münâsebeti zikretmesi bu ilme verdiği değeri göstermektedir. Bazı sûreler arasındaki münâsebeti zikretmemesindeki sebeple ilgili Ebû Hayyân'dan bir açıklamaya rastlayamadık.

⁴¹⁷ Gezin, "Âyetler ve Sûreler Arasındaki Tenâsüb" ile "Sûrelerin Tertîbinin Tevkîfilîği"nin Kur'ân'ın Metin İçi Bağlamı Açısından Önemi", 18.

Muhtemelen münâsebetin fazlaca bir tefekküre ihtiyaç bırakmayacak kadar vâzih olmasından kaynaklanmaktadır. Belki de bu sûreleri, “aralarındaki münâsebet gayet açık” şeklinde nitelendirdiği sûrelerden saymaktadır.

3.3.2.2. “Aralarındaki Münâsebet Gayet Açık” Diyerek Münâsebeti İzâh Etmediği Sûreler

Ebû Hayyân, bazı sûreler arasındaki münâsebetin çok vâzih, gayet açık olduğunu ifade eder. Tespit ettiğimize göre bu şekildeki ifadeler altı yerde geçer.

a) Ahkâf-Muhammed: Aralarındaki münâsebet için; “Muhammed sûresinin ilk âyeti yani başı ile kendinden önceki Ahkâf sûresinin sonu arasındaki münâsebet çok açıktır” ifadesini kullanır.⁴¹⁸

b) Kıyâmet-İnsan: Aralarındaki münâsebet için; “Kıyâmet sûresinin kendinden önceki İnsan sûresi ile olan münâsebeti çok zâhirdir, izaha ihtiyaç bırakmıyor,” der.⁴¹⁹

c) Abese-Tekvîr: Aralarındaki münâsebet için; “Tekvir sûresinin kendinden önceki sûre ile münâsebeti gâyet açıktır,” ifadesini kullanır.⁴²⁰

d) Mutaffifîn-İnşikâk: Aralarındaki münâsebet için; “İnşikâk sûresi ile kendinden önceki Mutaffifîn sûresi arasındaki irtibat/bağlantı zâhirdir,” der.⁴²¹

e) Duhâ-İnşirâh: Aralarındaki münâsebet için; İnşirah sûresinin kendinden önceki Duha sûresi ile münâsebeti zâhirdir, der.⁴²²

f) Kâria-Tekâsür: Aralarındaki münâsebet için; iki sûre münâsebeti vâzih/açıktır, ifadesini kullanır.⁴²³

⁴¹⁸ Ebû Hayyân, *el-Bahru 'l-Muhît*, VIII, 73.

⁴¹⁹ Ebû Hayyân, *a.g.e.*, VIII, 385.

⁴²⁰ Ebû Hayyân, *a.g.e.*, VIII, 423.

⁴²¹ Ebû Hayyân, *a.g.e.*, VIII, 437.

⁴²² Ebû Hayyân, *a.g.e.*, VIII, 483.

⁴²³ Ebû Hayyân, *a.g.e.*, VIII, 505.

Dikkat edilirse Ebû Hayyân, Kur’ân-ı Kerîm’in son cüzlerindeki özellikle 30. cüzdeki sûreler arasında münâsebetin gayet açık/vâzih olduğunu ifade etmektedir.

Bunlar ekseriyetle Mekkî sûrelerdir. Aralarındaki münâsebeti tespit etmenin güç olmadığına işaret etmekle birlikte, belki de okuyan, araştıran kişiye, aklıyla kalbiyle tefekkürü neticesinde bu münâsebetleri fark edebileceğini varsayarak, okuyucuya sanki bir düşünme payı bırakmaktadır. Böylece Kur’ân okuyan ve dikkatle teemmül eden birinin gayret ederek bazı hakikatlere ulaşabileceğini düşünmektedir.

3.3.2.3. “Aralarındaki Münâsebete Gayet Açık” Diyerek Muhtasar Bir Şekilde Açıkladığı Sûreler

Ebû Hayyân, birçok sûre arasındaki münâsebetlere değinirken bu uslûp ile îzah etmektedir. Genelde iki sûre arasındaki münâsebet için “gayet açık, vâzihdir” şeklinde bir ifade kullanır. Bir sûrenin bittiği âyeti açıklarken hemen peşi sıra gelen sûrenin ilk âyetini zikreder aralarındaki münâsebete çok veciz birkaç cümle ile vurgu yapar. Anlatmak istediği, gayesi buralarda çok rahat bir şekilde anlaşılır. Bu durumu şu sûreler arasında gözlemlemekteyiz.

a) Bakara-Âl-i İmrân: Ebû Hayyân, Bakara sûresinde icmâlen zikredilen înançla ilgili mevzûların Âl-i İmrân sûresinde tafsîle kavuştuğuna dair açıklamalarla münâsebet kurmaya çalışır. Bakara’nın sonunda *اَنْتَ مَوْلَانَا فَاَنْصُرْنَا عَلٰى الْقَوْمِ الْكَافِرِيْنَ* “Sen bizim tek mevlâmızın; öyleyse küffâra karşı bize yardımını nasip et”⁴²⁴ âyetinden sonra, Âl-i İmrân sûresinde inkarcılara karşı Allah Teâlânın mü’minlere yardımını esirgememesinin münâsebet gereği olduğunu düşünmektedir. Çünkü Resûlullah (s.a.v) Necran papazlarıyla münazara etmiş ve onların suallerine çok kati ve keskin bürhanlar ve delillerle cevap vermiştir. Ayrıca Âl-i İmrân sûresi devamında Allah Teâlâ’nın inkârcıların bâtil itikadlarından münezzehtir olduğunu zikredip, Meryem ve İsa (a.s)’ın yaratılışlarına dikkatleri çekmektedir. Ebû Hayyân, Bakaranın sonunda *اٰمَنَ* رَبِّهِ *الرَّسُوْلُ بِمَا اُنزِلَ اِلَيْهِ مِنْ رَبِّهِ* “Allah’ın elçisi ile inananlar, rabbinden inzâl edilene

⁴²⁴ el-Bakara 1/286.

inandılar”⁴²⁵ şeklinde başlayan âyetin peşi sıra gelen Âl-i İmrân sûresinde Allah Teâlânın sıfatlarının ve Resûlullah ile O’nun dışındaki resullere indirilen kutsal kitapların zikredilmesinin münâsebet teşkil ettiğini ifade etmektedir.”⁴²⁶

Ebû Hayyân iki sûre arasındaki münâsebeti zikrederken Âl-i İmrân’dan âyet zikretmeksizin ilgili konuya temas ederek açıklama yapmaktadır. Bakara sûresinde icmâlen zikredilen înançla ilgili mevzûların Âl-i İmrân sûresinde tafsîle kavuştuğuna işaret etmekte, açıkça ifade etmese de ifade tarzından anlaşıldığı kadarıyla, muhtemelen Âl-i İmrân sûresinin, Bakaranın mütemmimi ve icmâlden sonra tafsîli olduğunu düşünmektedir.

Zemahşerî’nin çağdaşı Ebû Hafs en-Nesefî de intizâm başlığı altında sûrelerin birbiriyle münâsebetine değindiği *et-Teyisîr fi’t-Tefsîr* adlı eserinde Âl-i İmrân sûresinin baş tarafının Bakara ile münâsebette olduğunu ifade etmektedir. Yorumunda, Bakara’da, Kitap’tan söz edildiği, müminler medhedilirken kafirlerin zemmedildiği; müminlere mükafat kafirlere de tehditler yöneltildiği, buna karşın Âl-i İmrân’ın başında da Kitap’tan söz edilerek aynı mevzûlara değinildiğini ifade etmektedir.⁴²⁷

Yakın dönem müfessirlerinden sûreler arası münâsebeti önem veren Merâğî de tefsirinde Âl-i İmrân’ın Bakara ile münâsebetine birkaç başlık altında daha detaylı bir şekilde değinir. Bunları şu şekilde özetleyebiliriz: Her iki sûre de Kitâb’ın inzâlinden ve insanların bu kitaba karşı farklı tutumlarını anlatır. Önceki sûre Hz. Adem’in; ikinci sûre Hz. İsa’nın yaratılışını konu edinir ki iki yaratılış da sünnetullaha uymama konusunda benzerdir. Her iki sûrede de ehl-kitaba karşı hüccetler serd edilir. Her iki sûre de dua ile bitmektedir. Önceki sûrede kafirlere karşı dünyada zafer duası varken ikincisinde ahiret için dua bulunmaktadır. İkinci sûrenin sonu, öncekinin başı ile uyum içindedir ve mütemmimi gibidir. Bakara’nın başında müttakilerin felaha kavuşacakları hükmü zikredilmişken, bu hüküm Âl-i İmrân’ın sonunda yer almaktadır.⁴²⁸

⁴²⁵ el-Bakara 1/285.

⁴²⁶ Ebû Hayyân, *el-Bahru’l-Muhît*, II, 389.

⁴²⁷ en-Nesefî, Ebû Hafs Ömer b. Muhammed el-Hanefî, *et-Teyisîr fi’t-Tefsîr*, thk. Fâdî el-Mağribî, (Beyrut: Dâru’l-Lübâb, 2019-1440), III, 450.

⁴²⁸ Merâğî, *Tefsîru’l-Merâğî*, III, 90, 91.

Görüldüğü üzere münâsebeti tespit etmede müfessirler arasında ortak noktalar olmakla birlikte farklılıklar da olabilmektedir.

b) Ra'd-İbrâhîm: Ebû Hayyân, bu iki sûre arasındaki uyum için “gayet vâzıhtır” diyerek ortak mevzû olan “el-Kitâp” üzerinden bir münâsebet kurmaya çalışmaktadır. O’na göre, وَلَوْ أَنَّ قُرْآنًا سُيِّرَتْ بِهِ الْجِبَالُ وَوُجِدَتْ بِهِ أُمَمٌ لَمَا غَايَبَتْ عَنْهَا آيَاتُ اللَّهِ وَخَشِيَ الظَّالِمِينَ لَبِئْسَ الظَّنُّ بِهِ لَأَخَذْتُمْ آلَ الْكَافِرِينَ وَالْكَافِرِينَ لَئِيْلٌ أَعْيُنُهُمْ أَغْرَتْهُمْ لَخَسِبَ الْمَوْلَىٰ جَدًّا مُّغْرَبًا وَمَنْ عِنْدَهُ عِلْمُ الْكِتَابِ “Şayet gelmesiyle dağların yürütüldüğü bir Kur’ân olsaydı”⁴²⁹ âyeti ile وَمَنْ عِنْدَهُ عِلْمُ الْكِتَابِ “Küfür ehli, Sen nebî değilsin, diyorlar. Söyle ki: Sizinle aramızda şahit, Allah ile kitap verilenler yeter”⁴³⁰ âyetinde el-Kitâp lafzı mücmel kalmış bununla münâsebet içinde peşinden gelen sûrede الرَّكِّبَاتُ أَنْزَلْنَاهُ إِلَيْكَ , “Elif, lâm, râ. Bu, sana indirilen kitaptır”⁴³¹ âyeti ile başlayarak, kitap lafzı tafsîlatlandırılmıştır. Bu âyetin devamında, küfrün zulumatından kurtarıp hidayet nuruna ulaştıran bu kitabın âyetleri o inkarcılara yetmez mi? diye sorgulayarak konu daha da açık hale getirilmiştir.⁴³²

Hayyân, bu iki sûre arasında münâsebet değinirken Ra'd sûresinde ele alınan el-Kitâp kelimesindeki icmâlin, peşi sıra gelen sûrede tafsîle kavuşturulduğuna dikkatleri çekmektedir.

Merâğî Ebû Hayyân’ın değindiği müâsebet temas ederken daha fazla münâsebet yönleri zikretmektedir. Önceki sûrede Allah’ın âyetlerinin ancak Allah’ın izniyle ineceğinden söz edilirken akabindeki sûrede bu hakikat resullerin kendi sözleriyle tekrarlanmışır. Önceki sûrede Hz. Peygambere, sonraki sûrede resullere tevekkül emredilmektedir. İkisinde de hak ile batıl tasvir edilmektedir. Her iki sûrede de yer, gök, güneş ve ayın insanlara sunulmasından bahseder. Önceki sûrede kafirlerin tuzakları zikredilirken akabindeki sûrede bu durum vasıflarıyla anlatılmaktadır.⁴³³

c) Şuarâ-Neml: Bu iki sûre arasında Allah’ın göndermiş olduğu Kitap konusu üzerinden münâsebet değinen Ebû Hayyân, Şuarâ sûresinin başı ile Neml sûresinin

⁴²⁹ er-Ra'd 13/31.

⁴³⁰ er-Ra'd 13/43.

⁴³¹ İbrâhîm 14/1.

⁴³² Ebû Hayyân, *el-Bahru'l-Muhît*, V, 392; en-Nesefî, *et-Tefsîr fi't-Tefsîr*, IX 94.

⁴³³ Merâğî, *Tefsîru'l-Merâğî*, XIII, 122.

sonu arasındaki tenâsübün açık olduğunu söyler. Neml sûresinin Şuarâ sûresinin âdetâ mütemmimi şeklinde geldiğini bu yüzden de aralarında bir münâsebet olduğu şeklinde açıklamada bulunur. Yaptığı îzahta, Allah Teâlâ'nın şuarâ sûresinde وَمَا تَنْزَلَتْ بِهِ وَإِنَّهُ لَتَنْزِيلُ رَبِّ وَالشَّيَاطِينُ “Onu (ilâhî öğüdü) şeytanlar indirmedir”⁴³⁴ öncesinde de وَمَا تَنْزَلَتْ بِهِ وَإِنَّهُ لَتَنْزِيلُ رَبِّ وَالشَّيَاطِينُ “Muhakkak Kur’ân Rabbül âlemînden indirilmiştir” buyurduğundan bununla münâsebet halinde akabindeki sûrenin de طَسَّ بِتِلْكَ آيَاتِ الْقُرْآنِ وَكِتَابٍ مُّبِينٍ “Tâsîn. Şunlar Kur’ân’ın ve apaçık kitabın âyetleridir”⁴³⁵ âyeti ile başlayarak bu âyetlerin Allah’ın kitabı Kur’ân âyetleri olduğu vurgulanarak ve bu izâfe ile azametinin kastedildiğini beyân etmektedir.⁴³⁶

Ebû Hayyân’ın, Neml sûresinin önceki sûrede anlatılan mevzûnun devamı ile başladığını ve önceki sûreyi âdetâ tamamladığını ifade etmesiyle iki sûre arasında bir tetimme münâsebeti kurmaya çalıştığını söylemek mümkündür.

d) Secde-Ahzâb: Ebû Hayyân iki sûre arası münâsebeti değinirken Secde sûresinin önceki sûre ile münâsebetinin açık olduğunu vurgulayarak birbirlerinin mütemmimi olduğu şeklinde îzahâtta bulunmaktadır. Endelüsî, Secde sûresinin sonunda وَيَقُولُونَ

مَتَى هَذَا الْفَتْحُ “Onlar (Kâfirler ve münâfıklar) fetih gününü yani hakkı ve bâtlı ortaya koyan fasl gününü çabucak arzuluyorlardı”⁴³⁷ mealindeki âyetten sonra o günde imanın bir fayda vermeyeceği âyetinin zikredildiğine işaret etmektedir. Peşi sıra gelen sûrenin de يَا أَيُّهَا النَّبِيُّ اتَّقِ اللَّهَ وَلَا تُطِعِ الْكَافِرِينَ وَالْمُنَافِقِينَ⁴³⁸ Resûlullah’a, Allah’a karşı takvayı emredip kâfir ve münâfıkların isteklerine itaat etmemesini emreden âyetle

⁴³⁴ eş-Şuarâ 26/210.

⁴³⁵ en-Neml 27/1.

⁴³⁶ Ebû Hayyân, *el-Bahru'l-Muhît*, VII, 51.

⁴³⁷ es-Secde 32/28.

⁴³⁸ el-Ahzâp 33/1.

başladığını böylece anlamca birbirini tamamladıklarına değinmektedir.”⁴³⁹
Anladığımız kadarıyla Hayyân, Secde sûresinin başının Ahzâp sûresinin sonunun tetimmesi şeklinde arz etmektedir, zîra aynı mevzû devam etmektedir.

e) Sâffât-Sâd: Ebû Hayyân, bu iki sûrenin arasındaki münâsebete değinmekte ve birbirini anlamca tamamladıkları yönünde açıklamada bulunmaktadır. Ebû Hayyân, Sâffât sûresinin sonunda, kâfirlerin, لَوْ أَنَّ عِنْدَنَا ذِكْرًا مِنَ الْأُولِينَ⁴⁴⁰ “Elimizde öncekilerden gelmiş kitap bulunsaydı”⁴⁴⁰ peşinden de , لَكُنَّا عِبَادَ اللَّهِ الْمُخْلِصِينَ⁴⁴¹ “Elbet Allah’ın hâlis kulları olurduk”⁴⁴¹ âyetleriyle ibadetlerini sadece Allah’a hâs kılarak yapacaklarını iddia etmekte olduklarına dikatleri çektikten sonra bu âyetlerle anlamca irtibatlı bir şekilde akabindeki sûrede, ص وَالْقُرْآنِ ذِي الذِّكْرِ⁴⁴² بَلِ الَّذِينَ كَفَرُوا فِي عِزَّةٍ وَشِقَاقٍ⁴⁴² kasemle bekleye durdukları bu zikrin, öğüdün geldiğini fakat buna rağmen yüz çevirip inkar ettikleri şeklinde açıklamada bulunmaktadır.⁴⁴³

Ebû Hayyân bu iki sûre arasında birbirlerini anlamca tamamladıklarından konu bakımından muhtemelen bir tetimme münâsebetine değinmektedir. Çünkü, Sâd sûresi Sâffât sûresini tekîd etmekte ve aynı mevzû devam etmektedir.

f) Sâd-Zümer: Aralarındaki münâsebete değinen Ebû Hayyân, önceki sûrede, Kur’ân’ın bütün âlemlere bir öğüt ve uyarıcı olduğu إِنَّ هُوَ إِلَّا ذِكْرٌ لِلْعَالَمِينَ⁴⁴⁴ “O ise bütün âlemler için bir zikirdir”⁴⁴⁴ âyetiyle bildirildikten sonra bu konuyla irtibatlı bir şekilde akabindeki sûrede bu öğüdün Azîz ve Hakîm olan Allah’tan inzâl edildiğini تَنْزِيلُ

⁴³⁹ Ebû Hayyân, *el-Bahru’l-Muhît*, VII, 206.

⁴⁴⁰ es-Sâffât 37/168.

⁴⁴¹ es-Sâffât 37/169.

⁴⁴² Sâd 38/1,2.

⁴⁴³ Ebû Hayyân, *el-Bahru’l-Muhît*, VII, 366.

⁴⁴⁴ Sâd 38/87.

“Kitap, azîz ve hakîm olan Allah’tandır”⁴⁴⁵ âyetiyle tamamlandığına dikkatleri çekmektedir.⁴⁴⁶

Ebû Hayyân, Sâd sûresinin sonunda, âlemlere zikir olarak gönderilenin, akabindeki sûrede Allah’ın kitabı olduğu vurgusuyla devam etmekte olduğuna değinmekte ve aralarında bir tetimme münâsebetinin varlığına işâret etmektedir; çünkü Zümer sûresi, Sâd sûresindeki mevzûu devam ettirmektedir.

g) Duhân-Câsiye: Ebû Hayyân, Duhan sûresinin sonunun Câsiye sûresinin başlangıcı ile Allah’ın kitabı mevzûu hakkında gâyet vâzih bir münâsebet teşkil ettiğini ifade etmektedir. O’na göre, önceki sûrenin sonu, فَانَّمَا يَسْرُنَا بِلِسَانِكَ “Tezekkür etsinler diye

Kur’ân’ı senin dilinle kolaylaştırdık”⁴⁴⁷ âyeti ile bitince, bu sûrenin başında حَمْ ط تَنْزِيلُ “Hâ-mîm. Kitabın inzâli Azîz, Hakîm Allah’tandır”⁴⁴⁸ âyetiyle kolaylaştırılan şeyin Allah’ın kitabı olduğuna dikkatler çekilmektedir.⁴⁴⁹

Ebû Hayyân, önceki sûrenin sonundaki, Kur’ân hakkındaki ifadelerin benzerinin akabindeki sûrenin başında devam ettiğini ifade ederek muhtemelen tanzîr/benzerlik münâsebetine değinmektedir.

h) Câsiye-Ahkâf: Ebû Hayyân, Câsiye’nin sonunda, ذَلِكُمْ بِأَنَّكُمْ اتَّخَذْتُمْ آيَاتِ اللَّهِ هُزُوءًا “Bu varya, âyetlerimizle istihzâ etmeniz yüzündendir”⁴⁵⁰ âyeti ile inkarcıların alay etmede ileri giderek, Kur’ân’ı, Resûlullah (s.a.v)’in uydurduğunu iddia ettiklerine dikkatleri çekmiş. Bunun üzerine münâsebet gereği akabindeki sûrenin de başında حَمْ ط تَنْزِيلُ الْكِتَابِ مِنَ اللَّهِ الْعَزِيزِ الْحَكِيمِ “Hâ-mîm. Kitabın inzâli Azîz, Hakîm

⁴⁴⁵ ez-Zümer 39/1.

⁴⁴⁶ Ebû Hayyân, *el-Bahru’l-Muhît*, VII, 397.

⁴⁴⁷ ed-Duhân 44/58.

⁴⁴⁸ el-Câsiye 45/1, 2.

⁴⁴⁹ Ebû Hayyân, *el-Bahru’l-Muhît*, VIII, 42.

⁴⁵⁰ el-Câsiye 45/35.

Allah'tandır"⁴⁵¹ âyetinin geldiğini Kitâb'ın Allah'tan inzâl edildiğinin vurgulandığını aktarmaktadır. Ayrıca, Allah Teâlânın izzet ve hikmet sahibi olduğuna dair iki ismi olan Azîz ve Hakîm isimlerinin önceki sûrenin sonunda ve peşindeki sûrenin de başında zikredildiğine dikkatleri çekmektedir.⁴⁵²

Ahkâf sûresinin sonu ile Ahkâf sûresinin başı Allah'ın âyetlerinin insan kelamı olmadığına dair aynı mevzûa parmak basmaktadırlar. Ayrıca Allah'ın aynı isimleri zikredilmektedir. Bu yüzden aralarında bir benzerlik/tanzîr münâsebetinden bahsetmek mümkündür.

i) Zâriyât-Tûr: Ebû Hayyân iki sûre arasındaki münâsebeti açıklarken “Zâriyât sûresinin sonu ile akabindeki baş kısmı arasındaki münâsebetin gayet zâhir olduğunu ifade etmektedir. Çünkü ظَلَمُوا ذُنُوبًا مِثْلَ ذُنُوبِ أَصْحَابِهِمْ “Zulmedenlere geçmişteki benzerlerine verilen cezadan vardır”⁴⁵³ âyetini, akabindeki sûrenin başındaki âyetlerden aynı konuya işaret eden “Rabbinin azabı mutlaka gerçekleşecektir”⁴⁵⁴ âyetinin takip ettiğine dikkatleri çekmektedir.⁴⁵⁵

Ebu Hayyân, Tûr sûresinin başının Zâriyât sûresinin sonundaki benzer mevzûyla devam ettiğine dikkatleri çekerek tanzîr/benzerlik münâsebetine değiniyor, diyebiliriz.

j) Tûr-Necm: Ebû Hayyân, Tûr sûresinin sonundaki mevzûun Necm sûresinde devam ettirildiğinden aralarında tetimme münâsebeti kurmaktadır. Tûr sûresinin sonraki sûre ile münâsebetinin zâhir olduğunu ifade ederek, sûrenin sonunda “أَمْ يَقُولُونَ تَقَوَّلَهُ” “Onu kendisi uydurmuştur diyorlar öyle mi”⁴⁵⁶ âyeti ile peygamberin Kur’ân’ı uydurduğunu; ona şiir isnad edip kâhin, mecnun olduğunu iddia ettiklerine dikkatleri çeker. Bunu üzerine de ardından gelen sûrenin ise, O’nun asla sapmadığını,

⁴⁵¹ el-Ahkâf 46/1, 2.

⁴⁵² Ebû Hayyân, *el-Bahru'l-Muhît*, VIII, 55.

⁴⁵³ ez-Zâriyât 51/59.

⁴⁵⁴ et-Tûr 52/7.

⁴⁵⁵ Ebû Hayyân, *el-Bahru'l-Muhît*, VIII, 143.

⁴⁵⁶ et-Tûr 52/33.

şaşırmadığını ve getirdiğinin Allah'tan vahiy olduğunu yeminle perçinlediğini arz etmektedir.⁴⁵⁷

Ebû Hayyân, Tûr sûresindeki, peygamberin vahyi olduğu gibi aktardığı mevzûunun Necm sûresinin başında tekid edilerek devam ettiğine vurgu yapmaktadır. Dolayısıyla aralarında tetimme münâsebetinden bahsetmek mümkündür, zira aynı mevzû devam etmektedir.

k) Vâkıa-Hadîd: Ebû Hayyân, Vâkıa sûresinin âhiri ile Hadîd sûresinin başlangıcı arasındaki tenâsübün açık olduğunu, önceki sûrenin sonunda, Allah Teâlâ'nın kendisinin tesbih edilmesini emrettiğini, akabindeki sûrenin başında da semâvât ve arzda olan her şeyin Allah'ı tesbih ettiğinin vurgulandığına işâret etmektedir.⁴⁵⁸ Yani tesbih emrinin muktazîsi olarak semâvat ve arz ehlinin tümüyle Allah Teâlâ'yı tesbîh etmesi olduğu sebep olarak gösterilmektedir. Dolayısıyla burda bir sebep-müsebbep münâsebetinden söz etmek mümkündür.

l) İnsan-Mürselât: Ebû Hayyân, Mürselât'ın kendinden önceki sûre ile münâsebetinin çok zâhir olduğunu ifade ederken, önceki sûrenin, “Dilediğini rahmetine alır, zâlimlere ise elîm bir azap hazırlamıştır”⁴⁵⁹ âyeti ile bittiğini akabindeki sûrenin başının ise bu va'din gerçekleşeceğini tekid ederek “Şüphe yok ki; size va'dedilen gerçekleşecektir”⁴⁶⁰ “yorum”⁴⁶¹ âyetiyle ve yeminle başladığını vurgulamaktadır. İnsân sûresi aynı mevzûu devam ettirerek tekid ettiğinden, Mürselât sûresinin mütemmimi konumundadır diyebiliriz.

m) Mürselât-Nebe': Aralarındaki münâsebet için Ebû Hayyân, önceki sûre ile aralarındaki münâsebet zâhirdir, der. O'na göre, Mürselât'ın sonunda **فَبَآئِي حَدِيثِ بَعْدَهُ** “Böylece Kur'ân'dan başka hangi söze inanacaklar”⁴⁶² âyetinde, yani söz diye

⁴⁵⁷ Ebû Hayyân, *el-Bahru'l-Muhît*, VIII, 154.

⁴⁵⁸ Ebû Hayyân, *a.g.e.*, VIII, 216.

⁴⁵⁹ el-İnsan 76/31.

⁴⁶⁰ el-Mürselât 77/7.

⁴⁶¹ Ebû Hayyân, *el-Bahru'l-Muhît*, VIII, 395.

⁴⁶² el-Mürselât 77/50.

bahsedilen, hakkında mücadeleye düştükleri, sorguladıkları Kur'ân bahsi geçince peşinden gelen Nebe' sûresinin başı da **عَمَّ يَتَسَاءَلُونَ** "Birbirlerine neyi soruyorlar"⁴⁶³ âyeti ile başlamasının oldukça münâsip olduğunu beyân etmektedir.⁴⁶⁴

Ebû Hayyân'ın iki sûre arasında icmâl-tafsîl münâsebetine değindiğini söylemek mümkündür. Çünkü, önceki sûrede insanların sorguladıkları şey konusu mücmel kalmış akabindeki sûre de, bunun Kur'ân ve bildirdikleri gerçekler olduğu şeklinde beyân ederek tafsîl etmektedir.

n) Alak-Kadir: Ebû Hayyân, Alak sûresinin ilk âyetinde **إِقْرَأْ بِاسْمِ رَبِّكَ** "Rabbinin adıyla oku"⁴⁶⁵ şeklinde buyurulunca, Kadir sûresinde sanki bu okunacak şeyin açıklanarak "Sana indirdiğimiz kelimamızı oku!" buyruğuyla îzah edildiğine dikkatleri çekmekte ve aralarındaki münâsebetin zâhir olduğuna vurgu yapmaktadır.⁴⁶⁶

Önceki sûrede okunacak şey bir nebze mücmel kaldığından akabindeki sûre bunu tafsîl etmiş ve indirilen âyetler olduğu zikredilmiştir. Ebû Hayyân'ın buna dikkatleri çekerek aralarında icmâl-tafsîl münâsebeti kurduğunu söylemek mümkündür.

o) Âdiyât-Kâria: Aralarındaki münâsebetine değinen Ebû Hayyân, Kâria'nın önceki sûreyle münâsebetinin zâhir olduğunu düşünmektedir. Kâria sûresinde, kabirlerde bulunanların diriltip dışarı atıldığı bir zamandan bahsedildiğini ve bununla münâsebet halinde peşindeki sûrede de o zamanın kıyâmet vakti olduğu bilgisiyle açıklandığını ifade etmektedir.⁴⁶⁷

Ebû Hayyân'ın, Kâria'nın Âdiyât sûresinin hem mütemmimi hem de tafsîli hükmünde olduğunu arz ettiğinden söz etmek mümkündür. Çünkü, kabirlerdekinin dışarı atılacağı zaman kavramı peşi sıra gelen sûrede tafsîl edilerek tamamlanmıştır.

⁴⁶³ en-Nebe' 78/1.

⁴⁶⁴ Ebû Hayyân, *el-Bahru'l-Muhît*, VIII, 402.

⁴⁶⁵ el-Alak 96/1.

⁴⁶⁶ Ebû Hayyân, *el-Bahru'l-Muhît*, VIII, 492.

⁴⁶⁷ Ebû Hayyân, *a.g.e.*, VIII, 503.

q) **Fil-Kureyş:** Aralarındaki münâsebetin zâhir olduğunu ifade eden Ebû Hayyân, özellikle Kureyş sûresi başındaki “lâm” harf-i cerrinin, Fil sûresinde geçen فَجَعَلَهُمْ kelimesine müteallik olduğunu düşünmektedir. Burada, Fil ashâbının başına gelen olayın Kureyş’e güven vermek için bir nimet şeklinde ihsan edildiğine işaret etmektedir.⁴⁶⁸

Fil sûresinin sonundaki âyette geçtiği üzere, Ebrehe ordusunun bozguna uğratılarak mu’cizevî bir şekilde bertaraf edilmesinin, Kureyş’e güven nimetine vesîle olması anlamı kattığından, Ebû Hayyân aralarında bir sebep-müsebbep ilişkisi kurmaktadır. Kureyş sûresinin başındaki “lâm” harf-i cerri de bunu teyid etmektedir.

3.3.2.4. Bir Sûrenin Sonu ile Sonraki Sûrenin Başı Arasındaki Mevzû Uyumu

Bu yöntem ekseriyetle ve şu sûreler arasında görmekteyiz

a) **Nisâ-Mâide:** Bu iki sûre arasındaki münâsebete dair Ebû Hayyân, babası ve çocuğu bulunmayan kimsenin mîrasını anlamındaki “kelâle” konusunda sahabenin fetvâ istemesi üzerine Nisâ sûresinde bâzı hükümlerin konulduğunu zikreder. Bunun hikmetinin de mü’minlerin hak ve hakîkatten sapmamaları olduğunu ifade eder. Bu vaz’ edilen ahkâmı ilgili Mâide sûresinin başında da bir çok ahkâmın konularak önceki sûrede yer alan mücmelliğin giderildiği şeklinde bir açıklama getirerek bir icmâl-tafsîl münâsebeti kurmaktadır.⁴⁶⁹

Ebû Hayyân’ın sûreler arası münâsebetlerde tenâsüb vechinin ismini nâdir zikrettiği yerlerden biridir burası. Kendi ifadesiyle iki sûre arasında icmâl-tafsîl münâsebeti bulunmaktadır. Önceki sûrede başta kelâle olmak üzere mücmel kalmış bazı hükümler, peşi sıra gelen sûrede tafsîl ile beyân edilmektedir.

Nesefî ise Ebû Hayyân’ın veciz değindiği bu münâsebetleri detaylandırmaktadır. Önceki sûrede Ehl-i kitab’ın ahitlerini bozmasına karşın Mâide’de ahitlere uymanın emredildiğine değinerek münâsebet kurmaktadır.⁴⁷⁰

⁴⁶⁸ Ebû Hayyân, *el-Bahru ’l-Muhît*, VIII, 514.

⁴⁶⁹ Ebû Hayyân, *a.g.e.*, III, 427.

⁴⁷⁰ Bkz. en-Nesefî, *et-Teysîr fi ’t-Tefsîr*, V, 285.

Sâbûnî de benzer münâsebele değinmektedir. O'na göre önceki sûrede müminler için helal ve haram gibi hükümler vazedilince akabindeki sûrede İslam dîninin hidayete ulaştırılan büyük bir nimet olduğuna vurgu yapılmıştır. Ayrıca ehl-i kitaba, kendilerine sunulan nimetler karşılığında hidayete gelmeleri davetinden bahsedilmekle birlikte buna karşılık mîsaklarını bozdukları ve dalâlete saptıklarından söz etmektedir.⁴⁷¹

b) Mâide-En'âm: Ebû Hayyân iki sûre arasındaki tenâsübü, Hristiyanların Allah'ı bırakarak Hz. İsa'yı ilah kabul etmesine cevap sadedinde inen âyetlerle kurmaktadır. Zîra Mâide sûresinin sonlarında bu meselede onlara cevap olarak Allah'ın yeryüzü ve gökyüzü arasındaki her şeyin sahibi olduğuna, hamdin bütün çeşitleriyle Allah'a ait olduğuna, uluhiyyette hiçbir ortağı bulunmadığı için ondan başka övgüyü hak edecek bir varlık bulunmadığına dikkat çekilmektedir. Böylece hükümlerlik ve yegane tasarrufun Allah'a mahsus olduğu ortaya konulmaktadır. Hristiyanların Hz. İsa hakkında uydurdukları yalan sözler sebebiyle küfre düştükleri belirtildikten sonra doğru sözlü olanların ulaşacakları mükafatlar açıklanmıştır. Peşinden gelen En'âm sûresinde ise yeryüzünün ve gökyüzünün yaratılması ile nûrun ve karanlığın ortaya çıktığına dikkat çekilerek kâfirler ve sâdıkların anlaşılmasında bu sıfatlarla kurulacak benzetmelerle karşılaştırma yapmanın daha uygun olduğu belirtilmiştir.⁴⁷²

Ebû Hayyân iki sûre arasında üç yönden münâsebet kurmaktadır. Önceki sûrede tafsilatlı bir şekilde arz edilen Hz.İsa'nın kulluğu ve Allah Teâlâ'nın ehadiyeti meselesi peşi sıra gelen sûrede icmâl edilmektedir. Ayrıca sebep-müsebbep ilişkisi de bulunmaktadır; zîra sonraki sûrede tüm hamdleri yegâne hak edenin Allah Teâlâ olduğunun muktazîsi olarak semâvât ve arzı vahdaniyetiyle yaratması gösterilmektedir. Buna ilâveten kâfir sâdık gibi zıtları mukâyese etmesiyle mudâdde (benzerlik-zıtlık) münâsebetinden de bahsetmek mümkündür.

Merâğî, En'âm sûresinin hamd ile başladığını önceki sûrenin ise bu hamde işaret eden bir hüküm ile bittiğine değinerek aralarında hamd lafzı üzerinden münâsebet kurmaktadır.⁴⁷³

⁴⁷¹ es-Sâbûnî, *Safvetü 't-Tefâsîr*, I, 306.

⁴⁷² Ebû Hayyân, *el-Bahru 'l-Muhît*, IV, 72.

⁴⁷³ Merâğî, *Tefsîru 'l-Merâğî*, VII, 69.

c) *Tevbe-Yunus*: Ebû Hayyân, iki sûre arasında kitap ve resûle işaret eden âyetlerden hareketle bir tenâsüb olduğunu vurgulamaktadır. Ona göre Tevbe sûresinin sonunda yer alan *وَإِذَا مَا أَنْزَلْنَا سُورَةً* “Bir sûre indirildiğinde”⁴⁷⁴ mealindeki âyette kitabın nüzûlünden, *لَقَدْ جَاءَكُمْ رَسُولٌ* “Yemin olsun ki, içinizden size bir nebî gelmiştir”⁴⁷⁵ âyetinde ise Resûlullah’ın gönderilmesinden bahsedilmektedir. Ardından gelen Yûnus sûresi de bu konuyla bağlantılı olarak önce Kur’ân’ın indirilmesinden ardından resûlünün gönderilmesinden bahsetmektedir. Kurulan bu bağlantı ile de kâfirlerin başlıca özelliklerinden birinin kitabın ve resûlün inkârı olduğunun açıklandığını ifade etmektedir.⁴⁷⁶

Ebû Hayyân, önceki sûrede zikri geçen, Allah resûlünün risâleti ve kendisine kitap verilmesi meselesinin akabindeki sûrede de benzer şekilde devam ettiğine değinerek münâsebet kurmaktadır. Bu yüzden iki sûre arasında tanzîr/benzerlik münâsebetinden bahsetmek mümkündür.

d) *İbrâhîm-Hicr*: İki sûre arasındaki münâsebete dair Ebû Hayyân, İbrâhîm sûresinin sonunda kıyamet ahvâlinden, kâfirlerin durumundan bahsedildiği, insanlara tebliğ ve uyarının ulaştığının hatırlatıldığı sonrasında gelen sûrede ise insanlara tebliğ edilenin Kur’ân olduğu ve kâfirlerin durumunun ne olduğu şeklinde bir bağlantı kurmaktadır.”⁴⁷⁷

Ebû Hayyân, İbrâhîm sûresinin sonundaki tebliğ ve uyarı mevzûunun peşi sıra gelen sûrede devam ettiğini belirtmektedir. Konunun diğer sûreye intikâl edip tamamlanması aralarında tetimme münâsebeti olduğunun işâretidir.

e) *Nahl-İsrâ*: Ebû Hayyân, Nahl sûresinde Hz. Peygamber’e öğütler ve tesellinin akabinde gelen İsrâ sûresinde aynen devam etmesinden bir münasebet kurmaktadır. O’na göre Allah, Nahl sûresinin sonunda kâfirlerin hile ve hakaretlerine karşı resûlüne sabrı emredip onu, üzülmekten nehyetmiştir. Düşman hilelerine karşı, özellikle de

⁴⁷⁴ et-Tevbe 9/124.

⁴⁷⁵ et-Tevbe 9/128.

⁴⁷⁶ Ebû Hayyân, *el-Bahru’l-Muhît*, V, 125.

⁴⁷⁷ Ebû Hayyân, *a.g.e.*, V, 432.

zâtına yalan ve sihir isnad etmelerinden dolayı göğsünün daralmaması gerektiğini, iftiralarına karşı da sabrı emredip mahzun olmaması gerektiğini emreden Allah, İsrâ sûresinde ise Resûlüne verdiği kıymeti ve onun mertebesini zikretmektedir.”⁴⁷⁸

Ebû Hayyân’a göre Allah resûlüne öğüt ve teselli diğer sûrede de devam etmektedir. Bu yüzden aralarında bir tetimme münâsebetinden bahsedilebilir.

f) İsrâ-Kehf: Ebû Hayyân İsrâ ve Kehf sûreleri arasında mevzû benzerliği üzerinden bir münâbeset kurmaktadır. O’na göre, İsrâ sûresinde **وَبِالْحَقِّ أَنْزَلْنَاهُ وَبِالْحَقِّ نَزَّلَ** “Kur’ân’ı hakîkatın bilgisi olarak inzâl ettik”⁴⁷⁹ âyeti ve peşi sıra gelen âyetlerde ilim sahiplerinin Kur’ân’a inandığı, bu kitapla huşularının arttığı bu durumun hamdi gerektirdiği ifade edildi. Devamında her türlü yanlıştan uzak olan Allah’ın, Kur’ân’ı inzâl ettiği, Allah’a evlat isnad edenlerin uyarıldığı, Allah’a îman edenlerin ise mükâfatlandırıldığı zikredildi. Ardından Kureyş müşriklerinin inkarcı sözleri zikredildikten sonra Allah’ı büyük tanımak gerektiği emredildi. Peşinden gelen sûrede ise Allah’ın kendisi hakkında **عَبْدِهِ** lafzını kullanarak peygamberini teşrif ettiği ve kendisine indirilen kitabın her türlü eksiklikten uzak olduğu vurgulanmaktadır.⁴⁸⁰

Kehf sûresinin baş kısmı, İsrâ sûresini konu olarak tamamlamaktadır. Kur’ân’ının Allah tarafından indirildiği, resûllerin de kulluktan ve elçilikten öteye gitmediği vurgusu peşi sıra elen sûrede devam etmektedir. Dolayısıyla Ebû Hayyân’ın aralarında tetimme münâsebeti kurduğunu söylemek mümkündür.

g) Meryem-Tâhâ: Ebû Hayyan, iki sûre arasında, Kur’ân’ın insanlar için kolaylaştırıcı ve öğüt oluşu mevzûu üzerinden bir münâsebet kurmaktadır. Zira Ebû Hayyân’a göre Meryem sûresi sonunda, Kur’ân’ın Resûlünün diliyle kolaylaştırıldığını haber verildi buna sebep olarak da **لِئَلَّامَاتٍ مِّنْهُنَّ لِيُذَكِّرَ الَّذِينَ لَمْ يَرْءُوا آيَاتِنَا أَنْ يَكْفُرُوا بِهَا** “Günahattan sakınanları onunla müjdeleyesin ve inatla direnenleri de onunla uyarasın”⁴⁸¹ âyetindeki gerekçe

⁴⁷⁸ Ebû Hayyân, *el-Bahru'l-Muhît*, VI, 5.

⁴⁷⁹ el-İsra 17/105.

⁴⁸⁰ Ebû Hayyân, *el-Bahru'l-Muhît*, VI, 93.

⁴⁸¹ Meryem 19/97.

zikredildi. Tâhâ sûresindeki ^٥يَخْشَى إِلَّا تَذَكْرَةً لِمَنْ يَخْشَى مَا أَنْزَلْنَا عَلَيْكَ الْقُرْآنَ لِتَشْقَى “Kur’ân’ı mutsuz olasın diye inzâl etmedik. Sadece haşyet duyanlar için öğüt olsun diye inzâl ettik.”⁴⁸² âyetleri de bunu tekid etmektedir.⁴⁸³

Meryem sûresinin sonundaki, Kur’ân’ın indirilme hikmetlerinden, Kur’ân’ın kolaylaştırıldığı, öğüt alınmak için inzâl edildiği mevzûu peşi sıra gelen sûrede tekîtilerle devam etmektedir.

h) Tâhâ-Enbiyâ: Ebû Hayyan bu iki sûre arasındaki münasebeti Tâhâ sûresinin sonunda yer alan ^٤مُتَرَبِّصٌ فَتَرَبَّصُوا “De ki: “Herkesin beklediği gibi, siz de bekleyin”⁴⁸⁴ âyetinin nâzil olması üzerine Kureyş müşriklerinin doğru olsa bile ahiret hayatını zor ve uzak gördüklerinin bildiren sözlerinin ardından nâzil olan ve Enbiyâ sûresinin başında yer alan ^٥إِنْتَرَبَ لِلنَّاسِ حِسَابُهُمْ “İnsanların hesap görmesi yaklaştı”⁴⁸⁵ âyeti üzerinden kurmaktadır.⁴⁸⁶

Tâhâ sûresi hesap gününün vadiyle sona ermekte, Enbiyâ sûresi de bu günün hak olduğunu tasdikle birlikte tekîd ederek başlamaktadır.

i) Hac-Mü’minûn: Ebû Hayyân bu iki sûre arasındaki münâsebetin çok açık olduğunu belirtmektedir. Çünkü Hac sûresinin sonunda ^٤يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا اذْكُرُوا مَا كُنتُمْ تَعْبُدُونَ “Mü’minler! Rükûya varın”⁴⁸⁷ şeklinde hitap edilmekte ve böylece hayırlar işleyerek felaha kavuşacakları buyrulmaktadır. Ardından gelen

⁴⁸² Tâhâ 20/2, 3.

⁴⁸³ Ebû Hayyân, *el-Bahru’l-Muhît*, VI, 212.

⁴⁸⁴ Tâhâ 20/135.

⁴⁸⁵ el-Enbiyâ 21/1.

⁴⁸⁶ Ebû Hayyân, *el-Bahru’l-Muhît*, VI, 274.

⁴⁸⁷ el-Hac 22/77.

Mü'minûn sûresinde ümit edilen bu felahın nasıl gerçekleşeceği قَدْ أَفْلَحَ الْمُؤْمِنُونَ⁴⁸⁸ âyeti haber vermektedir.⁴⁸⁹

Önceki sûrede felâha ermenin yolu hulâsa edilerek tereccî üslûbuyla verilirken akabindeki sûrede müminlerin felâha kavuşacağı gerçeği detaylandırılarak tekît üslûbuyla arzedilmektedir.

j) Mü'minûn-Nûr: Ebû Hayyân, her iki sûrede müşriklerin itikâdî ve ahlâki durumları hakkındaki benzer ifadelerden hareketle münâsebeti açıklamaktadır. Mü'minûn sûresi sonunda Kureyş müşriklerinin itikâdî, ahlâkî durumları ve çirkin davranışları anlatılmış ardından gelen Nûr sûresinde ise bu çirkin amelleri sebebiyle sonlarının cehennem olduğu vurgulanmıştır. Ebû Hayyân devamında sonraki sûrede önceki sûrede bahsedilen ahlaksızlıkların tafsilatlandırıldığını ve bu ahlaksızlıkların doğurduğu bazı hukûkî neticelerin ele alındığını ifade etmektedir.⁴⁹⁰

Ebu Hayyân, önceki sûrede geçen müşriklerin içinde bulunduğu şirk ve hayasızlık hastalığının tafsîlâtına akabindeki sûrede devam edilerek mevzû tekid edilerek bir sonuca kavuşturulduğunu aktarmaktadır. Bu nedenle bir tetimme münâsebetinden bahsetmek mümkündür.

k) Nûr-Furkân: Ebû Hayyân, bu iki sûre arasındaki münâsebeti konu benzerliği üzerinden kurmaktadır. Nur sûresinin sonlarında Resûlullah'a mutlak olarak itâatin emredildiğini, karşı gelmenin yasaklandığını, yeryüzünün ve gökyüzünün hükümrانlığını elinde bulduran Allah'ın insanların yaptıklarından haberdar olduğunun vurguladığını ifade eder. Devamında, bunların esasında bir îkaz olduğunu belirtip peşinden gelen sûrede de Allah'ın bütün eksikliklerden uzak olduğunun bildirildiğini zikrederek iki sûre arasında tehdit ve uyarı açısından bağlantı kurmaktadır.⁴⁹¹

Önceki sûrenin sonu uyarı ve tehdît ile biterken peşi sıra gelen sûre de her hayır elinde olan Allah'a yönelme ve emrine karşı gelmeme uyarısıyla devam etmektedir. Ebû

⁴⁸⁸ el-Mü'minûn 23/1.

⁴⁸⁹ Ebû Hayyân, *el-Bahru'l-Muhît*, VI, 365.

⁴⁹⁰ Ebû Hayyân, *a.g.e.*, VI, 392.

⁴⁹¹ Ebû Hayyân, *a.g.e.*, VI, 440.

Hayyân'ın bu iki sûre arasında konu benzerliği yani tanzîr münâsebeti kurduğunu söyleyebiliriz.

l) Furkân-Şuarâ: Ebû Hayyân, Furkân sûresinin sonu ile Şuarâ sûresinin başı arasında inkarcılara karşı tehdit içeren mesajları sebebiyle bir münâsebet bulunduğunu ifade etmektedir. Zira Furkân sûresinin sonunda *فَقَدْ كَذَّبْتُمْ فَسَوْفَ يَكُونُ لِزَامًا* , “Siz O’nun dinini tekzip ettiniz bu hal yakanıza yapışacaktır”⁴⁹² âyetiyle müşrikler akıbetleri hakkında tehdit edilmekte ayrıca, Allah resûlünün o kâfirlerin inkârlarından dolayı neredeyse kendisini kahredecek dereceye geldiğini ve bu âyette onların bu tutumuna karşın akabindeki Şuarâ sûresi de tehditle başlayarak *فَسَيَأْتِيهِمْ أَنْبَاءُ مَا كَانُوا بِهِ يَسْتَهْزِؤْنَ* “İstihzâ ettiklerinin ne olduğunun haberi onlara yetişecektir”⁴⁹³ âyetinde alay ettikleri şey sebebiyle cezalandırılacakları îmâ edilmektedir.⁴⁹⁴

Müşriklerin yalanlamalarına karşı tehdit ile biten sûrenin peşi sıra gelen sûre de bu tekzibe karşı yine tehdit içeren bir uyarı ile başlamaktadır. Ebû Hayyân'ın konu benzerliği (Tanzîr) üzerinden aralarında münâsebet kurduğunu söylemek mümkündür.

m) Neml-Kasas: Ebû Hayyân Neml ve Kasas sûreleri arasındaki münâsebeti iki sûrenin âyetleri arasında yer alan ve Kur’ân’ın mu’cize oluşuna işaret eden âyetlerden hareketle kurmaktadır. O Neml sûresindeki *سَيُرِيكُمْ آيَاتِهِ* “O, işaretlerini size gösterecek”⁴⁹⁵ âyetinde geçen işaretlerden/âyetlerden kastın Resûlullahın (s.a.v) mucizeleri şeklinde tefsir edildiğini aktarmaktadır. Devamındaki sûrenin başında yer alan *تِلْكَ آيَاتُ الْكِتَابِ* “Bunlar, (apaçık) kitabın âyetleridir”⁴⁹⁶ âyetleri mucizelerin en büyüğünün Kur’ân âyetleri olduğuna işaret etmektedir. Dolayısıyla önceki sûrede geçen âyetler/işaretler ifadesi sonraki sûrede Kur’ân olarak açıklanmaktadır.⁴⁹⁷

⁴⁹² el-Furkân 25/77.

⁴⁹³ eş-Şuarâ 26/6.

⁴⁹⁴ Ebû Hayyân, *el-Bahru'l-Muhît*, VII, 5.

⁴⁹⁵ en-Neml 27/93.

⁴⁹⁶ el-Kasas 28/2.

⁴⁹⁷ Ebû Hayyân, *el-Bahru'l-Muhît*, VII, 99.

Neml sûresinin sonunda o müşriklere bir çok mu'cize gösterileceği vadedilmektedir. Fakat mu'cizelerden ne kastedildiği kesin anlaşılmamaktadır. Ebû Hayyân, akabindeki sûrede bu konunun devam ettiğini ve en büyük mu'cizenin Kur'ân olduğu beyânıyla başladığını ifade etmektedir. Önceki sûrede mu'cizelerden ne kastedildiği ile ilgili bir mübhemlik söz konusuysen akabindeki sûrede bu beyân edildiğinden aralarında ibhâmdan sonra beyân münâsebeti bulunduğunu söylemek mümkündür.

n) Ahzâb-Sebe': Ebû Hayyân iki sûre arasında müşrikler için geleceği vad edilen azap hakkında aynı konunun devam etmesi şeklinde bir münâsebet bulunduğunu aktarmaktadır. Zira önceki sûrenin sonunda yer alan **لِيُعَذِّبَ اللَّهُ الْمُنَافِقِينَ وَالْمُنَافِقَاتِ**

وَالْمُشْرِكِينَ وَالْمُشْرِكَاتِ "Münafık erkek ve kadınlar ile müşrik erkek ve kadınları cezalandırsın diye"⁴⁹⁸ âyetini işiten müşrikler kıyâmeti ve azabı inkar edip öldükten sonra dirilişin olmayacağını söylemiştir. Bunun üzerine, ardından gelen sûrede müşriklere cevap mahiyetinde **لَتَأْتِيَنَّكُمْ** "Aksine! Rabbime yeminle o size kesin gelecektir"⁴⁹⁹ âyetinin nâzil olduğunu ve aralarında azabın geleceği gerçeğinin tekid edildiği şeklinde bir münâsebet bulunduğunu vurgulamaktadır.⁵⁰⁰

Önceki sûrede kıyâmet gününün geleceği meselesi peşi sıra gelen sûrede kasmle tekît edilmektedir. Ebû Hayyân'ın, aynı mevzûa vurgu yapıldığı şeklindeki açıklamalarıyla benzerlik/tanzîr üzerinden münâsebet kurduğunu söylemek mümkündür.

o) Zümer-Mü'min: İki sûre arasındaki münâsebeti Ebû Hayyân, mü'min ve kâfirlerin durumu ile tövbe kapısının açık oluşundaki mevzû uyumu üzerinden kurmaktadır. Zümer sûresinin sonunda mü'minlerin ve kâfirlerin durumu bildirildikten sonra ardından gelen Mü'min sûresinde kâfirlerin imana gelerek inkar ve küfür durumunu terketmeleri için Allah'ın günahları affedeceği, tövbeleri kabul edeceği zikredilerek tevbe kapısı açık bırakıldığını nakleder. Ayrıca bunun, ikabının çok şiddetli olduğunu,

⁴⁹⁸ el-Ahzab 33/73.

⁴⁹⁹ es-Sebe' 34/3.

⁵⁰⁰ Ebû Hayyân, *el-Bahru'l-Muhît*, VII, 247.

insanların yaptıklarının karşılığını mutlaka göreceklerini bildirmek sûretiyle Rablerine dönmelerini sağlamak için de olduğunu ifade eder.⁵⁰¹

Önceki sûrede mü'min ve kâfirlerin ahvâli ile kurtuluş çaresinin sonraki sûrede aynen devam ettiğine değinen Ebû Hayyân'ın tanzîr/benzerlik münâsebetine değindiğini söyleyebiliriz.

p) Fussilet-Şûra: Ebû Hayyân, bu iki sûre arasında kâfirlerin ilahi vahyi inkar ettiği mevzûuna dikkat çeken âyetler hakkında bir bağlantı kurmaktadır. Fussilet sûresinin sonunda yer alan **قُلْ أَرَأَيْتُمْ إِنْ كَانَ مِنْ عِنْدِ اللَّهِ** "De: Ne dersiniz, ya bu Allah katındansa"⁵⁰² âyetiyle kâfirlerin vahyi Allah'ın indirdiğini inkar ettiklerine dikkat çekilmişken sonraki sûrenin başında **كَذَلِكَ يُوحِي إِلَيْكَ** "Allah sana işte böyle vahyeyiyor"⁵⁰³ âyetiyle önceki elçilere indirilen vahyi inkar ettikleri gibi ona gelen âyetleri de inkar ettikleri vurgulanmıştır.⁵⁰⁴

Fussilet sûresinin sonunda, inkârcıların münzel kitapları inkâr etme hallerinin devam ettiği, Şûra sûresinin başında da zikredilmektedir. Ebû Hayyân konu benzerliği üzerinden münâsebet kurmaktadır dolayısıyla bir tanzîr münâsebetinden bahsetmek mümkündür.

q) Hucurât-Kâf: Ebû Hayyan aralarındaki münâsebeti her iki sûrede inkarcıların kendilerine gelen peygamberin nübüvvetini inkar etmeleri üzerinden kurmaktadır. Bu yoruma göre önceki sûrede **قَالَتِ الْأَعْرَابُ أَمَّا** "Bedevîler, "inandık" dediler"⁵⁰⁵ âyetinde bedevilerin hakiki anlamda iman etmedikleri, imanlarının kabul görmemesinin nübüvveti inkar etmelerinden kaynaklanmakta olduğu ifade edilmiştir. Ardından gelen

⁵⁰¹ Ebû Hayyân, *el-Bahru'l-Muhît*, VII, 429.

⁵⁰² Fussilet 41/52.

⁵⁰³ eş-Şûra 42/3.

⁵⁰⁴ Ebû Hayyân, *el-Bahru'l-Muhît*, VII, 486.

⁵⁰⁵ el-Hucurât 49/14.

sûrenin başındaki **بَلْ عَجَبُوا أَنْ جَاءَهُمْ مُنْذِرٌ** “İnkarcılar, kendilerine bir uyarıcının gelmesine taaccüp ettiler”⁵⁰⁶ âyetinde de benzer bir durum dile getirilmiştir.⁵⁰⁷

Kâfirlerin risâleti inkâr etmesi her iki sûrede de ele alınmaktadır. Ebû Hayyân benzer konuya temas ederek tanzîr münâsebeti kurmuş, diyebiliriz.

r) Kamer-Rahmân: Ebû Hayyan’a göre bu iki sûre arasında muttakilerin yurdu olan cennet ve onun meliki hakkında nakledilenler hususunda münâsebet bulunmaktadır. Nitekim önceki sûrenin sonunda, müttakilerin ahirette mekanlarının nehir kenarlarında, gücüne sınır olmayan bir hükümdarın katında cennet olduğu vecîz bir üslûp ile zikredilmiş, sonrasındaki sûrede bu hükümranlığa ve kudretinin delillerine detaylı olarak işaret edilmiştir. Ebu Hayyân bu durumu yine bir örnek üzerinden açıklamaktadır. Mesela önceki sûrenin sonunda **عِنْدَ مَلِكٍ مُّقْتَدِرٍ** “Sınırsız kudrete mâlik hükümdarın katında”⁵⁰⁸ âyetindeki hükümdar kimdir? sorusuna, devamında gelen sûrenin hemen başında **أَلرَّحْمٰنُ عَلَّمَ الْقُرْآنَ** “Rahmândır Kur’ân’ı öğreten”⁵⁰⁹ âyetiyle cevap verildiğini nakletmiştir.⁵¹⁰

Aralarında îcâz itnâb münâsebeti bulunduğunu, Ebû Hayyân sarâhaten ifade etmektedir. Önceki sûrede muttakilerin makâmı muktedir bir Melikin huzurunda cennette, nehirler arasında gösterilince peşi sıra gelen sûrede de Melik’in kudret eserleri anıldı sonrasında iki farklı grubun karargahları daha önce ihtisar ve veciz bir şekilde zikredilmişken burada itnâb sanatı ile uzunca zikredilmiş oldu.

s) Rahmân-Vâkıa: Ebû Hayyân iki sûre arasında mü’minlerin ve kâfirlerin ahiretteki ahvalleri ve dereceleri üzerinden bir münâsebet kurmaktadır. Ebû Hayyân önceki sûrede mü’minlere naîm cenneti; kâfirlere de cehennem azabı vadedildiğini; mü’minlere vadedilen cennetlerin mertebeye farklı olduğunu **وَمِنْ دُونِهِمَا جَنَّتَانِ**

⁵⁰⁶ Kâf 50/2.

⁵⁰⁷ Ebû Hayyân, *el-Bahru’l-Muhît*, VIII, 120.

⁵⁰⁸ el-Kamer 54/55.

⁵⁰⁹ er-Rahmân 55/1, 2.

⁵¹⁰ Ebû Hayyân, *el-Bahru’l-Muhît*, VIII, 186.

“Bunlardan hâriç iki cennet te var”⁵¹¹ âyetinden hareketle zikretmektedir. Akabindeki Vâkıa sûresinde de benzer şekilde amel defterini sağdan alanlarla soldan alanların ve önde olanlar ile Allah’a en yakın olanların beyan edildiğini vurgulamaktadır.⁵¹² Nihâyetinde, sûrenin, amel defteri sağından verilenlerle, yalanlayanların ahiretteki ahvâlini anlatarak sona erdiğini zikretmektedir.⁵¹³

Ebû Hayyân, âhirette mü’min ve kâfirleri neler beklediği konusunun önceki sûrenin sonu ile sonraki sûrenin başında aynen zikredildiğine değinerek tanzîr/benzerlik münâsebetine değinmiştir, diyebiliriz.

t) Mümtehine-Saf: Ebû Hayyân, önceki sûrenin sonundaki يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَتَوَلَّوْا

قَوْمًا غَضِبَ اللَّهُ عَلَيْهِمْ “Ey müminler! Allah’ın öfkelendiği bir güruhu dost edinmeyin”⁵¹⁴

âyetinde kâfirlerle mü’minler arasındaki düşmanlığın dile getirildiği, düşmanlıklarının hep devam edeceği gerçeğinden hareketle ardından gelen sûrede mü’minlerin düşmanla karşılaştıklarında sebat etmeye teşvik edildiği şeklinde bir münâsebet kurmaktadır.⁵¹⁵

Önceki sûrenin sonu, mü’minlerin Allah’ın gazap ettiği kâfirleri dost edinmemesi ile biterken peşi sıra gelen sûre de kâfirlerin düşmanlıklarının devam edeceği, bunun için savaştıklarında sebât edilmesi gerektiğine dikkatleri çeken Ebû Hayyân, mevzûnun diğer sûrede tamamlandığına işâret ettiğinden aralarında tetimme münâsebetinden söz etmek mümkündür.

u) Saf-Cuma: Ebû Hayyân önceki sûrede ele alınan mevzûun sonraki sûrede detaylandırıldığı şeklinde bir münâsebet kurmaktadır. Buna göre önceki Allah Teâlâ inananlara, düşmanlarına karşı yardım vaadinde bulunduktan sonra peşi sıra gelen sûrede, hükümranlığının her tarafı kuşattığını, Resulullah’ın ümmetinin, tüm

⁵¹¹ er-Rahmân 55/62.

⁵¹² Ebû Hayyân, *el-Bahru’l-Muhît*, VIII, 202.

⁵¹³ Ebû Hayyân, *a.g.e.*, VIII, 202.

⁵¹⁴ el-Mümtehine 60/13.

⁵¹⁵ Ebû Hayyân, *el-Bahru’l-Muhît*, VIII, 258.

ümmetlere galip gelerek hükümran olacağını, havârilere zamanındaki gibi dâvetin her tarafa yayılacağını ilan etmektedir.⁵¹⁶

Önceki sûrenin sonunda mü'minlere, kâfirlere karşı sebât verileceği zikredilirken akabindeki sûrede bu tafsilatlandırıldığından, Ebû Hayyân'ın icmâl-tafsîl münâsebeti kurduğunu söyleyebiliriz.

v) **Cuma-Münâfikûn:** Ebû Hayyân bu iki sûrede mü'min münâfik karşılaştırması üzerinden bir münâsebet kurmaya çalışmaktadır. Zira önceki sûrede, insanları Resûlullah'ın hutbesini dinlemekten muhtemelen münafıkların alıkoyduğu ve müminlerin dağılmasına sebep olduğu vurgulanmakta, müminlerin bu oyuna gelme sebebi olarak da açlığın onları kuşattığı bir vakitte muhtaç kimselerin oraya gelen bir kervana yönelmeleri şeklinde açıklanmaktadır. Ardından gelen sûrede ise münafıkların müminlerden nefreti sebebiyle لَا تُنْفِقُوا عَلَىٰ مَنْ عِنْدَ رَسُولِ اللَّهِ حَتَّىٰ يَنْفَضُوا “Resûlullah'ın yanında olanlara harcama yapmayın ki dağılsınlar”⁵¹⁷ dedikleri nakledilmektedir.⁵¹⁸

Önceki sûre müminleri anlatarak hitâma ererken bu sûre münâfikların özelliklerini anlatmaktadır. Ebû Hayyân'ın, aralarında tezâd/zıtlık münâsebeti kurduğunu söylemek mümkündür.

w) **Tegâbün-Talak:** Ebû Hayyân her iki sûrede de insanların bu dünyada elde ettikleri nimetlerle sınıandıkları konusu üzerinden münâsebet kurmaktadır. Önceki sûrede, çocukların ve malların müminler için bir imtihan sebebi olduğu zikredilmiş, peşi sıra gelen sûrede kadınların da imtihan nedeni olduğu ifade edilmiştir. Erkeklerin bu durumda boşanmaktan başka bir kurtuluş çaresi bulamayacak hale geldikleri ifade edilmiştir.⁵¹⁹

⁵¹⁶ Ebû Hayyân, *el-Bahru'l-Muhît*, VIII, 263.

⁵¹⁷ el-Münâfikûn 63/7.

⁵¹⁸ Ebû Hayyân, *el-Bahru'l-Muhît*, VIII, 267.

⁵¹⁹ Ebû Hayyân, *a.g.e.*, VIII, 277.

Önceki sûrede insanın sahip olduğu bazı şeylerin bir imtihan sebebi olduğu gerçeğinin akabindeki sûrede detaylandırıldığına değinen Ebû Hayyân'ın, iki sûre arasında icmâl-tafsîl münâsebetini ele aldığını söylemek mümkündür.

x) Talak-Tahrim: Münâsebetleri için Ebû Hayyân, önceki sûrede mü'minlerde aile içi eş hukûkunun zikredilmesinin ardından, sonraki sûrede Resulullah (sav)'ın eşlerinden kaynaklanan bazı ahvalin zikredilmesinin tenâsübü şeklinde bir bağlantı kurmuştur.⁵²⁰

Önceki sûre, müminlerin eşleriyle ilgili hükümlerle biterken akabindeki sûre ise çerçeveyi daraltarak Hz. Peygamber (s.a.v)'in eşleriyle ilgili husûsî ahvâlden bahsetmektedir, onun için aralarında umûm husûs münâsebetinin varlığından söz edebiliriz.

y) Tahrim-Mülk: Ebû Hayyân iki sûrenin konu itibariyle birbirini tamamlayan bir münâsebet içinde olduğunu ifade etmektedir. Ona göre Tahrîm sûresinde, iki peygamberin, şekavetleri kesinleşmiş eşlerinden bahsedilmesi kâfirler ibret için bir ibret vesilesiyken, müminlere de, kavimleri kâfir olmasına rağmen mü'min ve cennetlik olan Âsiye ile Meryem örneği hatırlatılmıştır. Zikredilen bu konular ise hadiselerin yegane mülk sahibinin takdiri ve tasarrufu altında cereyan ettiğini göstermektedir. Bununla anlamca uyumlu bir şekilde akabinde gelen sûrede تَبَارَكَ الَّذِي

بِيَدِهِ الْمُلْكُ “Her şeye mâlik olan Allah müteâldir”⁵²¹ âyeti zikredilmektedir.⁵²² Ebû Hayyân, önceki sûre ile anlam açısından bir bağlantı kurarak daha geniş bir hükme varıldığına işaret etmektedir.

z) Hâkka-Meâric: Ebû Hayyân bu iki sûre arasında, kâfirlerin inkârlarındaki inat yüzünden kendilerine gönderilen Resûller'in bedduasını hakettiklerine dâir bir münâsebeteye değinmektedir. O'na göre önceki sûrede وَأَنَا لَنَعْلَمَنَّ أَنَّ مِنْكُمْ مُكَذِّبِينَ “İçinizde onu yalan sayanlar bulunduğunu şüphesiz bilmekteyiz”⁵²³ âyetinde, Allah Teâlânın

⁵²⁰ Ebû Hayyân, *el-Bahru'l-Muhît*, VIII, 284.

⁵²¹ el-Mülk 67/1.

⁵²² Ebû Hayyân, *el-Bahru'l-Muhît*, VIII, 291.

⁵²³ el-Meâric 69/49.

cezalandırmasını yalanlayan bir kısım müşrikten sudûr eden inkâr içeren sözlerden haber vermektedir. Peşi sıra gelen sûrede ise kâfirlere azabı isteyen Nuh (a.s) veya Resûlullah (s.a.v) olması ihtimaliyle, hakkı yalanlayanlar aleyhinde beddua etmelerinin münâsebet teşkil ettiğini ifade etmektedir. Bunun hikmeti olarak da o münkirlerin beddua neticesinde musibete giriftâr olduktan sonra resûllerin getirdiğinin doğru olduğunu yakînen bilmeleridir.⁵²⁴

Aynı konu müteâkip sûrede devam ettiğinden aralarında tetimme münâsebetinden söz etmek mümkündür.

aa) Meâric-Nuh: Ebû Hayyân iki sûre arasında mevzû benzerliği üzerinden tenâsübe değinmektedir. O'na göre, önceki sûrede Allah Teâlâ'nın kâfir topluluğundan daha hayırlı bir ümmet getireceğini vadetmesine karşın, kafirlerin müminlerle alay ederek vadedilen azabı yalanladıkları görülmektedir. Akabindeki sûrede, inkarlarından dolayı Allah Teâlâ kökünü kazıdığı, yeryüzünde bir ferdini bile bırakmadığı Nuh (a.s)'un müşriklerden daha inatçı olan kavmi hatırlatılmaktadır. Öyle ki, bu kavim, Kureyş müşriklerine, putlara tapma konusunda çok benzemekte; bu benzerlikten dolayı da Cenab-ı Allah müşrikleri inanmadıkları için köklerini kazımakla tehdit etmektedir.⁵²⁵

Ebû Hayyân'ın benzer mevzûlar ve öğeler üzerinden münâsebet kurduğunu bunun da tanzîr tenâsübü olduğunu söylemek mümkündür.

bb) Nuh-Cin: Ebû Hayyân iki sûre arasında Nuh (a.s.)'un kavmi ile Resûlullah (s.a.v.)'in kavmi olan Kureyş müşriklerinin benzer özelliklerinin ele alınması üzerinden bir münâsebet kurmaktadır. Nuh sûresinde Nuh'un kavminin küfürde ve putlara tapmada direktmeleri zikredilmiştir. Efendimizin kavminin de Nuh'un kavmi gibi putperest olduğunu hatırlatan Ebu Hayyan, taptıkları bazı putların isimlerinin bile aynı olduğunu vurgulamış, Kureyş'in çoğunun Allah resulüne indirilen Kur'ân'ı duydukları, bildikleri halde inkar ettiklerine dikkat çekmiştir. Buna binaen Nuh sûresinin akabinde arapların imana gelmede gevşeklik göstermeleri nedeniyle onları azarlayıp aşağılayan Cin sûresinin nâzil olduğunu belirtmiştir. Cinlerin Resulullah'ın hemsincisi olmadığı halde ona iman ettiğini, Kur'ân'ın mucize olduğunu bildiği halde

⁵²⁴ Ebû Hayyân, *el-Bahru'l-Muhît*, VIII, 326.

⁵²⁵ Ebû Hayyân, *a.g.e.*, VIII, 332.

iman etmeyen Arapların aksine cinlerin bunun bir insan sözüne benzemediğini anlayıp iman ettiklerini vurgulamaktadır.⁵²⁶

Ebû Hayyân mevzû benzerliği üzerinden tenâsübe değindiğinden tanzîr münâsebeti kurmaktadır.

cc) Cin-Müzzemmil: Ebû Hayyân Allah'ın bilgisinin umûmî ve husûsî her şeyi kuşatması açısından bir münâsebet bulunduğu şeklinde yorum getirmektedir. Ona göre Cin sûresinin sonunda عَالِمُ الْغَيْبِ “Gaybı O bilir”⁵²⁷ âyeti ile Allah'ın gayba dair her şeyi bildiğini aktarılmış peşinden gelen sûrenin başında ise يَا أَيُّهَا الْمُرْتَلُ “Ey örtüsüne bürünen”⁵²⁸ âyeti ile reslünün yaşadığı özel bir hal hakkında da bilgisinin olduğu dile getirilmiştir. Müfessire göre burada, O'nun Allah'ın rızasını kazandığı resûllerden olup bazı hasâise sahip olduğu ve düşmanlarının şerrinden de güven içinde olduğu bildirilmektedir.⁵²⁹

Önceki sûrenin sonundaki Allah'ın ğaybı bilme mevzûundaki umûmî tasarrufu, sonraki sûrede biraz husûsiyet kazanarak Resûlullah'ın şahsî hayatındaki hasâisi de kuşattığına işâret etmektedir. Ebû Hayyân'ın bu yöndeki açıklamalarıyla iki sûre arasınada umûm-husûs tenâsübüne değindiğini söylemek mümkündür.

dd) Müddessir-Kıyâmet: Ebu Hayyan aynı konunun sonraki sûrede tekiden tekrar edilmesi noktasında bir münâsebet kurmaktadır. Müddessir sûresinin sonunda كَلَّا إِنَّهُ تَذَكَّرٌ كَلَّا ۖ بَلْ لَا يَخَافُونَ الْآخِرَةَ ۗ “Asla! âhiretten korkmuyorlar. Asla! Bu hakikaten bir uyarıdır”⁵³⁰ şeklinde kıyâmet ahvaline temas edilirken peşindeki sûrede لَا أُقْسِمُ بِيَوْمِ

⁵²⁶ Ebû Hayyân, *el-Bahru'l-Muhît*, VIII, 339.

⁵²⁷ el-Cin 72/26.

⁵²⁸ el-Müzzemmil 73/1.

⁵²⁹ Ebû Hayyân, *el-Bahru'l-Muhît*, VIII, 352,353.

⁵³⁰ el-Müddessir 74/53, 54.

الْقِيَامَةِ “Kıyamet gününe yemin olsun ki”⁵³¹ âyetinde olduğu gibi kıyâmet ve ahvalinden tekrardan bahsedilmektedir.⁵³²

Önceki sûrenin âhîrinde bahsedilen kıyâmet günü akabindeki sûrede tekid edilerek tekrardan ele alınmaktadır. Ebû Hayyan da aynı mevzûnun ele alınması ile anlam bakımından münâsebet kurmaktadır.

ee) Nâziât-Abese: Ebû Hayyân önceki sûrede ele alınan genel bir konunun sonraki sûrede husûsî anlamlara işaret etmesi üzerinden bir münâsebet kurmaktadır. Ebu Hayyan’a göre Naizat sûresinin sonunda “إِنَّمَا أَنْتَ مُنذِرٌ مِّنْ يَّحْشِيهَا” “Ancak ondan haşyet duyanları uyarırsın”⁵³³ buyrulur Resûllullah’ın uyarısının ancak Allah’tan korkanlara etki edeceği belirtilmiş, akabindeki sûrede de uyarının fayda verdikleri ile Resûlullah (sav)’ın İslama davet ettiği halde uyarıların kendilerine fayda vermediği Utbe b. Rebâa, Ebû Cehil, Ubey ve Ümeyye gibi şahıslara işaret edilmiştir. Böylece bir önceki sûrede genel olarak verilen bir durum sonraki sûrede şahıslar üzerinden tahsis edilmiştir.⁵³⁴

Önceki sûrede zikredilen kıyâmete karşı genel algı akabindeki sûrede husûsiyet kazanmıştır, bu sebeple Ebû Hayyân’ın aralarında umûm husûs münâsebetine değindiğini söylemek mümkündür.

3.3.2.5. Bir Sûrenin Son Âyetlerinin, Akabindeki Sûreyle Olan Münâsebeti

a) Âl-i İmrân-Nisâ: Ebû Hayyân, burada insanın tek bir atadan yaratıldığı ve amellerinin farklı olduğu, yaratıcının emirlerine uyması gerektiği mevzûu üzerinden münâsebet kurmaya çalışmaktadır. Buna göre, Âli İmrân’ın sonlarında, müşrik, münafık, ehl-i kitap ve akıl sahibi müminlerin durumları zikredildikten sonra أَنِّي لَأَ

⁵³¹ el-Kıyâmet 75/1.

⁵³² Ebû Hayyân, *el-Bahru'l-Muhît*, VIII, 375.

⁵³³ en-Nâziât 79/45.

⁵³⁴ Ebû Hayyân, *el-Bahru'l-Muhît*, VIII, 418.

أَضِيعُ عَمَلَ عَامِلٍ “Emeklerinizi kesinlikle boşa çıkarmam”⁵³⁵ âyetiyle amellerin karşılıksız kalmayacağına değinildiğine, devamında da insanlığın bir atadan, bir asıldan geldiği zikredildikten sonra gelen sûrenin başında yaratılışın aslından bahsedildiğine dikkatleri çekmektedir. İnsanlığın bir atadan çoğaldığına vurgu yapmaktan gayenin de insanların ihtilafa düşmeden birbirlerini sevip sahip çıkmaya teşvik etme amacı olduğunu ifade etmektedir. Ayrıca insanın aslı olan ilk atasının, Allah’ı tek tanıyıp sadece O’na kul olduğunu, tevhid ve takva üzerinde rabbine itaatle ömrünü geçirdiğini hatırlatarak onun neslinin de kendisi gibi olmasının zarureti zikretmektedir.⁵³⁶

Ebû Hayyân’ın, Âli İmrân’da zikredilen husûsi konuların Nisâ sûresinde de devam ettiğine tüm insanlara teşmil edilerek umûm mâna ifade ettiğine değinerek bu iki sûre arasında umum-husus münâsebeti kurduğunu söylemek mümkündür.

Nesefî de aynı şekilde Âl-i İmrân’da husûsi olarak müminlere emredilen takvanın Nisâ sûresinde umûm insanlara emredildiğine vurgu yapmaktadır.⁵³⁷

b) En’âm-A’râf: Ebû Hayyân, bu iki sûre arasında Allah’ın kitabına uyma konusunda münâsebet kurmaya çalışmaktadır. En’âm sûresinde وَهَذَا كِتَابٌ أَنْزَلْنَاهُ مُبَارَكٌ فَاتَّبِعُوهُ

“Bu indirdiğimiz mübarek bir kitaptır. Ona tâbi olun, takvaya girin

ki merhamet edilesiniz”⁵³⁸ âyetini takiben aynı sûrenin nihâyetinde وَهُوَ الَّذِي جَعَلَكُمْ

“O ki, sizi yeryüzünün halifesi kılandı”⁵³⁹ âyetleriyle, onların

kendilerine verilen nimetler ile imtihana tabi olduklarına, bu sınamanın da sadece şerî teklif ile, dolayısıyla ilâhî Kitaba uyma ile olacağını A’râf sûresinin başında beyan edildiğine dikkatleri çekmektedir. Aynı şekilde Allah Teâlâ’nın emir ve yasaklarının

⁵³⁵ Âl-i İmrân 3/195.

⁵³⁶ Ebû Hayyân, *el-Bahru’l-Muhît*, III, 161.

⁵³⁷ en-Nesefî, *et-Teyisîr fi’t-Tefsîr*, V, 416.

⁵³⁸ el-En’âm 6/155.

⁵³⁹ el-En’âm 6/165.

kaynağı olan Kur'ân'a uymak gerektiğine En'âm sûresinde de değinildiğine temas etmektedir.”⁵⁴⁰

Ebû Hayyân'ın En'âm sûresinin sonundaki Allah'ın gönderdiği Kitâbın emirlerine uymak emrinin A'râf sûresinde de aynı şekilde devam ettiğine temas ettiğinden aralarında tetimme münâsebeti kurduğunu söylemek mümkündür.

c) *Kehf-Meryem*: Ebû Hayyân, burada bazı peygamberler ve hayatlarındaki mu'cizeler mevzûundan yola çıkarak iki sûre arasında münâsebet kurmaya çalışmaktadır. Kehf sûresinde, mağara arkadaşları kıssası, Hz. Musa (a.s.)'nın Hızır ile yolculuğu ve Zülkarneyn kıssası gibi olağanüstü ve çok acayip olaylar zikredildikten sonra peşi sıra gelen sûrede, Yahya (a.s.)'nın oldukça yaşlı bir erkekle ile doğurmaktan kesilmiş çok yaşlı bir kadından dünyaya gelmesi, aynı şekilde İsa (a.s.)'ın babasız dünyaya gelmesi gibi mu'cizelerden bahsetmesinin münâsebet gereği olduğunu düşünmektedir.⁵⁴¹

Ebû Hayyân'ın, önceki sûrede bazı peygamberler ve hayatlarında tecellî eden mu'cizelerin zikredilmesine benzer şekilde akabindeki sûrede de başka peygamberler hakkında devam edilmekte olduğuna değindiğinden aralarında tanzîr/benzerlik münâsebeti kurduğunu söylememiz mümkündür.

d) *Enbiyâ-Hac*: Ebû Hayyân, bu iki sûre arasında inkarcılar ile kıyamet günü onları nelerin beklediği mevzû çerçevesinde münâsebete değinmeye çalışmaktadır. Enbiya sûresinin sonlarında saadet ve şekavet ehlinin halleri zikredildikten sonra kıyamet günü gerçekleşmesi vâdedilen korkunç günün hatırlatıldığına, Kureyş müşriklerinin ise Allah'a dönüşü inkar ederek bu inançlarını da vâdedilen azabın gecikmesine dayandırdıklarına dikkatleri çekmektedir. Akabinde gelen Hac sûresinde de kıyamet anındaki zelzelenin şiddeti ve korkunçluğu ile onların uyarıldığına ve o gün, inkar edenlere neler hazırlandığına değinmektedir. Devamında insanın yaratılışındaki merhaleler sıralanarak tekrardan ölümden sonraki dirilme gerçeğinin hatırlatıldığına temas etmekle birlikte bu dirilişe de yeryüzünün, ölü toprağın hayatlanmasının da şahit olarak zikredildiğine parmak basmaktadır.⁵⁴²

⁵⁴⁰ Ebû Hayyân, *el-Bahru 'l-Muhît*, IV, 266.

⁵⁴¹ Ebû Hayyân, *a.g.e.*, VI, 163.

⁵⁴² Ebû Hayyân, *a.g.e.*, VI, 324.

Eû Hayyân, önceki sûrede bahsi geçen kıyâmet ve ahvâlinin akabindeki sûrede devam ederek delillendirildiğine temas ettiğinden aralarında icmâl-tafsîl münâsebetine değindiğini söylememiz mümkündür.

e) Mülk-Kalem: Ebû Hayyân burada saadet ve şekavet ehli ile risalete karşı insanların tutumu mevzûu üzerinden münâsebetine değinmeye çalışmaktadır. Önceki sûrede saadet ve şekavet ehlinin durumu, Allah Teâlânın akıl almaz kudreti, kuşatıcı ilminden bahsedildikten sonra isterse şakîleri yerin dibine geçirebileceği veya üzerlerine taş yağdıran bir fırtına gönderebileceği gerçeğinin hatırlatıldığına değinmektedir. Ayrıca Allah Teâlânın haber verdiklerinin, Resûlullah'ın vahiyyle aldıklarından farklı bir şey olmadığına buna rağmen O'na kâh sihirbbaz, kâh şâir, hatta mecnun yakıştırmaları yaptıklarına değindikten sonra akabindeki sûrede, O'nun kendisine isnad edilen delilik gibi iftiraldan uzak olduğu zikredilerek yüce ahlakı övülmeğe, inkarcılardan gelen eziyetlere katlanıp sabretmesindeki çok büyük sevaba değinildiğine dikkatleri çekmektedir.⁵⁴³

Ebû Hayyân'ın Mülk sûresindeki ifadelerin karşılığının Kalem sûresinde devam ettiklerine değinmek sûretiyle aralarında tetimme münâsebeti kurmaya çalıştığını söyleyebiliriz.

f) Kalem-Hâkka: Ebû Hayyân burada saadet ehli ile şekâvet ehlinin tutumları karşısında nelerle karşılaşacakları konusu üzerinden bir münâsebet kurmaya çalışmaktadır. Önceki sûrede, saadet ve şekavet ehli zikredildikten sonra karşılığında ifade etmektedir. Akabindeki sûrede de bununla tenâsüb halinde kıyametten söz açıldığına, saadet ve şekaveti hak edenler için ne hazırlandığına dikkatleri çekmektedir. Buna ilaveten inkarcılar sakınırlar diye, resulleri yalanlayan Âd, Semûd, Firavun kıssası ile efendimizin çağdaşı olan kâfirlere de değinildiğini hatırlatmaktadır. Bunun sebebinin de Arap kavminin bahsi geçen kavimlerin helak edildiklerini çok iyi bilmesi olduğunu ifade etmektedir.⁵⁴⁵

⁵⁴³ Ebû Hayyân, *el-Bahru'l-Muhît*, VIII, 301.

⁵⁴⁴ el-Kalem 68/44.

⁵⁴⁵ Ebû Hayyân, *el-Bahru'l-Muhît*, VIII, 315.

Ebû Hayyân'ın önceki sûrede, saâdet ehli ve şekâvet ehli için neler hazırlandığıyla ilgili tehditlere mukâbil akabindeki sûrede aynı mevzûnun devam ettirilerek önceki kavimlerin helâk haberlerinin de şahit olarak zikredildiğine değindiğinden aralarında tetimme münâsebeti kurduğunu söylememiz mümkündür.

g) Müzzemmil-Müddessir: Ebû Hayyân bu iki sûre arasında Hakkı yalanlayanlar ve Kur'ân'ın öğüt oluşu üzerinden münâsebet kurmaya çalışır. Önceki sûrede **وَذَرْنِي** “Şüphesiz bunlar bir” **إِنَّ هَذِهِ تَذَكِرَةٌ** ve **“O yalanlayıcıları bana bırak”**⁵⁴⁶ **وَالْمُكَذِّبِينَ** öğüttür⁵⁴⁷ âyetlerinden sonra akabindeki sûrede **يَا أَيُّهَا الْمُدَّثِّرُ قُمْ فَأَنْذِرْ** “Ey örtüye sarılan! Kıyam et ve uyar”⁵⁴⁸ âyetlerin gelmesinin münâsib olduğunu ifade eder. Yine önceki sûredeki kıyamet bahsinden sonra münâsebet gereği o günü yalanlayanlar hakkında sonraki sûrede **ذَرْنِي وَمَنْ خَلَقْتُ وَحِيدًا** “Halkettiğim o kişiyi tek olarak bırakın bana”⁵⁴⁹ âyetinin gelmesini münâsebet gereği olduğunu zikreder.⁵⁵⁰

Ebû Hayyân, Müzzemmil sûresindeki ifadelerin karşılığının Müddessir sûresinde devam ettiğine temas etmekle bu iki sûrenin birbirini âdeta tamamladığını göstermektedir. Bu nedenle tetimme münâsebetine değindiğini söylememiz mümkündür.

h) Gâşiye-Fecr: Ebû Hayyân burada mutluluğa ermiş yüzler ile zillet kaplamış yüzler; Allah'a yönelen ile sırt çevirenler arasında karşılaştırma yaparak münâsbet kurmaya çalışmaktadır. Önceki sûrede **وَجُوهٌ يَوْمَئِذٍ خَاشِعَةٌ** ‘O gün zillete bürünmüş yüzler

⁵⁴⁶ el-Müzzemmil 73/11.

⁵⁴⁷ el-Müzzemmil 73/19.

⁵⁴⁸ el-Müddessir 74/1, 2.

⁵⁴⁹ el-Müddessir 74/11.

⁵⁵⁰ Ebû Hayyân, *el-Bahru 'l-Muhît*, VIII, 362.

vardır”⁵⁵¹ âyetinden sonra **وَجُوهٌ يُّؤَمِّنُونَ نَاعِمَةً** “O gün mutlu yüzler vardır”⁵⁵² âyetlerinin zikredildiğini peşi sıra gelen sûrede de yüzlerini zillet kaplamış kibirli, zorba ve yalanlayıcı taifeler ile **يَا أَيُّهَا النَّفْسُ الْمُطْمَئِنَّةُ** “Ey mutmain olmuş insan”⁵⁵³ âyetinin işaretiyle yüzlerinde mutluluk olan diğer bir taifenin zikredildiğine dikkatleri çekmektedir. Aynı şekilde önceki sûrede **إِلَّا مَنْ تَوَلَّى وَكَفَرَ** “Kim sırt çevirir ve küfre düşerse”⁵⁵⁴ âyeti zikredildikten sonra bu sûrede de yüz çevirip inkar edenleri tehdit eden **إِنَّ رَبَّكَ لَبِالْمِرْصَادِ** “Çünkü rabbın her şeyi yakından izlemektedir.” âyetinin zikredildiğine değinmektedir.⁵⁵⁵

Ebû Hayyân’ın her iki sûrede ele alınan farklı insan karakterlerine dikkatleri çekip tezâd münâsebetine değindiğini söylememiz mümkündür.

i) Fecr-Beled: Ebû Hayyân iki sûre arasında, insanın sahip olduğu nimetler karşısında gösterdiği ahlâkî davranışlar üzerinden münâsebet kurmaya çalışmaktadır. Önceki sûrede imtihan gereği kullara bazen nimetin bol verilip bazen de kısıldığını, ayrıca insanın yerilmiş bazı sıfatlarını ve bu tür ahlâkî zafiyet gösteren insan ile müminin sonunu zikrettikten sonra peşi sıra gelen sûrede de insanın hayatı boyunca uğradığı bazı imtihan ile kötü davranışları ve bunun neticesinde kendisini bekleyen âhiret yurdunun zikredildiğine değinmektedir.⁵⁵⁶

Ebû Hayyân her iki sûrede de insanın dünya hayatında yaşadığı bolluk ve darlık gibi bazı imtihan durumları ile bunun sonucunda gösterdiği davranışlarının âhiretteki karşılıklarına dikkatleri çekmektedir. Her iki sûredeki bu benzerlik durumundan dolayı tanzîr/benzerlik münâsebeti kurduğunu söylemek mümkündür.

⁵⁵¹ el-Gâşiye 88/1.

⁵⁵² el-Gâşiye 88/8.

⁵⁵³ el-Fecr 89/27.

⁵⁵⁴ el-Gâşiye 88/23.

⁵⁵⁵ Ebû Hayyân, *el-Bahru 'l-Muhît*, VIII, 462.

⁵⁵⁶ Ebû Hayyân, *a.g.e.*, VIII, 469.

j) Beled-Şems: Ebû Hayyân burada üzerine yemin edilen unsurlar ve mü'minler ile kâfirlerin dünya ve âhretteki durumu üzerinden münâsebet kurmaktadır. Önceki sûrede mukaddes beldelelere yemin edilirken sonraki sûrede de ulvî ve süflî alemlere (semâ ve dünyaya) ve bunları tefekkür eden cihaz olan nefse yemin ettiğine işaret etmektedir. Ayrıca önceki sûre inkarcıların ahiretteki ahvalini anlatarak sona erdiğine değinirken sonraki sûrenin ise inkar edenlerin dünyadaki ahvalini anlatarak sona erdiğine ve âkıbetlerinin ahirette ateş, dünyada ise köklerinin kazınmak olduğuna dikkatleri çekmektedir.⁵⁵⁷

Ebû Hayyân'ın Beled sûresi ve Şems sûresinin başlarında yeminler olduğuna değinerek tanzîr/benzerlik münâsbetine değindiğini; sonlarında ise mümin ve kafirlerin âhiretteki âkıbetlerine değinirken de tezâd münâsbetine değindiğini söylememiz mümkündür.

k) Şems-Leyl: Ebû Hayyân burada felâha erenler ve özellikleri üzerinden bir münâsebet kurmaktadır. Önceki sûrede *قَدْ أَفْلَحَ مَنْ زَكَّيْهَا وَقَدْ خَابَ مَنْ دَسَّيْهَا* "Nefsini tezkiye eden felaha erer; desiselere boğan da ziyan etmiştir"⁵⁵⁸ âyetleri zikredildikten sonra akabindeki sûrede de felaha ve hüsrana ulaştıracak davranış ve sıfatlardan bahsedildiğine değinmektedir. Sonrasında cehennem ateşiyle korkutarak, oraya gireceklerle uzaklaştırılacakların zikredildiğine dikkatleri çekmektedir.⁵⁵⁹

Ebû Hayyân, Şems sûresindeki felâha ve hüsrâna götürecekt hallerin Leyl sûresinde tafsîl edildiğine temas ederek aralarında icmâl-tafsîl münâsbeti kurduğunu söyleyebiliriz.

l) Leyl-Duhâ: Ebû Hayyân bu iki sûre arasında, önceki sûrede zikredilen en müttaki kişinin kime işaret ettiğinin sonraki sûrede açığa kavuşturulduğu üzerinden bir münâsebet kurmaktadır. Önceki sûrede *وَسَيُجَنَّبُهَا الْأَتْقَى* "en takvâli ateşten uzak

⁵⁵⁷ Ebû Hayyân, *el-Bahru'l-Muhît*, VIII, 473.

⁵⁵⁸ eş-Şems 91/9, 10.

⁵⁵⁹ Ebû Hayyân, *el-Bahru'l-Muhît*, VIII, 477.

tutulur”⁵⁶⁰ âyetiyle takva ehlinin seyyidi olan Resûlullah (s.a.v.)’ın zikredildiğini akabinde gelen sûrede de O’na verilen nimetlerin sayıldığına vurgu yapmaktadır.⁵⁶¹

Önceki sûredeki takvâ ehlinin seyyidi Resûlullah anıldıktan sonra akabindeki sûrede O’na bahşedilen nimetlerin zikredildiğine değinen Ebû Hayyân’ın iki sûrenin birbirini tamamladığına işaret ederek aralarında tetimme münâsebeti kurduğundan söz etmek mümkündür.

m) Kadir-Beyyine: Ebû Hayyân iki sûre arasında Kur’ân’ın indirilmesinin inkarcılar üzerinde bıraktığı etki üzerinden münâsebet kurmaktadır. Önceki sûre ve ondan önceki sûrede *إِقْرَأْ بِاسْمِ رَبِّكَ* “Yaratan rabbinin ismiyle kıraat et”⁵⁶² âyetiyle Kur’ân’ın indirilmesine değindikten sonra akabindeki sûrede, Kâfirler gürûhunun kendilerine, Allah tarafından gönderilen, tertemiz sayfaları tilavet eden bir Resûl’ün gelmedikçe dalâletten ayrılmayacaklarını haber vermektedir. Devamında da inkarcıları ehl-i kitap ve ehl-i şirk diye ikiye ayırdığına işaret etmektedir.⁵⁶³

Burada Ebû Hayyân, Kur’an’ın indirilişini konu edinen Alak sûresi ile Kadir sûresini beraber ele alıp öylece Beyyine sûresiyle münâsebet değinmektedir. Beyyine sûresinin de önceki sûredeki konuları devam ettirdiğinden aralarında tetimme tenâsübünden bahsetmek mümkündür.

n) Asr-Hümeze: Ebû Hayyân iki sûre arasında, ziyanda olan insanın âkıbeti üzerinden bir münâsebet kurmaya çalışmaktadır. Buna göre, Hümeze sûresinden önce *إِنَّ الْإِنْسَانَ* *وَيْلٌ* *لِّفِي خُسْرٍ* “İnsan gerçekten ziyandadır”⁵⁶⁴ buyrulduktan sonra akabindeki sûrede *وَيْلٌ*

⁵⁶⁰ el-Leyl 92/17.

⁵⁶¹ Ebû Hayyân, *el-Bahru’l-Muhît*, VIII, 480.

⁵⁶² el-Alak 96/1.

⁵⁶³ Ebû Hayyân, *el-Bahru’l-Muhît*, VIII, 494.

⁵⁶⁴ el-Asr 103/2.

لِكُلِّ هُمْزَةٍ “Arkadan çekiştirinin vay haline”⁵⁶⁵ âyetiyle ziyanda olanın halini beyan etmiş olduğuna değinmektedir.⁵⁶⁶

Ebû Hayyân’ın Asr sûresindeki zikredilen insan için ziyan etme mevzûunun Hümeze’de ayrıntıya kavuştuğunu zikrederek aralarında icmâl-tafsîl münâsebeti kurduğunu söyleyebiliriz.

3.3.2.6. İki Sûrenin Ele Aldıkları Umûmî Mevzû Bakımından Uyumları

Bu münâsebet daha çok kısa sûreler arasında tespit edilmiştir. Şu sûreler arasında gözlemlemekteyiz.

a) **İnşikak-Bürûc:** Ebû Hayyân burada, inkarcıların durumu, kalplerinde gizledikleri şeylere Allah’ın muttali olduğu ayrıca kafirlerin müminlere karşı muâmeleleri üzerinden iki sûre arasında münâsebet kurmaya çalışmaktadır. Yorumunda, İnşikâk sûresinde inkârcıların kalplerinde gizlediği her şeyi bilen Allah’ın onlara acı azaplar hazırladığına değinirken, Bürûc sûresinde de inkarcıların kalplerinde gizlediklerinin açığa çıktığını ve yaptıklarıyla azabı hakettiklerine işaret etmektedir. Devamında, inkarcıların Allah resûlü ve müminlere kurdukları hile, tuzaklar, darb, katl, kızgın kayayı üzerlerinde bekletmeye varıncaya kadar müminlere reva görülen her türlü işkence zikredilmekte, bu şekilde sindirme âdetinin eski kavimlerde de aynen bulunduğu ve tüm bunların mü’minlerin îmanını ve sebâtını arttırdığını, dinlerinden de asla döndüremediğine dikkatleri çekmektedir. Nasıl ki, geçmişte Allah’ın kullarına işkence yapanlar lanete uğramışsa aynı şekilde o vakit müminlere işkence yapan müşriklerin de mel’ûn sayıldığı ve tüm bu zikredilen hallerin aslında Kureyşe müşriklerine bir ders; müminlere de sebat telkin etmekte olduğuna değinmektedir.⁵⁶⁷

Ebû Hayyân’ın önceki sûrede zikredilen, inkarcıların yüreklerinde gizledikleri şeylerin sonraki sûrede tafsîlâta kavuştuğunu ve azabı niçin hakettiklerinin ortaya çıktığını ifade ederek aralarında icmâl-tafsîl münâsebeti kurduğunu söylemek mümkündür.

⁵⁶⁵ el-Hümeze 104/1.

⁵⁶⁶ Ebû Hayyân, *el-Bahru’l-Muhît*, VIII, 509.

⁵⁶⁷ Ebû Hayyân, *a.g.e.*, VIII, 442.

Nesefî de bu iki sûre arasındaki münâsebe vecîz bir şekilde değinmekte, müminlere vadedilen mükâfat, inkarcılara ise yöneltilen tehditler mevzû bakımından bir tenâsüb olduğuna işaret etmektedir.⁵⁶⁸

b) Bürûc-Târik: Ebû Hayyân burada Kur'ân'ın ciddiyet içeren hak söz olması ile inkarcıların yalancılığı arasında bir alâka kurarak münâsebe değinmektedir. Önceki sûrede Kureyşin Kur'ân'ı tekzip etmesi zikredilince bu sûrede de insanın ahlâken düşkünlüğü ile birlikte Kur'ân'ın hak ile batılı ayırdığını ve şakadan münezze, ciddiyet içeren bir kitap olduğunun vurgulandığına dikkatleri çekmektedir. Daha sonra da, bu yalanlayıcı kâfirlere mühlet verilmesini emreden ve seyf âyetiyle neshedilen âyet-i kerime ile uyarıda bulunulduğunu arz etmektedir.⁵⁶⁹

Ebû Hayyân Bürûc sûresinde kureyşin Kur'ân'ı yalanlamalarına karşın, Târik sûresinde Kur'ân'ın hak kelâmullah olduğunun tekît edilmekte olduğuna değinerek anlamca birbirlerini tamamladığına işâret etmektedir.

Nesefî de aynı şekilde her iki sûre arasında, semâ ve yıldızların zikredilmesi, Kurân ve yıldızlara nüzûlü, müminlere vadedilen mükafat ile inkarcılara yöneltilen tehditler konuları bakımından münâsebet kurmakta ve bunu vecîz bir şekilde ifade etmektedir.⁵⁷⁰

c) Târik-A'lâ: Ebû Hayyân burada Târik sûresindeki bazı ifadelerin cevabının A'lâ sûresinde verildiğine dair bir alâka kurmaktadır. Önceki sûrede فَلْيَنْظُرِ الْإِنْسَانُ مِمَّ خُلِقَ “İnsan neyden halkolunduğuna bir baksın”⁵⁷¹ buyruğu karşısında, sanki bunu duyan “kim yarattı” diye sormak istemesine binâen akabindeki sûrede buna cevap olarak سَبِّحْ إِنَّهُ اسْمُ رَبِّكَ “Rabbinin ismini tenzih et”⁵⁷² denildiğine dikkatleri çeker. Aynı şekilde إِنَّهُ

⁵⁶⁸ en-Nesefî, *et-Teyisîr fi't-Tefsîr*, XV, 278.

⁵⁶⁹ Ebû Hayyân, *el-Bahru'l-Muhît*, VIII, 448.

⁵⁷⁰ en-Nesefî, *et-Teyisîr fi't-Tefsîr*, XV, 295.

⁵⁷¹ et-Târik 86/5.

⁵⁷² el-A'lâ 87/1.

لَقَوْلٍ فَضْلٌ “Kur’ân (hakkı ve batılı) ayırıştırıcı bir sözdür”⁵⁷³ âyetiyle uyumlu olarak yine A’lâ sûresinde سَتُفَرِّتُكَ “Sana okutacağız”⁵⁷⁴ “yani hak ile batılı ayıran bu sözü” âyetinin geldiğine işaret etmektedir.⁵⁷⁵

Ebû Hayyân Târik sûresindeki bazı ifadelerin A’lâ sûresinde karşılık bulduğuna işaret etmekle aralarında bir nevi mukâbele münâsebeti kurmaya çalışmaktadır, diyebiliriz.

d) A’lâ-Gâşîye: Ebû Hayyân burada âhiret ve kıyamet mevzûu üzerinden bir münâsebet kurmaktadır. Önceki sûrede فَذَكِّرْ “O halde öğüt ver”⁵⁷⁶ âyeti ile birlikte ahiret ve cehennem ateşi zikredildikten sonra akabindeki sûrede bunu daha da çok açarak هَلْ أَتَيْكَ حَدِيثُ الْعَاشِيَةِ “Sana kıyametin haberi ulaştı mı”⁵⁷⁷ âyeti ile herşeyi şiddetiyle kaplayan kıyametten ve ahvalinden bahsedildiğine değinmektedir.⁵⁷⁸

Ebû Hayyân, A’lâ sûresinde öğüt ve ibret alınacak şeyin Ğâşîye sûresinde kıyâmet olduğu bilgisiyle beyân edildiğine işaret ederek aralarında icmâl-tafsîl münâsebeti kurduğunu söylemek mümkündür.

e) Tin-Alak: Ebû Hayyân burada insanın en güzel şekilde yaratılması ile sergilediği davranışlarının âhiretteki sonuçları arasında bir tenâsüb kurmaktadır. Tin sûresinde insanın ahsen-i takvimde yaratıldığı, akabinde de maruz kaldığı imtihan zikredildi. Alak sûresinde de insanın tavır ve tutumlarına vurgu yapılarak nimetlerle donatıldığına bu nimetler karşılığında da nakörlük edenlere dikkatleri çekmektedir. Devamında nimetlerine isyanla karşılık verme neticesinde ahirette kendilerini bekleyen halleri arz edilmektedir.⁵⁷⁹

⁵⁷³ et-Târik 86/13.

⁵⁷⁴ el-A’lâ, 87/1.

⁵⁷⁵ Ebû Hayyân, *el-Bahru’l-Muhît*, VIII, 453.

⁵⁷⁶ el-A’lâ, 87/1.

⁵⁷⁷ el-Gâşîye 88/1.

⁵⁷⁸ Ebû Hayyân, *el-Bahru’l-Muhît*, VIII, 457.

⁵⁷⁹ Ebû Hayyân, *a.g.e.*, VIII, 488.

Ebû Hayyân, Tîn sûresinde insanın yaratılışının mükemmeliği ve mânevî hayatının terakkisi ile buna engel olacak davranışların peşi sıra gelen sûrede anlatılarak kemâle erdirildiği şeklinde bir uyum kurduğundan, aralarında tetimme münâsebetinin varlığından söz edebiliriz.

f) İnşirâh-Tîn: İki sûre arasındaki münâsebet için Ebû Hayyân şöyle der: “Allah-u Teâla inşirah sûresinde insanı yaratılış ve ahlakça mükemmel bir şekilde halk ettiğini tüm alemlere üstün kıldığını arzetti peşi sıra gelen Tîn sûresinde de insanın bu üstün tarafına düşman olan bazı sâikler ve sebeplerle esfel-i sâfilîne düştüğünü zikretti. İnsanın, hak hakikatı kabul etmeye donanımlı yaratıldığına yemin etti aynı zamanda da insanın kendi iradesiyle aşağıların aşağısına düşebileceğine dikkatleri çekti.⁵⁸⁰

İnşirâh sûresindeki hakikatler Tin sûresinde detaylandırılmıştır. Aralarında icmâl tafsîl münâsebeti bulunmaktadır.

g) Zilzâl-Âdiyât: Ebû Hayyân burada dünyada yapılan amellerin karşılığının âhirette görüleceği konusu üzerinden münâsebet kurmaktadır. Yorumunda, Âdiyât sûresinden önceki sûrede bahsi geçtiği üzere kıyamet gününe hazırlık yapmayanların ve dünya işlerini âhîret işlerine tercih edenlerin bu sûrede azarlanarak cehennem cezası ile tehdit edildiğine işaret etmektedir.⁵⁸¹

Ebû Hayyân’ın, kıyâmette hesâba çekilme mevzûunun her iki sûrede ortak olmasına değinmesi nedeniyle tanzîr/benzerlik münâsebeti kurmuştur diyebiliriz..

h) Tekâsür-Asr: Ebû hayyân burada bazı davranış ve tutumların âkıbeti üzerinden bir tenâsüb kurmaktadır. Buna göre, önceki sûrede أَهْيَكُمُ التَّكَاثُرُ “Çoklukla övünme sizi oyaladı”⁵⁸² buyurulduktan sonra كَلَّا سَوْفَ تَعْلَمُونَ “Hayır! Yakında anlayacaksınız”⁵⁸³ âyetinin tekrarı ile tehdit ifadelerinin devam ettiğine işaret etmektedir. Akabindeki

⁵⁸⁰ Ebû Hayyân, *el-Bahru 'l-Muhît*, VIII, 485.

⁵⁸¹ Ebû Hayyân, *a.g.e.*, VIII, 500.

⁵⁸² et-Tekâsür 102/1.

⁵⁸³ et-Tekâsür 102/3.

sûrede de müminler ile kâfirlerin halleri zikredilerek inançsızlığın insanı hüsrana sürükleyeceği hakikatine dikkatleri çekmektedir.⁵⁸⁴

Ebû Hayyân, önceki sûrede insanın ahlâkî zaafı olan cimrilik ve insanları arkadan çekiştirmenin insanı hüsrana sürükleyebileceğini akabindeki sûrede devam ettiğine değinmektedir. Bu iki sûrenin mevzû bakımından birbirini tamaladığına düşündüğünden aralarında tetimme münâsebetinden söz edilebilir.

i) Hümeze-Fil: Ebû Hayyân bu iki sûre arasında inkarcılara gelen azap konusunda bir benzerlik kurarak münâsebeti tespit etmektedir. Önceki sûrede kâfirlere vadedilen âhret azabı Hutameden söz edildikten sonra akabindeki sûrede de inkarcılardan bir grup insanın dünyada tattığı azabın zikredildiğine değinmektedir.⁵⁸⁵

Ebû Hayyân'ın Hutame sûresinde kâfirlere vadedilen azap ile Fil sûresinde inkarcılara dünyada verilen azap arasında benzerlik kurarak tanzîr münâsebetine değindiğini söyleyebiliriz.

j) Kureyş-Mâûn: Ebû Hayyân burada Kureyşe sunulan nimetler karşısında bunları yalanlamaları mevzûununun diğer sûrede devam ederek birbiriyle ilgili olması üzerinden münâsebet kurmaktadır. Önceki sûrede yeniden dirilmeye ve ceza gününe inanmayan Kureyşe sunulan nimetler sıralandıktan sonra buna karşın peşinden gelen sûrede ceza günü ile tehdit edilmelerine ve azapla korkutulmalarına dikkatleri çekmektedir.⁵⁸⁶

Kureyş sûresindeki mevzû Mâûn sûresinde tamamlanmaktadır. Bundan dolayı Ebû Hayyân'ın burada aralarında tetimme münâsebeti kurduğunu söylemek mümkün gözükmektedir.

k) Kevser-Kâfirûn: Ebû Hayyân, iki sûrede de Allah resûlüne buğz eden inkarcıların mevzû edilmesi üzerinden münâsebetine değinmektedir. Önceki sûre, Peygamberi en çok kınayanların müşrikler olduğuna değinmekle birlikte, akabindeki sûrede, kendi ilahlarına ibadet etmesi karşılığında kendilerinin de O'nun ilahına ibadet edecekleri teklifinden söz etmektedir. Devamında, bu teklifleri karşılığında Resûlün onlardan

⁵⁸⁴ Ebû Hayyân, *el-Bahru'l-Muhît*, VIII, 507.

⁵⁸⁵ Ebû Hayyân, *a.g.e.*, VIII, 511.

⁵⁸⁶ Ebû Hayyân, *a.g.e.*, VIII, 517.

uzak durması gerektiği ve böyle bir şeyin asla mümkün olmayacağı haber verilmektedir.⁵⁸⁷

Her iki sûrede de Resûlullah'ın getirdiği dini inkâr ederek ona buğz eden müşrik kâfirlerinden söz etmektedir. Ebû Hayyân'ın, bu iki sûre arasında benzerlik/tanzîr münâsebeti kurduğu anlaşılmaktadır.

l) Kâfirûn-Nasr: Ebû Hayyân burada inkarcılar ile Allah'ın dinine yönelenleri karşılaştırarak tenâsübe değinmektedir. Önceki sûrede لَكُمْ دِينُكُمْ “Sizin dininiz size”⁵⁸⁸

ile uzlaşma yolunu gidilmişken, gelen sûrede kâfirleri korkutma ve tehdit etme bulunmaktadır. Allah'ın zaferinin geleceği, Mekke'nin fethedileceği, putperestliğin yok olacağı ve Allah Teâlâ'nın dininin üstün geleceği haberinin bulunduğu değinmektedir.⁵⁸⁹

Kâfirûn sûresinde inatçı kâfirlerden ve onlara olan tâvizli muâmeleden bahsedilirken, Nasr sûresinde ise fevc fevc islâma girenlerden ve kâfirlere yöneltilen tehdit mesajlarından bahsedilmektedir. Bu iki karşıt durumdan bahseden Ebû Hayyân'ın aralarında tezâd münâsebetine değindiğini söyleyebiliriz.

m) Nasr-Tebbet: Ebû Hayyân, Resûlullah'ın getirdiği dine yönelenlerle yüz çevirenler arasında bir münâsebet kurmaktadır. Önceki sûrede insanların, Allah'ın dinine bölük bölük yönelerek girdiği zikredilince peşinden gelen sûrede de Allah'ın dinine girmeyip hüsrana uğrayanlar ile Mekke halkından îmana dahil olmayanlar zikredilmektedir.⁵⁹⁰

Nasr sûresinde bölük bölük islâma girenler zikredilirken akabindeki Tebbet sûresinde inatçı münkirlerin resmi çizilmektedir. Bu iki zıt durumun karşılaştırılmasından dolayı Ebû Hayyân'ın aralarında tezâd münâsebetine değindiğini söylemek mümkün olmaktadır.

n) Tebbet-İhlâs: Ebû Hayyân burada müşriklerin durumu ile ve tevhîd inancı arasında bir münâsebet kurmaktadır. Önceki sûrede Resûlullah (s.a.v.)'a en yakın olanlardan

⁵⁸⁷ Ebû Hayyân, *el-Bahru'l-Muhît*, VIII, 522.

⁵⁸⁸ el-Kâfirûn 109/6.

⁵⁸⁹ Ebû Hayyân, *el-Bahru'l-Muhît*, VIII, 524.

⁵⁹⁰ Ebû Hayyân, *a.g.e.*, VIII, 526.

amcası Ebû Leheb'in O'na olan düşmanlığı ve Allah'a eş koşan putperestlerden gördüğü meşakkatlerin zikredildiğine değinirken akabindeki sûrede ise buna karşın, teslis inancı ve putperestlik gibi tevhide muhalif olan bütün bâtil inanışların reddedilerek Allah'ın varlığı ve birliğinin saraheten ortaya konulduğuna temas etmektedir.⁵⁹¹

Tebbet sûresinde müşriklerin ele başı ve ahvâli zikredildikten sonra akabinde İhlâs sûresinde Allah'ın tek ve benzersiz olduğu ve dalâlette olanların şirk koşmalarından uzak olduğu ortaya konmaktadır. Bu iki zıt durum karşılaştırıldığından Ebû Hayyân'ın aralarında tezâd münâsebetine değindiğini söylemek mümkündür.⁵⁹²

Ferâhî, Tebbet ve Nasr arasındaki münâsebetin İsrâ sûresinde geçen وَقُلْ جَاءَ الْحَقُّ

“De ki: Hak geldi, bâtil mahvoldu. Hiç şüphe kalmaz ki, bâtil mahvolmaya mahkumdur”⁵⁹³ âyetindeki nazma uygun olduğunu ifade eder. O'na göre bu âyette geçen hakkın gelmesi Nasr sûresini temsil etmekte; bâtilin mahvolması da Tebbet sûresine karşılık elmektedir. Ayrıca Tebbet sûresi, Nasr sûresinde geçen zaferin gelmesi ibaresinin anlamını, Hz. Peygambere yardımın gelip düşmanının helâk edilmesiyle açıklayarak tekîd etmektedir.⁵⁹⁴

o) İhlâs-Felak-Nâs (Muavvizeteyn): Ebû Hayyân, Allah'ın birliği ve sıfatlarıyla bütün varlık âlemine, husûsî ve umûmî anlamda hükümrân olduğu konusu üzerinden bu sûreler arasında tenâsübe değinmektedir. Yorumunda, İhlas sûresinde ulûhiyet sıfatlarının zikredildiğini, akabindeki iki sûrede de âlemde bulunan şerlerden ve yaratılmışların şerrinden Allah'a nasıl sığınılacağını haber vermektedir.⁵⁹⁵

Felak sûresindeki tüm yaratılmışların şerri umûm ifâde ederken Nâs sûresinde bu şerliler husûsî bir şekilde tâyin edilmektedir bu yüzden muavvizeteyn sûreleri arasında

⁵⁹¹ Ebû Hayyân, *el-Bahru'l-Muhît*, VIII, 529.

⁵⁹² Yılmaz, *Âyetler ve Sûreler Arasındaki Münâsebet*, 177.

⁵⁹³ el-İsrâ 17/81.

⁵⁹⁴ Ferâhî, *Tefsîru Sûreti Leheb min Nazmi'l-Kur'ân*, (el-Hind: Matbaatu Meârif A'zamgarh: 2019); Sübhânî, *Îm'ânu'n-Nazar*, 314.

⁵⁹⁵ Ebû Hayyân, *el-Bahru'l-Muhît*, VIII, 532.

umûm-husûs münâsebeti bulunmaktadır. Muavvizeteynin İhlas ile münâsebeti ise icmâl-tafsîl münâsebetidir. İhlâs sûresinde Allah'ın birliği ve tek olduğu zikredilirken muavvizetey sûrelerinde de İlah ve Rab oluşunun bütün yaratılmışları kuşattığına vurgu yapılmaktadır.⁵⁹⁶

⁵⁹⁶ İbnü'z-Zübeyr, *el-Burhân*, 224; Bikâî, *Nazmü'd-Dürer*, XXII, 424, 425; Yılmaz, *Âyetler ve Sûreler Arasındaki Münâsebet*, 175.

SONUÇ

Sekizinci tabaka müfessirlerinden Ebu Hayyân, çağının büyük bir ilim adamıdır. Bilhassa nahiv ilminde çok derinleşmiş, dönemin Sîbeveyhi addedilmiştir. Ebû Hayyân, dil, kırâat, nahiv, şiir, edebiyat ve belağat alanında eserler ortaya koyduğu gibi tabakat, tarih, hadis, tefsir ve fıkıh ilmi dallarında da ehemmiyetli kaynak eserler meydana getirmiştir. En önemli eseri *el-Bahru'l-Muhît* adlı tefsirdir. Telif süreci yaklaşık onyediy yıl sürmüştür.

Ebu Hayyân, Ulûmu'l-Kur'ân'dan “Tenâsübü'l-Kur'ân” ilmine oldukça önem vermiştir. Sûre, âyet ve lafızlar arasındaki tenâsübe dikkatleri çekmiş, başta Hocası Ebû Câfer b. Zübeyr olmak üzere Fahreddin Râzî gibi ulemâdan aldığı bu mîrası başarı ile Bikâî, Âlûsî gibi müfessirlere aktarmıştır. Çağdaş müfessirlerden Elmalılı Hamdi Yazır gibi alimlerin de ilham kaynağı olmuştur.

Ebû Hayyân'ın da oldukça önem verdiği münâsebet ilminin doğuşuyla ilgili bazı varsayımlara göre bu ilmin vahyin nüzûlüyle başladığına dair birtakım rivâyetlerin buna delil teşkil ettiği iddia edilmektedir. Fakat bu işaretler, Tenâsüb ilminin tohumları mesâbesindedir. Bu ilmin teşekkülü ancak Hicrî dördüncü asırda gerçekleşmiştir. İlk kez en-Neysâbü'rî'nin tenâsüb ilminden söz ettiği varsayılmaktadır. Müfessirlerin ekseriyeti münâsebetle ilgili olumlu fikirler serdetmişler ve bu alanda bir çok te'lifât meydana getirmişlerdir. Buna karşın ulema arasında bu ilmin, tekellüflü bir ilim olduğunu savunanlar da olmuştur.

Münâsebet ilmini önemli kılan asıl mesele bağlantılı olduğu Kur'ân sûrelerinin tertîbi mevzûudur. Âlimler arasındaki sûre tertîbi konusu ihtilâflı olmakla birlikte bu ihtilâfın şekilsel olduğu düşünülmektedir. Cumhûr-u ulemâ, sûre tertîbinin tevkîfiliğini savunmaktadır ve elde edilen bulgular neticesinde tevkîfiliği savunanların delillerinin çok daha sağlam ve sahîh olduğu sonucuna ulaşmak mümkündür. Eserinin bu nevi tartışmalardan uzak olduğunu ifade eden Ebû Hayyân bu konuda selef müfessirlere tâbi olduğunu vurgulayarak cumhûra uyduğunu remz etmekle birlikte yeri geldiğinde bu işin Hz. Peygamber tarafından yapıldığını ve bu şekilde i'tikâd ettiğini, sûre tertibinde sahabenin müdâhelesinin olmadığına dair inancını da açıkça ifade etmektedir.

Bununla birlikte Kur'ân tefsirinde münâsebetle değinmek, genel kanı olarak müfessirin ictihâdına dayandığından re'y tefsiri sayılmaktadır. Bu yüzden yorumlar kesin hüküm

teşkil etmemekte ve müfessirler arasında bazen farklılıklar gözlenmektedir. Tenâsübü'l-Kur'ân ilmi insanı, sûre, âyet ve lafızlar arasındaki irtibâtı tefekkür etmeye sevk edip tedebbüre teşvik ettiğinden, bu ilim vasıtasıyla Kur'ân'daki harf, kelime, âyet ve sûrelerin dizilişindeki âhenk, ve anlamlarındaki insicamın daha iyi keşfedildiği düşünülmektedir. Binâenaleyh bu ilimle iştigâl yerinde ve makbûl bir hizmet sayılmaktadır.

Belâgat ve beyân ustası Ebu Hayyân da ictihâdiyle telif ettiği tefsirinde Kur'ân'ın iç dizaynındaki esrarı keşfetmeye çalışmıştır. Seleften aldığı mirastan faydalanırken kendine has özlü yorumlarda da bulunmuştur. O, âyet ve sûreler arası münâsebetlere genelde vecîz bir şekilde değinmiştir. Ebu Hayyân, nahvî özelliğini kullanarak dili çok dakîk kullanmıştır. Bu yüzden tenâsüb ilmine ilgisiz kalmamış eserini ilmek ilmek dokumuştur. Sadece sûre ve âyet değil lafızlar arası tenâsübü de işlemektedir. Çalışmamızda, baştan sona bütün sûreler arası münâsebetlere değinmeye çalıştık. Bununla birlikte âyetler ve lafızların tümü arasındaki münâsebeti işlemek çok zaman alacağından ve hacim olarak çok yer işgal edeceğinden genel bir tarama yaptıktan sonra ilgili konulara misaller vermek sûretiyle değinmeye gayret gösterdik. Bu nedenle Ebû Hayyân'ın Münâsebâtü'l Kur'ân'ı ele alışını konusunda, daha ayrıntılı inceleme yapabilmek için sûre endeksli çalışma yapmanın faydalı olacağı kanaatine varmaktayız.

Gözlemlediğimiz kadarıyla Ebû Hayyân, sûreler arası münâsebetleri tespit ederken az sayıda da olsa aralarında herhangi bir münâsebeti zikretmediği sûreler olduğu gibi münâsebât gâyet vâzıh/açık şeklinde nitelendirdiği ve herhangi bir münâsebetlere değinmediği sûreler de bulunmaktadır. Bununla birlikte bazen de aralarındaki münâsebetlere “gayet açık” diyerek oldukça muhtasar vecîz ifadelerle işaret etmektedir. Kimi zaman bir sûrenin sonu ile akabinde gelen sûrenin başlangıcı arasındaki mevzû uyumuna temas ederken, kimi zaman da sûrenin son kısmından önceki âyetlerdeki mesajlara değinerek akabindeki sûreyle olan münâsebeti zikretmektedir. Âyetler arası münâsebetlere değinirken de, âyet içi lafızlar arası münâsebet, âyetin başı ile sonu arasındaki münâsebet, peş peşe gelen âyetler arası münâsebet, sûre başındaki âyetler ile sonundaki âyetler arasındaki münâsebet şeklinde konuyu ele almaktadır. Bu tenâsübü keşfederken, her ne kadar isimlerini nâdiren sarîh bir şekilde ifade etse de icmâl-tafsîl, îcâz-itnâb, tetimme, ibhâmdan sonra beyân, sebep-müsebbep, tanzîr-tezâd, istitrâd,

mukâbele, tahallus gibi vecihlerle sûreler ve âyetler arasında münâsebet kurmaya çalışmaktadır.

Sonuç olarak, Ebu Hayyân'ın, *el-Bahru'l-Muhît* tefsîrinde seleften aldığı mîrası taşımaya çalıştığına, kendi ictihâdını da katmak sûretiyle “Tenâsübü'l-Kur'ân İlmine” katkıda bulunduğuna, birçok müfessire de bu konuda ilhâm kaynağı olduğuna kanaat getirmek mümkündür. Biz de *el-Bahru'l-Muhît*'te Mûnâsebâtu'l Kur'ân'a işaret eden katre misâl bu mütevâzi çalışmamızın daha sonraki araştırmalara ışık tutmasını ümit etmekteyiz.

KAYNAKÇA

- Abdülmün'im, Muhammed eş-Şâfiî, "Ebû Hayyân el-Müfessir Menhecuhu ve Ârâuhu fi't-Tefsîr" Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Kahire: Câmiatü'l-Ezher, Külliyyetü Usûliddîn, 1972.
- Ahmed b. Hanbel, Ebû Abdillâh, *el-Müsned*, Beyrut: el-Mektebu'l-İslâmî, 1985.
- Albayrak, Hâlis, *Kur'an'ın Bütünlüğü Üzerine Kur'an'ın Kur'an'la Tefsiri*, 2. Baskı, İstanbul: Şûle Yayınları, 1983.
- Âlûsî, Şihâbuddîn Mahmûd, *Rûhu'l-Meânî fi Tefsiri'l-Kur'âni'l-Azîm*, Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, t.y.
- Arpa, Abdulttalip, "İzz bin Abdusselam ve el-İşâre ile'l-İcâz fi Ba'zı Envâi'l-Mecâz Adlı Eseri", Yayınlanmamış Doktora Tezi, Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2009.
- Atik, M. Kemal, "Âyet Ve Sûrelerin Tevkîfiliği Meselesi", *Erciyes Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, S. 6 (1989): 217-218.
- Avni Çelik, Hüseyin "Ebû Hayyân el-Endelüsî ve Tefsirindeki Metodu", *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, S. 7 (1986): 187-216.
- Bâkılânî, Ebû Bekr Muhammed b. Tayyib, *Nüketu'l-İntisar li Nakli'l-Kuran*, thk. Muhammed Zağlul Selam, İskenderiye: Daru'l-Kütüp, 1971.
- Bikâî, Burhâneddîn Ebu'l-Hasen İbrâhîm b. Ömer, *Nazmü'd-Dürer fi Tenâsübi'l-Ây ve's-Süver*, Kahire, Dâru'l-Kitâbi'l-İslâmî, 1984.
- , *Mesâidü'n-Nazar li'l İşrâfi alâ Makâsıdıs-Suver*, Riyad: Dâru'n-Neşr, 1987.
- Beyhâkî, Ebû Bekir Ahmed b. El-Hüseyn b. Alî, *Şuabu'l-İmân*, thk. Muhammed es-Saîd Besyûnî Zağlûl, Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1410.
- Birişık, Abdülhamit, "Kur'an'da İç Bütünlük: İslâhî'nin Tefsîr Yöntemi", *Dîvân İlmî Araştırmalar Dergisi*, Sayı: S. 2, (2001): 71.

Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâîl b. İbrâhîm el-Cu'fî, *el-Câmiu's-Sağîr es-Sahîhi'l-Muhtasar min Umûri Resulillah (Sahîhu'l-Buhârî)*, Riyad: Dâru's-Selâm li'n-Neşri ve't-Tevzî', 1433/2012.

-----, *ed-Duafau's-Sağîr, thk, Mahmut İbrâhîm Zâyed, 1. Baskı, Halep: Dâru'l-Va'y, 1396/1976.*

Cârullâh, Mûsâ Bigiyef, *Kitâbu Tertîbi's-Suveri'l-Kerîme ve Tenâsubihâ fi'n-Nüzûl ve fi'l-Mesâhif*, Hindistan, 1972.

Cerrahoğlu, İsmail, *Tefsir Usûlü*, 17. Baskı, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2008.

-----, "Fahreddin Razi ve Tefsîri", *AÜ. İslami İlimler Fakültesi Dergisi*, S. II, (1977): 7-50.

Cevherî, İsmâîl b. Hammâd, *es-Sihâh, Tâcu'l-Luğa ve Sıhahu'l-Arabiyye*, thk. Ahmed Abdulğafûr Attâr, 3. Baskı, Beyrut: Dâru'l-İlm li'l-Melâyîn, 1404/1984.

Çetin, Mustafa, "Âyetler ve Sûreler Arasındaki Münâsebet ve İncicâm", *Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, S. 6, İzmir: 1989.

Dâvûdî, Şemsuddin Muhammed b. Ali, *Tabakâtü'l-Müfessirîn*, Beyrut: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, t.y.

Demirci, Muhsin, *Tefsîr Usûlü*, 7. Baskı, İstanbul: MÜİFY, 2008.

-----, *Kur'an Târîhi*, İstanbul: MÜİFY, 1997.

-----, *Vahiy Gerçeği*, İstanbul: MÜİFY, 1996.

Draz, Muhammed Abdullah, *en-Nebeu'l-Azîm Nazarât Cedîde fi'l-Kur'âni'l-Kerîm*, thk. Ahmed Mustafa Fadliyye, y.y. Dâru'l-Kalem li'n-Neşri ve't-Tevzî' 1462/2005.

Ebû Hayyân, Muhammed b. Yûsuf b. Ali b. Yûsuf b. Hayyân el-Endelusî, *el-Bahru'l-Muhît*, thk. Âdil Ahmed Abdulmevcûd, Ali Muhammed Muavviz, Beyrût: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 2010.

-----, *en-Nehrü'l-Mâd mine'l-Bahri'l-Muhît*, nşr. Ömer el-Es'ad, Beyrut: 1416/1995.

Ebu's-suûd, Muhammed b. Muhammed el-Mustafa, *İrşâdu'l-Akli's-Selîm ilâ Mezâya'l-Kitâbi'l-Kerîm*, Beyrut: Dâru İhyâi Turâsi'l-Arabî, t.y.

- Elmalılı, Muhammed Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur'ân Dili*, thk. Âsım Cüneyd Köksal, Murat Kaya, İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, 2021.
- Eroğlu, Ali, “Kur'ân-ı Kerîm'de Fâsıla” *A.Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi*, S. 10, (1991): 252-258.
- Ezherî, Ebû Mansûr Muhammed b. Ahmed, *Tehzîbu'l-Luġa* (I-XV), thk. Muhammed Ebu'l-Fadl İbrâhîm, Alî Muhammed Becâvî, Kâhire: Dâru'l-Mısriyye, t.y.
- Ferâhî, Hamîdüddin, *Delâilü'n-Nizâm*, A'zamgarh, 1388/1968.
- , *Tefsîru Sûreti Leheb min Nazmi'l-Kur'ân*, (el-Hind: Matbaatu Meârif A'zamgarh: 2019).
- Ferâhîdî, Ebû Abdîrrahmân Halîl b. Ahmed, *Kitâbu'l-Ayn* (I-VIII), thk. Mehdî el-Mahzûmî, İbrâhîm es-Samraî, Beyrut: Muessesetu'l-Âlemî li'l-Matbûât, 1998/1408.
- Fîrûzâbâdî, Muhammed b. Yakub, *Basâiru Zevi't-Temyîz fi Letâifi'l-Kitabi'l-Aziz*, Kahire: Lecnetu İhyâ-i Turâsi'l-İslâmî, 1973/1996.
- Gezgin, Ali Galip, “Âyetler ve Sûreler Arasındaki Tenâsüb” ile “Sûrelerin Tertîbinin Tevkîfilîği”nin Kur'ân'ın Metin İçî Bağlamı Açısından Önemi”, *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, S. 30, (2018): 1-47.
- Hadîce, Hadîsî, *Ebû Hayyân en-Nahvî*, Bağdad: Mektebetü'n-Nehda, 1. Baskı 1385/1966.
- el-Hâlidî, Salah, *el-Kasasu'l-Kur'ânî*, Dimeşk: Dâru'l-Kalem, 1.Baskı , 1998.
- Hamidullah, Muhammed, *Kur'ân Tarihi*, çev. Mehmet Sait Mutlu, Ankara: 1991.
- el-Hirâzî, Bedriye bint Atiyye b. Hamza, “Tercihâtu Ebî Hayyân el-Endelüsî fi'Tefsîr beyne Âyet-i Seb'in min Sûret-i en-Nahl ilâ Âhir-i Sûret-i Meryem min Hilâl Tefsîr-i el-Bahri'l-Muhît” Yayınlanmamış Doktora Tezi, Câmiat-u Ümmi'l-Kurâ, 1430/2009.
- İbn Âşûr, Muhammed Tâhir b. Muhammed b. Muhammed et-Tahir et-Tûnusî *et-Tahrîr ve't-Tenvîr*, Tûnus: ed-Dâru't-Tûnusiyye, 1984.
- İbn-i Atiyye Ebû Muhammed Abdulhak b. Gâlip el-Gırnatî el-Endelüsî, *el-Muharrerü'l-Vecîz fi Tefsîri'l-Kitâbi'l-Azîz*, thk. Abdu's-Selam Abdu's-Şâfi Muhammed, Beyrut: Dâru Kütübi'l-İlmiyye, 2001.

- İbn Fâris, Ahmed b. Zekeriyâ, *Mu'cemu Mekâyisi'l-Luğa*, thk. Abdu's-Selâm Muhammed Hârûn, y.y. Dâru'l-Fikr, 1399/1979.
- İbn Hacer, el-Askalânî Şihâbüddin Ahmed b. Ali, *ed-Dureru'l-Kâmine fi A'yâni'l-Mieti's-Sâmine*, Beyrut: Dâru'l-Cîl, t.y.
- , el-Askalânî, *Fethu'l-Bârî Şerhu Sahihi'l-Buhârî*, Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, ty.
- İbnu'l-İmâd, Ebû'l-Felâh Abdulhay b. Ahmed, *Şezerâtu'z-Zeheb fi Ahbâri men Zeheb*, Beyrut: Dâru İbn Kesîr, t.y.
- İbn Kesir, Ebu'l-Fidâ İsmail, *Fedâilü'l-Kur'ân*, Beyrut: Daru'l-Marife, 1987.
- İbn Manzûr, Cemâlu'd-dîn Muhammed b. Mukerrim, *Lisânu'l-Arab* (IXV), Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1. Baskı, 1410/1990.
- İbnü'z-Zübeyr es-Sekafî, *el-Burhân fi Tenâsübi Suveri'l-Kur'ân*, thk. Said Fellâh, Dâru İbni'l-Cevzî, 1428/2007.
- el-İsfahânî, er-Râgıb Ebû'l-Kâsım Hüseyin b. Muhammed b. el-Mufaddal, *Müfredâtü Elfâzi'l-Kur'ân (el-Müfredât fi Ğaribi'l-Kur'ân)*, Beyrut: Dâru'l- Kütübi'l-İlmiyye, 1997/1418.
- İsmet, Ersöz, *Kur'ân Târîhi, Kur'ân-ı Kerîm'in İndirilişi ve Bugüne Gelişi*, İstanbul: Ravza Yayıncılık, 1996.
- İzzüddîn b. Abdisselam, *el-İşâratü ilâ'l-İcâz fi ba'zı Envâi'l-Mecâz*, Kahire: el-Matbaatü'l-Âmira, 1313/1896.
- Kafes, Mahmut “Ebû Hayyân el-Endelüsi'nin Hayatı ve el-Bahru'l- Muhît İsimli Tefsîrindeki Metodu” Yayınlanmamış Doktora Tezi, Konya Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1995.
- Karagöz, Mustafa, *el-Bahru'l-Muhît, TDV İslâm Ansiklopedisi*, <https://islamansiklopedisi.org.tr/el-bahrul-muhit--ebu-hayyan> (23.04.2024).
- Kara, Necati, Burhânuddîn İbrâhîm Ömer el-Bikâî ve Tefsîrindeki Metodu, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Erzurum Atatürk Üniversitesi, İslâmî İlimler Fakültesi, 1981.
- Kaya, Mehmet, “el-Bahru'l-Muhît Tefsiri Hakkında Yapılmış Akademik Araştırmalar: Bir Literatür İncelemesi-Türkiye, Arap Dünyası Ve Batı Ölçeğinde-”, *Amasya İlahiyat Dergisi*, S. 17 (Aralık 2021): 331-374.

- Keskiođlu, Osman, “Nüzûlünden Günümüze Kur’ân-ı Kerîm Bilgileri”, DİA. Ankara TDV Yayınları, (1989): 107-110.
- Kocabıyık, Halil İbrâhîm, “Belâgat Açısından Ebû Hayyân’ın el-Bahru’l-Muhît Tefsiri” Yayınlanmamış Doktora Tezi, Isparta: Süleyman Demirel Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2018.
- Köseoğlu, Mustafa, “Ebu Hayyân’ın el-Bahru’l-Muhît Adlı Eserinin Beyân İlmi Açısından Tahlili”, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul: Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2017.
- Kur’ân-ı Kerîm Meâli, çev. Hayrettin Karaman vd., *Kur’an Yolu Meâli*, Ankara: DİB. Yayınları, 2020.
- el-Kurtubî, Ebû Abdullah Muhammed b. Ahmed b. Ebû Bekir b. Ferhu’l-Ensârî Hazracî, *Tefsiru’l-Kurtubî el-Câmiu li Ahkâmi’l-Kur’ân*, thk. Ahmedü’l-Berdûnî vd. 2. Baskı, Kahire: Dâru Kütübi’l-Misriyye, 1384/1964.
- Kutub, Seyyid, *fî Zilâli’l-Kur’ân*, Kahire: Dâru’s-Şurûk, 1412/1991.
- el-Kütübî, Salâhuddîn Muhammed b. Şâkir b. Ahmed ed-Dâranî, *Fevâtü’l-Vefeyât*, thk. İhsan Abbas, Beyrût: Dâru Sadır, 1974.
- el-Makkarî, Ahmed b. Muhammed, *Nefhu’t-Tîb min Ğusni’l-Endelus er-Ratîb*, thk. İhsan Abbas, Beyrut: Dâru Sadır, 1968.
- Mennâ’u’l-Kattân, *Mebahis fî Ulumi’l-Kur’ân*, Beyrût: Müessesetü’r-Risâle, 2015.
- Merâĝî, Ahmed b. Mustafa, *Tefsîru’l-Merâĝî*, Mısır: Matbaatu Mustafa, 1365/1946.
- Müslim, Ebû’l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc b. Müslim el-Kuşeyrî, *el-Müsnedü’s-Sahîhi’l-Muhtasari bi Nakli’l-Adli ani’l-Adli ilâ Resûlillâh (el-Câmiu’s-Sahîh)*, thk. Muhammed Fuâd Abdülbâkî, Riyad: Dâru’s-Selâm li’n-Neşri ve’-Tevzî’, 1435/2014.
- Nahcuvânî, Nimetullah, *el-Fevatihu’l-İlahiyye ve’l-Mefâtihu’l-Ğaybiyye*, Mısır: Dâru Rukâbî li’n-neşr, 1419/1999.
- en-Nahhâs, Ebû Ca’fer Ahmed b. Muhammed, *en-Nâsîh ve’l-Mensûh fî’l-Kur’âni’l-Kerim*, thk. Muhammed Abdusselam Muhammed, Kuveyt: Mektebebü’l-Felah, 1408.

- en-Nesefî, Ebû Hafs Ömer b. Muhammed el-Hanefî, *et-Teysîr fi't-Tefsîr*, thk. Fâdî el-Mağribî, Beyrut: Dâru'l-Lübâb, 2019/1440.
- Nursî, Bediüzzaman Said, Mesnevi-i Nuriye, çvr. Abdulmecid Nursî, İstanbul: Envar Neşriyat, 1993.
- *İşaratu'l-İ'caz*, çvr. Abdulmecid Nursî, İstanbul: Envar Neşriyat, 1994.
- Sözlür, İstanbul: Envar Neşriyat, 1994.
- er-Râzî, Fahreddîn Muhammed b. Ömer, *Mefâtihu'l-Ğayb (et-Tefsîru'l-Kebîr)*, Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1401/1981.
- es-Sâbunî, Muhammed Ali, *Safvetü't-Tefâsîr*, Kâhire: Daru's-Sâbûnî, 1414/1997.
- es-Safedî, Salâhuddîn Halîl b. Aybek, *A'yânu'l-Asr ve A'vânu'n-Nasr*, thk. Ali Ebû Zeyd – Mahmûd Sâlim Muhammed, Beyrut: Dâru'l-Fikri'l-Muâsıra, 1998.
- , el-Vâfî bi'l-vefeyât, thk. Nebil Ebû Amse, Muhammed Mevid, Mahmud Salim Muhammed, Beyrut: Dâru'l-fikri'l-muâsır, 1998.
- Salmazzem, Mehmet “Kur'an'ın İ'caz Yönlerinden “Tenâsüb”, Risale-i Nur Örneği”, *Katre*, S. 2, (İstanbul, 2016): 208.
- es-San'anî, Adurrezzâk, *Musannifu Abdirrezzâk*, thk. Habibu'r-Rahman el-A'zamî el-Mektebu'l-İslâmî, 1403.
- Subhî es-Sâlih, *Mebâhis fi Ulûmi'l-Kur'an*, Beyrut: Dâru'l-İlm li'l-Melâyîn, 1988.
- Suyûtî, Celâlüddîn Adurrahmân b. Ebî Bekr, *Buğyetu'l-Vuât fi tabakâti'l-luğaviyyîn ve'n-nuhât*, thk. Ebu'l Fazl İbrâhîm, Mısır: Matbaatu İsa, 1964.
- , *el-İtkân fi Ulûmi'l-Kur'an*, thk. Saidu'l-Mendub, Lübnan: Dâru'l-Fikr, t.y.
- , *Tenâsuku'd-Dürer fi Tenasübi's-Suver*, thk. Abdülkadir Ahmed Ata, Beyrut: 1406/1986.
- , *Merâsidu'l-Metâli' fi Tenâsübi'l-Mekâti' ve'l-Metâli'*, (Bahsün fi'l-Alâkât beyne Metâlii Suveri'l-Kur'an ve Havâtîmihâ), Abdulmuhsin b. Abdülazizi'l-Asker, Riyâd: Mektebetu Dâri'l-Minhâc, 2005/1426.
- Sübhanî, Muhammed İnâyetullah Esed, *İm'ânu'n-Nazar fi Nizâmi'l-Âyi ve's-Suver*, Umman: Dâr-u Ammâr, 2003.

- Şehristânî, Ebü'l-Feth Tâcüddîn (Lisânüddîn) Muhammed b. Abdilkerîm b Ahmed, el-
Milel ve'n-Nihal, thk. Muhammed Seyyid Geylânî, Beyrut: Daru'l-ma'rife,
1404/1983.
- Şensoy, Sedat, "Nazmu'l-Kur'ân", DİA (Ankara TDV Yayınları), C. 32, 464-466.
- Şevkânî, Muhammed b. Alî b. Muhammed, *Fethu'l-Kadîr el-Câmiu beyne Fenneyyi'r-
Rivâye ve'd-Dirâye min İlmi't-Tefsîr*, Beyrut: Dâru'l-Mâ'rife, 1417/1997.
- , Muhammed b. Alî, *el-Bedru't-Tâli*, Kahire: Dâru'l-Kitâbi'l-İslâmî, t.y.
- Teftezânî, Sa'düddîn Mes'ûd b. Ömer *Muhtasaru'l-Meânî*, Kum: Dâru'l-Fikr, 1411.
- Tehânevî, Muhammed Ali b. Ali, *Keşşâfu Istilâhâti'l-Fünûn ve'l-Ulûm*, thk. Ali
Dahrûc, Beyrut: Mektebetu Lübnân, 1996.
- Tuncer, Faruk, *Tenâsüb İlmi Açısından Kur'ân Sûrelerindeki Eşsiz Ahenk*, İzmir:
Çağlayan Matbaası, 2010.
- Turan, Abdülbaki, "Baba Nimetullah Nahcevanî ve el-Fevâtihu'l-İlâhiyye ve'l-
Mefâtihu'l-Ğaybiyye İsimli Tefsîri", *Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi
Dergisi*, S. 1, (1985): 63-76.
- Yunus Yasin, "el-Münâsebât Beyne Suveri'l-Kur'ân İnde Ebî Hayyân fi el-Bahri'l-
muhît 'ard ve tahlîl", *Mecelletü Câmiati'n-Necâh li'l-Ebhâsi'l-Ulûmi'l-
İnsâniyye* 29/12 (2015): 2330-2352.
- Yıldız, Sakıp, "Âyetler ve Sûreler Arasındaki Münâsebet", *Diyanet Dergisi*, S. 21,
(1985): 13.
- Yılmaz, Ali, "Fahrüddin er-Râzi'nin et-Tesiru'l-Kebîr Mefâtihu'l-Ğayb Adlı Eserinde
Tenâsüb Ve İncicam" Yayınlanmamış Doktora Tezi, A.Ü. Sosyal Bilimler
Enstitüsü, 1996.
- Yılmaz, Mehmet Faik, Münâsebâtü'l-Âyât ve's-Süver, DİA (Ankara TDV Yayınları),
C. 31, 569-570.
- , *Âyetler ve Sûreler Arasındaki Münâsebet*, Ankara: DİB Yayınları, 2009.
- Zehebî, Şemsüddîn Muhammed Hüseyin, *Zuyûlu'l- İber fî Haberi men Ğaber*, thk.
Ebû Hâcer b. Besyûnî, Beyrut: Dâru'l- Kütübi'l- İlmiyye, t.y.
- , *et-Tefsîr ve'l-Müfessirûn*, Kahire: Mektebetü Vehbe, 2000.

-----, *Marifetü Kurrâi'l-Kibâr*, thk. Beşşar Avvâd Maruf vd., Beyrut: Müessesetu'r-Risâle, 1998.

Zemahşerî, Ebû'l-Kasım Carullah Mahmut b. Ömer, *el-Keşşâf an Hakâiki't-Tenzîl ve Uyûni'l-Ekâvil fî Vücûhi't-Te'vîl*, (Beyrut: Daru'l-Kütübi'l-Arabî, 1407/1986.

ez-Zürkânî, Muhammed Abdulazîm, *Menâhilü'l-İrfan fî Ulûmi'l-Kur'ân*, Kahire: Matbaa İsa el-Elbânî el-Halebî, 2006.

ez-Zerkeşî, Bedruddin Muhammed b. Abdullah, *el-Burhân fî Ulûmi'l-Kur'ân*, thk. Muhammed Ebu'l-Fazl İbrâhîm, Beyrut: Medâru'l-Ma'rife, 1376/1957.

ÖZGEÇMİŞ

Necati Kılıç

A. EĞİTİM

Yüksek Lisans: İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi Temel İslam Bilimleri Ana Bilim Dalı Temel İslam Bilimleri Bölümü, 2024, İstanbul

Lisans: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Bölümü, 2001, İstanbul

B. MESLEKİ DENEYİM

2006-2009 Batman Binatlı İlköğretim Okulu Din Kültürü Öğretmeni

2009-2011 Bağcılar İstoç İlköğretim Okulu Din Kültürü Öğretmeni

2011-2014 Bahçelievler Ali Şükrü Sula Kız AİHL Meslek Dersleri Öğretmeni

2014-2016 İBB İsmek Arapça Usta Öğretici

2014-2018 Başakşehir M. Emin Saraç AİHL Meslek Dersleri Öğretmeni

2018-2019 Başakşehir Celalettin Ökten Kız AİHL Meslek Dersleri Öğretmeni

2019 Başakşehir Akif İnan AİHL Meslek Dersleri Öğretmeni

2020-2021 TRT Eba Lise 11. Sınıf Mesleki Arapça Ders Anlatımları (14 Bölüm)